

Arxiu històric FUNDACIÓ JAUME BOFILL

Articles diversos

Josep M. Fradera

FEBRER 1995

FUNDACIÓ
Fundació
JAUME
Jaume
BOFILL
Bofill

els diners, el capital acumulat al camp, passant per l'estructura de família estesa, fins que arriba a invertir-se en la indústria o el comerç? Estudiar llinatges dintre d'un esquema de classes socials ofereix, per exemple, pistes sorprenents sobre l'interclassisme, sobre les professions liberals, sobre la veritable transcendència de la ideologia, o fins i tot sobre la mateixa relació camp-ciutat. Com influeix la continuïtat de les famílies en una evolució canviant: en la política, en la concentració de la propietat, en l'acumulació de capital, en la inversió? Són preguntes que tot sovint no es fan, perquè es considera com a suficient narrar un tall cronològic determinat, d'un altre determinat a un altre, en un lloc igualment determinat. Lamentablement la realitat que es vol reflectir és bastant més complexa i juga males passades. Bàsicament, doncs, l'historiador local, tant rural com urbà, ha de plantejar-se en el fons, no història local, sinó història social en un marc reduït; història social en el sentit més ampli del terme, s'entén, abarçant tot el conjunt d'activitats humanes, i no en el vell sentit restringit d'estudiar tan sols el moviment obrer. Si això no es fa, si no es va més enllà d'un enfocament en el qual una explicació més o menys narrativa resta com un fi en ell mateix i no es vincula l'objecte d'estudi a tendències més àmplies — que probablement acabaran referint-se d'alguna manera a Barcelona, o a Madrid, o a huc més enllà encara — realment les possibilitats d'un exercici d'història local quedaran força restringides. Vist dintre d'aquest panorama pessimista, el resultat d'una manca d'horitzó seria evidentment un neoantiquarisme. En història, val la pena de recordar-ho, com probablement en la resta de camps d'investigació, el que realment compta són les preguntes, més que no pas els resultats, les respostes, que d'una manera o una altra es poden generar posteriorment. Ja s'està a un nivell de producció de treballs locals a Catalunya on no podem simplement contentar-nos amb estimular la feina, sinó que podem començar a criticar. És el millor senyal possible de vitalitat.

Prof. Cerón, veneto de los juncos, sobre la historia local
 José Fontana, E. Uelley De Pal, José L. Fradera
 Cerón, Cerde d'ant. di, tert. di, Jorral, 1985

929

TRADICIÓ LOCAL I POLÍTICA GENERAL: DE BALMES AL VIGATANISME

JOSEP M. FRADERA

Quello che a noi fa suporre che la
 Chiesa non abbia la forza immensa
 che ha è appunto il non osservarla,
 il non studiarla e ciò accade per
 la natura stessa del nostro spirito

La ciutat de Vic ofereix a la Catalunya del vuit-cents l'exemple més acabat de tradició ideològica local: és el que se n'ha denominat "vigatanisme". Intentar una definició precisa del concepte ens conduiria a un carreró sense sortida, ja que aquest tipus de fenòmens ideològics no són senzills d'objectivar. De moment, per entendre'ns, és possible de pensar el "vigatanisme" com a una tradició ideològica de base local però amb derivacions més àmplies i extenses. Com un intent d'establir un tipus particular de relacions entre la cultura civil, religiosa, entre la cultura pagesa i la urbana-industrial, etc. L'objecte de la nostra exposició serà definir, precisament, les relacions entre aquesta base local i les realitats més àmplies en la qual estava inserida, analitzar aquesta oscil·lació entre el punt de partida general, de Balmes al vigatanisme.

L'APORTACIÓ DE BALMES

Comencem pel principi: pel denominat "vigatanisme" de Balmes. O, enunciat d'una altra forma, que ha aportat el filòsof de

Vic a la definició del "vigatanisme" com a tal? Ja fa molts anys, el principal biògraf de Balmes assajà de donar una resposta a aquest interrogant (1). Per a Casanovas hom pot entendre el "vigatanisme" en tres sentits: el més restrictiu, com una afecció a les coses locals; en segon lloc, com a «sinònim d'un cert sentit tradicional contraposat a un futurisme exòtic», escola que —afegeix el jesuïta— invoca a Balmes com al seu fundador; i, finalment, —ens diu— «prenec la paraula vigatanisme en sentit científic, com solem emprar en psicologia els mots herència o atavisme, i voldria esbrinar... què ha rebut Balmes de Vich en la seva formació espiritual» (2).

Seguint aquesta darrera accepció, Vic ha proporcionat a Balmes el que Casanovas denomina «tres deus sanitoses»: «la raça, la família, l'ambient. La raça és tota la vida ancestral: història, costums, institucions que donen per resultat un tipus característic. Vic l'ha tinguda ben oberta aquesta deu abundosa, com poques ciutats de la seva categoria i fins de grau superior. La família de Balmes no té història: comença i acaba en el nostre home; però té lo que val més que llargues dinasties, i lo que no sol faltar mai al peu del bressol d'un home extraordinari, que és una gran mare. Finalment, l'ambient és aquest conjunt de coses materials: cel, terra, clima, edificis, cultura, etc., que, com les fesomies, és a tot arreu i sempre diferent, lo qual emmotlla i dona caràcter sensible als elements més espirituals. No hi ha dubte que Vic té un ambient molt característic» (3).

Per "raça" Casanovas identifica quelcom ben diferent d'una noció etnogràfica estricta, més aviat una determinació cultural, barrejada d'elements diversos, com hem vist. Sota aquests supòsits, Vic i el "vigatanisme" són (o han estat) el paradigma d'una Catalunya de muntanya ben definida més enllà del medi físic. Cultura camperola i influència ideològica dels eclesiàstics semblen ser els

(1) *Vigatanisme de Balmes*, Ignasi Casanovas, S. J., Discurs llegit en la commemoració anual feta per la Ciutat de Vic el dia 9 de juliol de 1920, en la Sala de la Columna de la Casa de la Ciutat, Foment de la Pietat Catalana, Barcelona, 1920.

(2) Ídem., p. 6.

(3) Ídem., p. 8.

dos pols que articularien aquesta especificitat vigatana, que Casanovas situa com a substrat bàsic de la formació balmesiana (4). No ens entretindrem ara en el segon dels factors, l'ambient familiar, la figura de la mare en particular. Tampoc en el tercer, l'ambient de la ciutat, que Casanovas cenneix de fet a un dels instruments formatius que l'Església proporcionà a Balmes: la biblioteca episcopal que creà el bisbe Veyan (5).

Però aquestes determinacions d'indole local seran, seguim Casanovas, transcendides per Balmes, el pensament o l'obra del qual abastaran horitzons més amplis. Ni la seva actitud vital, ni la seva posició política (ni liberal ni carlina), ni la seva producció doctrinal, el cas de Balmes és reduïble als estrets límits locals en què s'havia format, «com un ocell dins de la gàbia», en expressió balmesiana. L'argumentació de Casanovas ens ha posat directament sobre el tema que ens ocupa, el de les relacions entre Balmes i la tradició "vigatanista" posterior. Ara bé, malgrat que les pistes que ens proporciona són útils, els aspectes més profunds d'aquella relació no se'ns acaben de revelar.

Balmes escriu les seves primeres obres a finals dels anys trenta i les comença a publicar en els primers quaranta, és a dir, quan encara no ha sortit de Vic més que per anar a estudiar a Cervera. Són els anys que Casanovas ha definit com de «vida oculta». Això no ha estat obstacle perquè en aquestes primeres produccions —especialment a *El Protestantisme*— hi trobem ja *in nuce* tot el projecte polític balmesià, que després desenvoluparà en una carrera política i literària tan espectacular com fallida. No vull dir que no hi hagi evolució interna en el pensament balmesià, n'hi ha, però d'aquest problema ara no ens n'ocuparem. En la meua opinió, la clau del projecte polític de Balmes, el que dona coherència a tota la seva obra política i apològica, és la voluntat de procurar a l'Església i la religió una funció social preeminent i un lloc preeminent en la nova societat que s'estava gestant en aquells anys, el que denominem "societat burgesa". I preferim no utilitzar aquesta accepció a la de "liberalisme", per raons que

(4) Una formulació més extensa d'aquests temes es pot trobar en la magna biografia del propi Casanovas. *Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres*, vol. I, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1932.

(5) *El vigatanisme de Balmes*, ps. 15-16.

ja aclariré. Aquest propòsit conservador era lògic en un eclesiàstic sense fissures dubitatives com el vigatà, però el cert és que l'apartat dels rengles majoritaris de l'Església de l'època, partidaris de sostenir una política de confrontació amb l'Estat liberal de tonalitat filo-carlina (6).

Com vaig intentar mostrar en un treball anterior sobre Balme, l'arrel de la seva posició política és la identificació i aguda visió de la naturalesa de la societat burgesa i de la inevitabilitat de la seva imposició. Aquesta percepció l'aproxima, en certa mesura, al denominat "catolicisme liberal" europeu, si bé en Balme penso primer més l'aproximació a la burgesia com a força social, que al liberalisme com a fórmula política (7). Aquesta és una altra qüestió clau, en la qual ara tampoc no podem entrar-hi. El problema, en canvi, que ens correspon explicar és com pot haver adquirit a Vic una percepció tan realista de les forces en presència en la Catalunya i Espanya dels anys trenta i quaranta del segle passat. Crec que seria inútil de cercar-ho en el pòsit de lectures diverses realitzat en la biblioteca episcopal, més aviat penso en una estreta simbiosi entre cultura llibresca i experiència personal (incloses les seves experiències empresarials en el negoci del seu germà). L'experiència personal és el problema del qual avui ens ocupem.

Balme captà molt agudament en la seva teorització una fase, una etapa, de l'evolució cultural, social i econòmica, d'allò que ell i els seus contemporanis denominaven la «muntanya catalana».

(6) Sobre l'Església catalana de l'època és molt útil la consulta del recull de treballs de Casimir Martí. *L'Església de Barcelona. 1850-57*, 2 vols., Curial-Ed. Catalanes. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1984.

(7) La carrera política de Balme, malgrat la copiosa bibliografia sobre el vigatà, és encara per explicar. Fins que això no es faci, la figura del filòsof restarà en les ombres i els desconexaments. Per exemple, no disposem de cap valoració mínimament ajustada de les seves relacions amb el partit moderat, amb el grup del Marquès de Viluma concretament. Si per a Seco Serrano, Balme era un dels teòrics del moderantisme —cosa de la qual dubio—, en un llibre recent sobre el partit moderat ni s'esmenta la seva persona. Clar que és un llibre en el qual el partit moderat és analitzat estrictament pels seus efectius a la capital del Regne. C. Seco Serrano, *Barcelona en 1840: los sucesos de julio (Aportaciones documentales para su estudio)*, Barcelona, 1971, p. 10. Francisco Cánovas Sánchez, *El partido moderado*, Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 1982.

na». Ha captat molt bé les contradiccions del medi en què s'ha format. És en aquest punt decisiu on penso que nosaltres, avui, podem avançar més enllà de les formulacions de Casanovas que recordàvem en començar. Però abans ens cal una petita disgressió. Per a Balme, així com per a Verdager, Collell i altres, la idea d'una "muntanya catalana" amb Vic com a capital, era quelcom corrent i immediat. Balme mateix s'autoqualificà repetidament com a "muntanyès", i en un article per a una geografia descriptiva assajà de definir el prototipus humà que hi habitava (8). Llegint aquest text no és difícil deduir en allò que s'està pensant: un àmbit cultural més que físic, del que Vic n'ha estat el centre de producció per excel·lència per experiència directa i del que (9). És a dir, allò que ell coneixia per experiència directa i del que n'era un producte paradigmàtic. Però, la "muntanya catalana" no era, no podia ser, una realitat immutable i mítica i, per tant, com podia ser pensada per Balme? (10). Penso que en el fons n'ha extret la visió de la possibilitat d'un món rural fortament penetrat per la indústria, en el qual hi persistien molts dels hàbits socials, ideològics i culturals de la vella societat i, entre ells, el de la funció rectora de l'Església, que continuava jugant un paper clau en la definició de les pautes de la cultura de masses i de les formes de control social. Aquesta visió d'un tipus de progrés burges, en el qual els efectes culturals de l'expansió de la indústria són assimilats en un àmbit anterior, impregnat dels valors antics (religió i monarquisme, ho ha sintetitzat el mateix filòsof), és la clau de volta de tota la construcció balmesiana. En aquest món, l'Església, si era capaç de transformar-se i de pactar amb la burgesia ascendent, podria continuar jugant un paper de primer ordre en la vida social. El problema, per tant, no era frenar, sinó dirigir el progrés inexorable de la nova societat.

(8) J. Balme, *El catalán montañés*, O.C., t. V, ps. 895-904. Vid també, *Conversa d'un pagès de la muntanya sobre lo Papa*, O.C., t. V, ps. 52-58.

(9) «Non si comprende nulla della vita collectiva dei contadini e dei germi e fermenti di sviluppo che si esistono se non si prende in considerazione, son si studia in concreto e non si approfondisce, questa subordinazione effettiva agli intellettuali: ogni sviluppo organico delle masse contadine, fino a un certo punto, è legato ai movimenti degli intellettuali e ne dipende». Antonio Gramsci, *Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura*, Ed. Riuniti, Roma, 1971.

(10) Enric Lluch m'ha fet observar que el concepte de "muntanya catalana", com a noció de tipus geogràfic, es pot resseguir a partir del segle XVII.

No costa gaire d'imaginar-se les vies d'evolució d'aquesta intuïció inicial balmesiana: convertir-la en projecte polític d'abast general, per a Catalunya i Espanya. Només voldria indicar, però, que no és gens difícil d'adonar-se de les dificultats d'extrapol·lar al conjunt espanyol un ideari polític tan directe i immediatament vinculat a l'experiència d'una societat com la catalana, en què els equilibris entre el món rural i la indústria, entre la vella societat i la realitat burgesa eren tan complexos i delicats, com inèdits fora de Catalunya.

TRES RUPTURES BÀSIQUES

Aparentment hom podria pensar en una clara continuïtat entre Balmes i el denominat "vigatanisme" posterior, tal com ha estat argumentat en múltiples ocasions (11). El fet és que hi ha tants elements de ruptura que aquest suposat *continuum* és molt discutible. En les dues o tres dècades que separen la mort del filòsof de Vic del desplegament de la tradició "vigatanista" el *tempo* històric ha estat decisivament transformat. Al nostre entendre són tres les ruptures bàsiques produïdes: en primer lloc, l'ensulsiada definitiva del carlisme després del 1848 i la seva reducció a alternativa marginal a l'Estat liberal; segonament, la integració forçada de l'Església en l'ordenament liberal a partir del 1851 (paral·lela a la fallida a tot Europa del ja esmentat "catolicisme liberal"); i, finalment, la modificació de les relacions entre el món rural i industrial a Catalunya, que és l'eix de la nostra reflexió d'avui.

En efecte, hom no pot deixar de relacionar l'ascens del "vigatanisme" com a tradició ideològica al canvi d'equilibris interns que s'ha produït en la societat catalana, entre classes i entre àrees geogràfiques, com a resultat de l'expansió de la moderna base industrial. Una modificació perceptible a partir de les dècades centrals del segle, tot just iniciada quan Balmes escriu, i de la qual el "vigatanisme" n'és una forma d'interiorització. Si hom consulta el llibre de Manuel Galadies, amic de Balmes i alcalde de Vic a mitjan segle, sobre el sistema de transports a la Catalunya de muntanya, i ho compara amb les realitats de vint-i-cinc

(11) Vid., per exemple, J. Verdagué, O.C., vol. XXVI, *Discursos, Artículos, Prolechs*, ps. 95-96.

anys després, és a dir, quan comença a actuar la gran generació "vigatanista", pot adonar-se de la transformació que s'ha produït. Galadies parteix de l'afirmació de Vic com a capital de la "muntanya catalana", en oposició a Barcelona, capital de la Catalunya marítima. Mentre que aquesta ho és «de una població marítima y comercial, de extensas relaciones, comprendiendo moradores de pueblos diversos y rozándose con multitud de forasteros y extrangeros», la capital osonenca ho era «como centro de gentes sencillas, conservadoras de los hábitos de sus mayores, sin mezcla de otras, presentando el tipo verdadero catalán» (12).

Vint anys més tard, la capitalitat muntanyesa de Vic ha estat destruïda en la seva base material per la industrialització i el ferrocarril (13). La construcció de la xarxa ferroviària ha reafirmat la centralitat barcelonina i el seu paper de gran mercat de Catalunya (14). D'altra banda, com ha mostrat molt bé Joaquim Albareda, la indústria ha tendit a concentrar-se en determinades àrees, trencant els delicats equilibris entre el medi agrari i les activitats manufactureres que havien caracteritzat les dècades anteriors (15). En concret, la redistribució dels efectius industrials a la Plana de Vic entre el 1850 i el 1870 ha estat dràstica, en benefici de les poblacions amb recursos hidràulics. Mentre aquesta concentració feia aparèixer les lluites de classes modernes, Vic s'ha convertit en «un gran convent», en expressió d'un contemporani

(12) M. Galadies, *Nuevo Almacén de frutos literarios*, Imp. de Vall, Vic, 1859, p. III.

(13) «Para saber lo que es el catalán montañés hay que saber lo que es o lo que era en tiempo de Balmes la montaña catalana. Antes de que las comunicaciones borrasen o debilitasen las características locales se distinguían dos Cataluñas: la del llano y la de la montaña. Esta tenía por capital la ciudad de Vich y, recortada al norte en la cordillera pirenaica, estaba limitada al este por el Ampurdán, al medio día por el Vallés, al oeste por la Segarra y el llano de Urgel. El labrador de esta tierra es el tipo que nos pinta Balmes». J. Casanovas, a Jaime Balmes, O.C. (B.A.C.), vol. V, p. 895.

(14) Vid. *El ferrocarril en Cataluña (1843-1866). Estudio sobre las causas que determinaron el colapso de los ferrocarriles como negocio capitalista*, Pere Pascual Domènech, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 1983.

(15) J. Albareda, *La industrialització a la Plana de Vic, 1770-1875*, Publicacions del Patronat d'Estudis Ausonencs, Vic, 1981.

(16). La desindustrialització ha reforçat, ha recreat la imatge levítica de la ciutat. La capitalitat muntanyesa de Vic només podia ser ja formulada en termes espirituals. Per tot plegat, quan Verdager signava com a "muntanyès" les seves produccions poètiques, el terme ben segur ja no significava el mateix que quan ho feia Balmaes.

Si volem seguir el fil de les reflexions inicials, és d'aquest darrer punt del qual cal partir, perquè aquesta transformació de la realitat ha modificat també la percepció que en tenien els contemporanis. En el vigatanisme del darrer terç del XIX, el conservadorisme filo-burgès i antiliberal de Balmaes ha estat substituït sense solucions de continuïtat per un tradicionalisme ruralista, formulat en termes de franca oposició a l'Estat liberal i a les seves temptatives d'influir en l'organització de la societat civil (i uso aquest concepte en el vell sentit hegel·lià). El "vigatanisme" prendrà de Balmaes la seva crítica del denominat "liberalisme doctrinari", però mentre el filòsof pensava en termes de compromís i pacte amb la burgesia, quan l'Estat liberal és encara en construcció, el "vigatanisme" actua quan les regles del joc de la nova societat ja han estat definides. I actua en oposició a elles, en un intent desesperat de frenar-les, de retardar la dissolució de les formes de vida tradicionals. El peculiar del nucli vigatà no és, però, aquesta orientació conservadora, que compartia amb altres grups, sinó la forma i el terreny escollit per donar la batalla. La forma ha estat la cultura i l'art, el terreny el regionalisme. Si hi afegim la seva peculiar concepció de la subordinació de la política a la religió, tindrem el triangle complet sobre el qual s'ha bastit el vigatanisme com a tradició ideològica, més enllà del seu marc local originari.

Convé, abans de seguir endavant, baixar al terreny dels fets. Hom pot datar en la segona meitat dels anys seixanta els orígens de la primera i gran generació "vigatanista", la dels Collell, Verdager, Salarich fill, Serra i Campdelacreu, Genís i Aguilar i altres. Tres fets assenyalen l'arrencada del grup: la seva irrupció en el "Círcol Literari", fundat uns anys abans pels naufrags de la generació balmesiana (Galadies, Salarich pare, etc.); la conversió de

(16) J. Albareda, J. Figuerola i altres, *Història d'Osona*, Eumo ed., Vic, 1984, ps. 171 i ss.

"El Ausonense" en el "Eco de la Montaña" i la integració dels joves esmentats en les seves planes; i, per acabar, la creació de l'Esbart de Vic, cenacle literari per excel·lència del grup (17). L'etapa de maduresa cal situar-la uns deu anys després, quan el grup gaudeix d'un sòlid prestigi dins de les lletres catalanes i compta amb un influent òrgan d'expressió, "La Veu de Montserrat" (fundat el 1878). El 1880, a més, definirà amb la celebració del mil·lenari de Montserrat el sentit de la seva orientació política.

UNA FORÇA CULTURAL I SOCIAL

La transcendència, però, del "vigatanisme" rau en el seu impacte sobre el conjunt de la vida cultural catalana i, en particular, sobre el regionalisme en ascens, en una fase en la qual aquest, com Vilar assenyala encertadament, identifica Espanya com la *nació* i Catalunya com la *pàtria* (18). Aquest impacte s'ha produït a través d'una sèrie de passes successives i de mecanismes concrets. El primer cronològicament, i per ordre d'importància, ha estat la poesia, en els Jocs Florals. El grup de Vic trobarà un marc propici en aquests certàmens organitzats pels homes del tradicionalisme conservador i vagament medievalitzat, sortits fins llavors dels ambients barcelonins. Però, el que és més important, els vigatans hi aportaran uns registres nous, una visió de la realitat catalana diferent. Jaume Collell ho explicà amb claredat, jutjant retrospectivament l'actuació del grup:

«S'ha dit y repetit que'l Regionalisme català, abans que esser una idea encarnada, ha sigut un sentiment indefinit. Donchs aquest sentiment que l'ha despertat en l'adormida consciència del poble; aquest sentiment nobilíssim qui l'ha congriat ab lo escalf de patriòtica inspiració en lo cor de Catalunya, han sigut els vidents de la poesia, els vates com deyan els llatins ab paraula significativa de presència; ha sigut l'estol incontable dels nostres poetes, verdaders precu-

(17) Sobre el Círcol Literari de Vic es pot veure la *Història del Círcol Literari*, de Miquel S. Salarich Torrents, Vic, Patronat d'Estudis Ausonencs, 1962. També és útil de consultar *La ciutat de Vic i la seva història*, d'Eduard Junyent, Barcelona, Curial, 1976.

(18) P. Vilar, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. I, p. 67.

sors y poetes de la nova era:...la nostra moderna literatura ha nascut ab les arrels ben arrapades a lo terra nadiu; ha crescut y viscut la nostre poesia en ple sol y al ayre lliure, orejada per les brises salobres del Mare Nostrum y batuda pels vents rafagosos de les altes montanyes; y per això ha trobat desseguida simpàtic ressó y resposta amorosa en l'ànima popular y ha obrat lo miracle de ressuscitar lo esperit de la raça ab la conservació y enaltiment de la llengua, donant-li a la Pàtria catalana la clau mestra de la seva redempció. Nosaltres catalans del nostre temps podem dir que l'hem democratizada la poesia, sense fer-la aviltada musa del carrer, nosaltres no hem fet l'art per l'art, sinó que hem fet art per fer Pàtria» (19).

I, en una altra ocasió, no dubtà d'assenyalar el paper capdavanter del grup vigatà en aquesta via literària al regionalisme:

«Aquell folletinet de "El Eco de la Montaña" fou lo misteriós gra de mostassa de la nostra renaixença literària; y quan me'l miro lo volumet, rarissim, tant, que potser n'hi ha quatre exemplars a Vich, y torno a llegir les octaves reals den Cinto y les composicions den Capdevila (Joaquim) dels Campàs, den Camprodón, del P. Joan Vinader y de la nostra colla de barbamechs que eren aleshores, me venen ganas de plorar de pura ternura, considerant lo que ha sigut y significà dins del moviment de resurrecció catalana, la nostra escola vigatana que rebe'l batisme de les mans den Verdaguier, a la Font del Desmay, en una matinada esplèndida del mes de juny de l'any 1867» (20).

La forma com el vigatanisme desembarcà en els Jocs Florals és digna de ser recordada, perquè il·lustra molt bé el significat de la seva irrupció en la cultura catalana. Em refereixo al gran triomf de Verdaguier en els Jocs del 1866 i a l'expectació que es produí quan recollí el premi vestit de pagès, amb barretina morada inclosa. Contra el que diu Giuseppe Grilli en un llibret recent, Verdaguier va ser convençut i quasi forçat per Collell i altres

(19) J. Collell, *Sembrant Arreu*, Tip. Balmesiana, Vic, 1927, ps. 155-156.

(20) Ídem, p. 143.

amics de baixar a Barcelona vestit de cada dia, vestimenta que adquiriria així un valor simbòlic evident (21). No era, doncs, una acció espontània, sinó una estudiada plasmació de la comunió del poeta amb les essències més profundes del país. El triomf de Verdaguier assenyala el principi de la connexió entre Vic i Barcelona, que tanta importància tindrà en l'evolució del regionalisme fins al tombant del segle (22). La cultura flouresca, fins llavors cenyida als rengles de la *ruling class* barcelonina, disposava dels *vates* que l'havien de posar en relació amb les capes de la població allunyades dels centres urbans i la seva influència cultural.

L'impacte, però, més continuat i extens del grup vigatà es produí a través de la tasca periodística de Collell i els seus col·laboradors en particular després de la fundació el 1878 de "La Veu del Montserrat", òrgan privilegiat del "vigatanisme" zenital. Resseguint aquest periòdic hom podria reconstruir amb precisió l'evolució política i intel·lectual del grup i el seu inseriment ideològic dins del regionalisme conservador (23). En pugna constant amb l'Estat liberal i els corrents laics i democratitzants del regionalisme, com Almirall, aniran definint un sistema de valors basat en un tradicionalisme ruralitzant, el regionalisme i la religió. En certa mesura, el grup vigatà s'autoatribuí la missió de preservar les essències conservadores del primer regionalisme, depurant-lo d'ingerències "jacobines". Collell ho explicità sense embuts a propòsit de la seva entrevista amb Lleó XIII, en la qual aquest li exposà les prevencions vaticanes al desenvolupament del regionalisme:

(21) Giuseppe Grilli, *Indagacions sobre la modernitat de la literatura catalana*, Ed. 62, Barcelona, 1983. Vid. també, *Jacint Verdaguier. Resum Biogràfic*, de Joan Torrent i Fàbrega, Col. Popular Barcino, Barcelona, 1952, p. 20. Igualment la propia descripció del poeta a *Discursos-Articles-Pròlegs*, Barcelona, Il·lustració catalana, s.d., p. 43.

(22) Una anècdota significativa de l'èxit dels vigatans, i de Verdaguier en particular, es pot observar en l'interès d'Aguiló per fer-se amb un retrat del poeta de Folgueroles vestit de pagès, la qual cosa l'obligà a posar de nou uns anys després vestit altre cop de pagès.

(23) Sobre *La Veu del Montserrat* cal consultar la interessant tesina de Matias Remisa Verdaguier: *La veu del Montserrat i els orígens del catalanisme conservador*, Universitat de Barcelona, s.d.

I.E.C., 27 maig 1987

Esborran d'una conferència a l'Institut d'Estudis Catalans, I
el març del 1987. (No pensat per a ser publicat).

¿Escola o escoles de pensament a Catalunya, 1840-1860?

Voldria plantejar un conjunt de problemes que fan referència a allò que normalment s'enten per "historia de les idees", que en aquest cas ens ha de portar a la Catalunya de mitjan de segle XIX, concretament als anys 1840-1860. La meua intenció es partir d'una constatació i fer-la servir per encarar-nos amb problemes força complexos de la construcció d'una "alta cultura" burgesa a Barcelona i a Catalunya després de la revolució liberal. Finalment, m'agradaria relacionar-ho amb l'espinós problema que coneixem comunament com del origen del "catalanisme" (entre cometes) o de la consciència diferencial en el segle XIX, que no em sembla ni resolt ni tancat, ara per ara, tinc l'impressió que més aviat ha estat víctima de tota mena d'imprecissions i de diletantismes abusius.

I

Començem fent algunes constatacions força elementals, per algunes evidències empíriques. Em vull referir de manera fonamental als esforços per a la construcció d'una "alta cultura" burgesa a Barcelona, i del caràcter autònom que prendrà en el context peninsular, molt especialment en relació al que s'està produint paral·lelament a la capital de l'Estat. No és ara l'ocasió de refer completament aquesta qüestió, que oralmnt es fa difícil de reconstruir amb detall. Per tant, utilitzaré uns exemples concrets, relacionar-los, tractar d'entendre el seu sentit, per a treure'n algunes conclusions. El primer fa referència a la publicació per Jaume Balme de la revista "La Sòcièdad" l'any 1843, una curiosa publicació amb un sol col·laborador. El segon, al desplegament de les escoles disciplinàries característiques de l'"alta cultura" bur-

gesa arreu en els anys quaranta i cinquanta. I, per acabar, a certes formulacions unificadores que apareixeran en els anys cinquanta i seixanta, en particular les de Llorens i Barba i de Josep Leopold Feu. ¿Que signifiquen aquests tres moments, quin ha estat el fil unificador entre aquests tres moments de la història intel·lectual catalana? Anticipant-nos a argumentacions posteriors, voldria tan sols indicar que els entenc representatius de l'elaboració col·lectiva d'una ciència social com a component d'una cultura burgesa, que per definició ha de ser alhora un instrument de domini cultural sobre altres grups i expressió del propi univers mental del grup. Si he seleccionat -i relacionaré- els tres moments citats es perquè tenen un comú denominador que es el que avui m'interessa tractar, en síntesi, pensar la construcció de la cultura burgesa com un tot, en la necessitat d'un pensament unitari que unifiqui les diverses pràctiques disciplinàries i sigui, alhora, una reflexió metapolítica, que vagi més enllà de les contingències de la política diària.

A Catalunya, en la meua opinió el primer que s'ha plantejat les coses en aquests termes i amb aquesta radicalitat ha estat Jaume Balme. Ha iniciat la seva trajectòria, curta però densa, com a escriptor catòlic a Vic l'any 1839, però amb una particularitat que el distingirà d'altres practicants de l'apologètica: considerarà des de bon començament al carlisme com una força cabdal però derrotada militarment, i s'adonà, al mateix temps, de la necessitat de situar al catòlicisme i a l'Església en una posició no antagonica amb el liberalisme triomfant. A partir d'aquí inicià una complexa tasca d'escriptor i de polític, que li donà una posició única primer a Catalunya i després a Espanya. Eclesiàstic, sotmès a la disciplina de l'Església, la seva estructura mental estigué fortament imbuïda de valors burgesos, que assimilà tant a través

de lectures com a través de la seva experiència personal i familiar. En una primera etapa, que correspon als seus primers escrits apologètics encara a Vic i després a Barcelona, Balmes tractà d'obrir-se pas com a escriptor catòlic i com a defensor de l'Església, polemitzant amb la desamortització i amb els crítics del catolicisme, com Guizot. Aquesta orientació li permeté apropar-se a un grup de polemistes catòlics que operaven a Barcelona a començaments dels anys quaranta. Amb dos d'ells, Joaquim Roca i Cornet i Josep Ferrer i Subirana hi col.laborà en dues revistes d'un marcat tó apologètic denominades "La Religión" i "La Civilización", però hi trencà per a fundar-ne una de nova "La Sociedad", que es publicà l'any 1843. La ruptura de Balmes amb els seus antics amics va ser considerada com una demostració de l'obsessió pecuniària del vigatà, com una demostració de l'egoïsme que tan durament li retreia Piferrer en la seva correspondència. No cal pensar que els contemporanis anessin del tot desencaminats, però hi ha una lectura complementària de l'aconteixement que es prou plausible, i que només observant la seqüència dels títols de les revistes en qüestió podem intuir. Els objectius que pretenia Balmes anaven molt més enllà dels dels seus amics i col.laboradors, fortament marcats pel desesperançat i defensiu tradicionalisme catòlic d'origen francès, que els impedia passar de l'apologètica a una acció política de més abast. Aquest és el salt que precisament dona Balmes en aquests anys 1842-1843, quan tractà d'integrar, no sense contradiccions, la defensa de la religió i de l'Església en el marc d'una estratègia política més àmplia, l'objectiu de la qual havia de consistir en la recerca d'una sol.lució política que, en el context del joc de forces existent, preservés un lloc preeminent a l'aparell eclesial. "La Sociedad" és el reflex intel.lectual més directe d'aquesta pretensió i una de les temptatives més ambicio-

de bastir un programa que fos al mateix temps polític i cultural. És el moment en que Balmes, sense deixar de ser l'escriptor catòlic que era, es converteix en un pensador al servei de la burgesia barcelonina i catalana en l'accepció més plena de la paraula, sense que ningú li pugui fer ombra en quan a dedicació i radicalitat. L'aspecte central del propòsit balmesià, el que ara ens interessa de manera fonamental, és l'unitat íntima dels diversos aspectes programàtics que conté, la voluntat de fer ciència social com a substrat i justificació d'una política conservadora. Una ciència social que, per tant, es concebeix com a reflexió pre-política, que ha de ser alhora analítica i sintètica. Així, si repassem les planes de "La Sociedad", totes sortides de la mateixa ploma, copsarem amb facilitat l'unitat i la varietat alhora de les matèries que s'hi tracten. En línees generals, els diversos treballs publicats es podrien agrupar en tres apartats prou clars: els d'índole apologètica, de defensa del catolicisme i l'Església; els d'anàlisi de les transformacions socials; i els directament polítics. No hi cap contradicció entre gèneres, tots responen a un únic programa fortament unitari. Amb alguns títols podem comprovar-ho: "porvenir de las comunidades religiosas en España"; el conjunt de discussions que constituïran aplegades les "Cartas a un escéptico en materia de religión" (suposadament adreçades al interessant personatge que ha estat Jaume Tió, també prematurament mort de tuberculosi a principis de setembre del 1844, als 28 anys, com Piferer); "la religión en Barcelona"; "La prensa"; "El socialismo"; "Cataluña"; i molts altres articles de menor extensió. També contenia ~~una~~ miscel·lània de pensaments breus, per a mi cabdal, de la que en parlaré tot seguit. Però, el que convé retenir és allò que dóna aquest sentit unitari a ls diversos treballs citats. Des del meu punt de vista, que ja he defensat en altres ocasions, el programa

balmesià pretenia fondre la reivindicació de l'Església, política i ideològicament, en el marc d'una construcció político-cultural més àmplia, adaptada a les necessitats del grup social emergent, el grup burgès industrial. I l'element clau d'aquest disseny de Bal mes ha estat, curiosament i paradoxal, la construcció i l'oferta d'una anàlisi de la societat catalana i de les seves contradic- cions internes, una valoració de les relacions entre Barcelona, Ca- talunya i Espanya, a través del que Balmes substituïa tot sol la tasca dels intel·lectuals orgànics de la classe ascendent. Per a fer-ho, i amb un cert èxit, s'ha vist obligat a utilitzar amb cons- tància la ciència social de la seva època, i a fer-la servir per a satisfer les necessitats d'un grup social i d'una societat for- tament diferenciada dins del context espanyol. El que no implica- va una actitud de retraïment en relació al context polític en el que aquesta realitat diferenciada estava inserida. Però, allò que

constitueix la mèdula de la seva reflexió ha estat quelcom específica i genuïnament català, dit molt resumidament: la qüestió de com organitzar una societat, integrar-la i dirigir-la cultural- ment, que s'està estructurant de manera accelerada sobre relacions socials burgeses, sota l'impacte d'una industrialitza- ció accelerada. Res d'això podia trobar fàcils paral·lelismes a escala peninsular. La intenció unitària dels textos citats és evi- dent i perfectament perceptible, però és encara més fàcil de cap- tar en els textos que componen la miscel·lània abans citada, que tenen a més l'avantatge de no haver estat escrits en l'estil tan racionalitzat i tan atent al sentit de l'oportunitat que caracte- ritzà el conjunt de la producció literària del vigatà. Hi trobem aquell sentit d'unitat i generalitat, també la consciència d'una transformació a Catalunya molt particular dins l'àmbit polític en que es produeix. Una de les notes, per exemple, es pregunta: "Hay

en España verdadera nacionalidad? Sí ó nó: en qué consiste, sus causas, sus indicios; he aquí apuntado el objeto de una extensa obra".
 En una altra, i contra la imatge d'un Balmes identificat sense vacil·lacions amb la indústria moderna, diu: "Economía política.... también debería haber economía moral." I, encara més, "Se nos pretende dar la centralización francesa, el eclecticismo filosófico, la civilización vapor." En podríem citar més, de ben il·lustradors, però és innecessari. El que destaca de les cites és la globalitat de la seva reflexió, capaç d'aïllar i d'integrar els factors claus tan d'evolució estructural com de cultures polítiques del període, i d'establir les necessàries relacions entre les dues variables, i com es fonen amb una aguda valoració analítica de la situació política catalana de llavors, capaç de captar tan els aspectes comuns com les diferències de la transformació burgesa a Catalunya i en el conjunt espanyol. Des d'aquest punt de vista, els articles de 1843 a "La Sociedad" sobre Catalunya no són només el més brillant anàlisi coetani de les bullangues barcelonines, sinó alhora l'esforç analític més radical per copsar les tendències inherents al tipus de creixement econòmic en curs. Al final hi ha un programa polític ben definit, en el que l'impuls contra el progressisme en el poder es prolonga en una opció política conservadora i antirevolucionària, en la que l'advertència a la burgesia industrial de les tensions pròpies del model industrial, de com la indústria ha influït i influirà en l'agudesesa de les lluites de classe a Catalunya, s'ha d'entendre com la palanca a través de la que s'ha de convèncer a aquell grup social de la necessitat d'un pacte amb l'Església, el camí per a permetre volcar sobre les masses urbanes tot el pes dels sistemes de control i conducció en mans de la tradició eclesial. En definitiva, el Balmes analista i polític al servei de la restauració modera-

da, que es posa a disposició de la burgesia industrial, és el mateix que cerca desesperadament una sortida política apte per a fer entrar sense massa concessions a l'Església en l'òrbita de la societat burgesa, no pas en la del liberalisme com a cultura política.

No és ara el moment de prolongar l'examen del projecte polític i intel·lectual de Balmes. Si l'he exposat és perquè, penso, ha estat la temptativa més ambiciosa de bastir un complex unitari i molt racionalitzat d'univers cultural al servei de la burgesia, partint de les diverses activitats disciplinàries, de l'economia política i la demografia, a la teoria romàntica i la història. Naturalment, també a una nova sociologia de la religió i a una nova teologia, que posés al dia el patrimoni tradicional de l'Església. Ens pot resultar sorprenent, que aquest programa l'intentés realitzar un home sol, però cal tenir en compte que, d'una banda, Balmes ha estat molt influït per teories totalitzadores i sistemàtiques, a l'estil de l'Ideologia de Destutt de Tracy; i de l'altra, que s'ha estat preparant amb una dedicació obsessiva per a fer d'intel·lectual orgànic d'una classe a la que no pertanyia, des dels seus darrers anys a Cervera i en els d'engabiament a Vic -com deia ell mateix -abans de fer el salt a Barcelona. Exercint com a tal amb determinació, s'hi ha guanyat alhora la vida, però la seva determinació ha estat vista sovint pels seus contemporanis com una manifestació d'egoisme.

El que m'interessa, sobretot, destacar és el procediment intel·lectual de Balmes, i raonar per què no tindrà continuïtat. En particular la seva pretensió de globalitat, tant en l'utilització de les diverses disciplines disciplinàries, com en l'indissoluble unitat de política i cultura. Ningú en tot el segle XIX català s'ho tornarà a plantajar d'aquesta manera, i amb aquesta radicalitat, per raons força comprensibles. Balmes escriu, en primer lloc, en una con-

juntura històrica molt fluida, en la que les regles de joc de la nova societat no semblen encara plenament definides, almenys fins al 1844, quan el moderantisme sembla tenir la "situación" sota control. Hi ha una segona raó, que ha estat poc considerada. Balmes ha estat, com ja hem insinuat, un prototipus d'intel·lectual força atípic, ja que format i educat com a intel·lectual tradicional es transformà en intel·lectual orgànic al servei de la burgesia catalana, però en la peculiar situació a la que l'obligaven les seves conviccions i la disciplina eclesial a la que estava sotmès. El particularisme de la seva posició és un element clau per entendre la radicalitat de la seva trajectòria.

Però, ja en els anys quaranta, els elements més destacats de l'èlit intel·lectual burgesa de Catalunya estava emprant un camí ben diferent al del vigatà, encara que Balmes exercí una notable influència sobre alguns dels seus elements més destacats. En efecte, l'alta (i raquítica) cultura burgesa s'ha construït per camins diferents, menys voluntaristes i més normalitzats. En un altre lloc, precisament, he intentat d'explicar com s'han precisat les seves orientacions i les línies de desenvolupament dels anys trenta als cinquanta, registrant l'impacte de l'enorme tensió social registrada a Catalunya en aquests anys, encara que tractant de donar-hi respostes significativament poc explícites. La creació, però, d'una alta cultura ha comportat tres aspectes complementaris: en primer lloc, la selecció d'uns materials culturals, en part creació i en part adaptació d'allò que circulava en els grans centres productors de la cultura burgesa a Europa; la formació de les institucions i de les plataformes de difusió necessàries, així com la formació i selecció del material humà que haurà de vincular-se-hi i, finalment, l'organització de l'activitat disciplinària indispensable, la característica de la cultura acadèmica del segle XIX. Es d'aquest tercer aspecte del que ens ocuparem.

En els mateixos moments que Balmes assajà realitzar el seu ambiciós programa intel·lectual, s'han reorganitzat, o es-taven en camí de fer-ho, les diverses pràctiques disciplinàries de tipus acadèmic, fonament indispensable d'una cultura burgesa per petita que siguin les seves dimensions. Però no m'interessa pas, ara, fer notar el com i el quan s'ha produït, sinó seguir el fil argumental anterior i fixar-me en un fet que crida l'atenció. Em refereixo a la circumstància que en els anys 1840-1860 s'han estructurat un conjunt d'escoles - en el sentit d'una unitat de criteri i no una relació merament clientelar entre catedràtics i alumnes - totes elles auto-denominades com a "catalanes" o en tot cas denominades d'aquesta manera poc després de la seva constitució com a tals. Aquest fet no pot considerar-se de cap manera com a casual, i sorpren que ningú l'hagi posat en evidència fins avui. En canvi és ben conegut que des dels anys quaranta solem parlar d'una "escola catalana romàntica", d'una "escola apologètica catalana", d'una "escola econòmica catalana", industrialista però decididament antimanchesteriana, i a partir dels anys cinquanta, d'una "escola filosòfica catalana", d'una "escola jurídica catalana". Llavors, sembla força obvi que ens hem de demanar que significa el floriment d'escoles de pensament de base regional, si té una significació anecdòtica o respon, en canvi, a factors d'una certa profunditat. La resposta ha de ser meditada i matitzada, ja que hauria de contemplar diversos factors confluent, des dels elements de tradició intel·lectual, l'impacte de l'experiència de transformació estructural i política del país, que coneixem com revolució burgesa, i, en darrera instància, d'una manera molt particular, de les lluites de classe que li anaven associades.

Acceptant el fet que després de Balmes ningú s'ha tornat a plantejar l'exercici d'una ciència social unitària, el desplegament disciplinari, i la formació del sentit d'escola, l'hem d'entendre com la formà que prendrà l'establiment d'una "alta cultura" burgesa a Catalunya.

Hem de considerar, però, tan significatiu com els seus continguts, el qualificatiu de "catalanes" que els serveix de comú denominador. ¿Quin significat hem de donar a l'apel·latiu de "catalanes", al que hem de considerar com a pràctica disciplinària corrent? És el problema cabdal, sobre el que cal reflexionar. En la meua opinió, el fonamental d'aquestes diverses escoles ha estat la necessitat de trobar respostes als problemes generals d'afirmació de la societat burgesa, però de fer-ho en un context que no tenia la necessària correspondència a escala estatal. Els problemes amb els que s'ha enfrontat i les sol·lucions que hauran de cercar no podien, ni podran, ser manllevades de la cultura burgesa bastida coetàniament a la capital de l'Estat, envers la que han sentit un immensa desconfiança homes com Milà i Fontanals o Pi-ferrer. Però el problema central no era de desconfiança, sinó de manca de correspondència entre el que els uns i els altres es plantegen, fins i tot, amb aquells que compartien unes similars opcions conservadores. I en el centre de tot, hi ha hagut sempre el problema de la indústria i dels condicionaments que introduïa en la conformació del conjunt de l'estructura social. L'autonomia en la que s'ha plantejat el desplegament de les diverses escoles esmentades, ha permès acceptar unes influències forànies i rebutjar-ne unes altres, sense altra condició que la d'encaixar amb les línies de força decidides a Barcelona.

S'enten, doncs, que l'autonomia s'ha de pensar com a auto-suficiència en la selecció dels materials ideològics i culturals, en el tractament i l'èmfasi que es dona en els temes, no com una voluntat explícita d'allunyament polític o cultural de la idea d'una Espanya de base nacional. Així, com es prou conegut, la resol·lució de la crisi romàntica, la configuració d'una tradició filosòfica, l'establiment d'una història del dret, l'elecció d'una orientació econòmica per descomptat, no tenen massa paral·lelisme amb allò que està succeïnt a la resta de l'Estat. Cada una d'aquestes facetes hauria de ser investigada en la seva coherència interna i en les seves relacions entre elles.

No és ara el moment de fer-ho, perquè això implicaria una revisió completa del que ha estat la ciència social i l'activitat literària i artística durant el període. No costaria massa, però, reconstruir unes còmodes oposicions entre les línies orientatives bàsiques d'aquestes activitats a Catalunya i en el context de la cultura liberal espanyola. Per exemple, seria molt fàcil, quasi una broma, establir un contrast geogràfic ben marcat en funció dels punts d'inspiració internacional, tal com s'han explicitat en moltes ocasions. En economia mentre Catalunya mira cap a Alemanya, el gruix del liberalisme peninsular ho fa cap a Manchester, es a dir, cap a l'Anglaterra. En filosofia, per exemple, a Barcelona es prendrà com a model i orientació el que arriba d'Escòcia, mentre la influència de l'idealisme krausista alemany planarà cada cop més sobre la intel·lectualitat espanyola. L'influència escocesa i alemanya es igualment hegemònica en la mena de romanticisme literari que s'imposa, mentre que el pes de la cultura francesa és molt més gran en el context espanyol. En política, finalment, el model centralitzador a la francesa que segueix l'Estat es vist com una manifestació de cosmopolitisme, que ataca els fonaments de tradició propis de qualsevol programa conservador. Però, fer aquest joc d'assimetries no és pas el més important, d'unes assimetries construïdes, a més, no tan sol amb allò que realment ha separat als uns dels altres, sinó en com els seus promotors han cregut que es plantejaven. El important és entendre com els elements capitals per a la constitució d'una economia, d'una filosofia, d'una teoria de la religió o de l'art i la literatura, s'han escollit de manera autònoma, que no vol dir aïllada, a Catalunya, per raons que ja hem indicat.

En la "Oración inaugural" del curs universitari de l'any 1854-1855, Xavier Llorens i Barba va plantejar els temes claus d'una interpretació unitària de la cultura d'un grup de base nacional, però establir alhora els condicionaments de la seva conformació històrica i científica. Parteix de tesis anti-traditionalistes, al reivindicar el caràcter històricament determinat i acumulatiu del "pensament nacional". Aquest grosso modo, seria la resultant d'una confluència determinada entre la "consciència nacional" (en un sentit molt proper al de Herder) i les expressions culturals genuïnes de cada període històric. Així, en el passat, la religió va tenir una gran importància en la seva conformació i transmissió, malgrat el caràcter universal i cosmopolita del catolicisme. "Así vemos que el haber presidido el cristianismo - sosté Llorens i Barba - a la civilización de los pueblos modernos no ha sido estorbo para que cada uno haya presentado una fisonomía propia en su manera de existir: ni el carácter universal, ni la nueva vida que tiene la virtud de inocular donde quiera que penetre su luz divina, traen consigo el aniquilamiento de las hondas señales con que el Criador ha distinguido las varias ramas de la familia humana, ni la negación del origen histórico de las distintas razones que pueblan la tierra." En aquest procés d'acumulació i de transformació, de simbiosi entre el "Volkgeist" i la cultura característica de cada etapa històrica, la filosofia ha de substituir a la religió, no en el cor de les persones, sino com a instrument de racionalització i de perfeccionament del "pensament nacional", el que implica que cada poble haurà de triar, de garbellar i de sintetitzar eclècticament els sistemes filosòfics que s'adapten millor a les seves característiques tal com han estat definides històricament. Qüestió clau, aquesta, per a Llorens, ja que la filosofia l'enten com un nivell de l'activitat intel·lectual que se situa, que s'ha de situar, entre la "consciència nacional" here-

tada i la tasca de les ciències particulars, universals per definició. La filosofia ha de ser, per tant, la forma de pensament que fixi els camins i els límits a través dels quals un grup humà es pensa a sí mateix (una generalització del nosce te ipsum, tan grat a Llorens) i pensa la seva relació amb els altres.

¿Però, tot això, com s'aplica a Catalunya o a Espanya? D'una manera explícita Llorens s'ha referit al final del text a Espanya, amb un tó més aviat força pessimista. En constata la brillantor del seu passat, però també la seva perillosa inèrcia posterior, i, en el present, el seu enlluernament pels sistemes filosòfics i les cultures d'altres països. El diagnòstic final, avaluades aquestes components, es força pessimista: "Mucho es de temer que en el comercio intelectual que al fin vamos estableciendo con las demás naciones, no esté siempre de nuestra parte la ventaja del cambio." Només una sàvia combinació d'eclecticisme i bon sentit en la tria i l'assimilació podien possibilitar la funció rectora que Llorens exigia a la filosofia, en la seva tasca de depuració de les aportacions de les diverses branques disciplinàries per a confluïr en un "pensamiento común". En cap moment, però, aquesta tasca es explícitament encomanada a Catalunya, en tot cas l'aportació feta des de Barcelona es concebuda com el ferment per a una obra a escala espanyola. Hi tornarem més endavant.

La radicalització lògica de l'argument central de Llorens es pot resseguir en els escrits de Josep Leopold Feu d'uns anys després. Feu és un personatge interessant, que no ha estat estudiat recentment. Col.laborà assiduament al Diari de Barcelona del 1863 al 1865, en substitució de Duran i Bas i de Coll i Vehí, que per raons diferents havien suspès les seves col.laboracions. Però, poc abans ja havia escrit uns interessants articles a la Revista de Cataluña, una de les més interessants publicacions periòdiques d'aquests anys. Participà, també, en les activitats del tot just acabt de fundar Ateneu barceloní, del

que en fou secretari. No podem, ara, refer la seva biografia, tan sols comentar sumariament els articles citats del 1862-1863, en la mesura que prolonguen l'anàlisi iniciat.

Si resseguim els seus articles breus al Diari de Barcelona, però sobretot en els de la "Revista de Catalunya", hi trobarem el primer intent sistemàtic de captar les peculiaritats del desplegament cultural burgès a Catalunya després de la Revolució liberal. Els temes que encarà són claus ^{en l'argument} que estem descabdellant: definició del que és una tradició cultural; del que és l'unitat de pensament; de les relacions entre cultura nacional i àmbit polític; etc.

El primer dels treballs en que s'ocupà d'aquestes qüestions es titula, de manera significativa, "Algunas consideraciones sobre la centralización científica", publicat al primer volum de la Revista de Catalunya el 1862. La tesi de l'article és la contradicció que existia a Espanya, en opinió de Feu, entre l'accentuada tendència a la centralització política i l'impossibilitat les manifestacions culturals al mateix temps, en funció de la vida literària i acadèmica de la capital de l'Estat. En aquest context, la pregunta que es formulà Feu és prou pertinent: ¿es posible la centralización científica? I la resposta és clara, pretendre-ho en nom d'un principi de centralització cultural era debilitar els elements essencials de conservació de les societats modernes, especialment greu en un moment que en el món "reverdecen los sentimientos nacionales, y empiezan a caer en desgracia las ideas cosmopolitas: hoy se miran ya con cierto desvío las vaguedades y las abstracciones, y se van haciendo más generales los estudios históricos."

Però, fins aquí la idea és encara essencialment defensiva, el següent article, en dues parts, farà avançar unes passes més l'argumentació. A "El renacimiento filosófico de España" es reivindicaran els que es consideren elements essencials per a la construcció d'una cultura moderna, enfront d'altres possibilitats. L'esperit històric i la filoso-

fia del sentit comú, fonaments de les escoles jurídica i filosòfica catalana, en franca coincidència amb el que havia defensat Llorens, són considerats factors essencials d'aquest desplegament cultural i de la seva adaptació plena a les condicions particulars de l'existència del grup. En aquesta direcció, la filosofia escocesa del sentit comú respon d'una banda al substrat cristià de la tradició cultural autòctona, com a les tendències més genuïnes de la filosofia que s'ha practicat a Catalunya, en particular per Balmes i Martí d'Eixalà. I, en conseqüència és d'aquesta corrent de la que cal partir per a bastir un sistema filosòfic realment "nacional".

Davant de les escoles filosòfiques idealistes i a la construcció de grans sistemes filosòfics, Feu hi oposa el programa epistemològic de la filosofia escocesa, però el problema és que l'elecció d'un sistema de pensament condiona de forma inevitable l'activitat d'altres branques del coneixement i de la ciència social. En l'economia política aquesta oposició entre les diverses escoles és encara més nítida, però per a Feu no responien pas exclusivament al distint enfocament de determinats problemes econòmics, sinó a contraposicions de fet més àmplies i decisives. En les seves pròpies paraules: "Los modernos discípulos de Smith, queriendo llevar al terreno social el subjetivismo filosófico de Kant y aspirando a refundir, a sintetizar en un solo orden de estudios la organización y el gobierno de la sociedad, dieron este importante cometido á la economía política e hicieron de esta una ciencia en gran parte subjetiva (...) La escuela alemana, por reverso, limita la economía política al estudio de un orden de fenómenos hasta cierto punto secundario, préstale el carácter de esencialmente objetiva y subordinada á las condiciones de nacionalidad, reprime su natural tendencia al absolutismo y la obliga a combinarse con las demás ciencias morales y políticas..." Per als partidaris de l'"economía nacional", com Feu designa sempre al proteccionisme català,

l'opció per un determinat sistema d'economía política s'integrava en un conjunt de valors més amplis, anti-individualistes en la seva base, que condicionaven igualment les altres pràctiques disciplinàries." La teoría del sistema nacional -afegia Feu - se apoya sobre el doble fundamento de los derechos limitados y de la entidad nacional, idea esencialmente relativa, pero mal podemos convenir en que sea una injusticia condicionar el derecho del cambio, los que por un interés supremo condicionamos, en ciertos casos, hasta la misma libertad del trabajo. Téngase en cuenta que como nosotros profesamos la teoría de la limitación en filosofía y estudiamos con un criterio siempre relativo las demás ciencias morales y políticas, no incurrimos en desacuerdo alguno al aceptar semejante proposición sino que llevamos al terreno de la economía política nuestro criterio científico constante."

M'interessava citar aquest fragment, hi retenir dues expressions molt significatives. La primera, l'ús del nosotros, el seu sentit de responsabilitat col·lectiva, en segon lloc, la idea d'un "criterio científico constante". Perquè, a més, Feu entend que aquest "criterio científico constante" per a ser fecund s'ha de fondre amb el sentit de nacionalitat, per a donar vida a una tradició nacional, que el propi Feu definirà una anys més tard com "..lo que habiendo sido, es todavía; como lo único que ofrece estabilidad y permanencia en la sucesión de los imperios y las civilizaciones que alternativamente se derrumban, como lo que se conserva y logra salvarse del naufragio a través de las edades. Así que, aplicada a las ciencias morales, la tradición se usa para expresar la herencia perdurable del sentido común, la armonía de ciertos instintos y tendencias populares en todas las zonas y latitudes, más claro, la philosophia perennis de que hablaba Leibniz ..."

II

S'imposa una recapitulació que ens permeti treure algunes conclu-

sions del que hem dit fins aquí. En primer lloc, en referència a les modalitats de construcció d'un pensament burgès. N'hem vist tres moments força fàcils d'individualitzar. En començar, una insòlita temptativa individual, la de Jaume Balmes, que exemplifica molt bé la força dels instruments tradicionals de conducció cultural. Balmes, però, ha fracassat de manera dramàtica, tant política com culturalment, i la seva pretensió de dotar a les classes dirigents catalanes d'una cultura de classe completa i totalitzadora ha quedat com una fita històrica que impressionà als seus contemporanis, però que convertí la seva herència intel·lectual en quelcom impossible de manejar com un tot. Políticament, l'imposició del model moderat, basat en uns altres presupostos, el deixà sense base de maniobra; i paral·lelament, la burgesia barcelonina, allunyat el perill revolucionari immediat, inicià el desplegament dels instruments d'alta cultura, i la selecció dels materials i dels homes que hauran de construir-la. El juliol del 1848, quan Balmes mort quasi retirat a Vic, podia ser considerat, sense discussió, com el principal teòric d'una burgesia enfrontada a la revolució i a la confrontació periòdica amb l'Estat, però no era ja la referència que necessitaven per omplir els espais que els oferia l'Estat moderat. El desplegament disciplinari, l'aparició d'una nova figura d'intel·lectual au dessus de la mêlée, la consolidació de la universitat a Barcelona, depurada d'elements de dubtosa connivència revolucionària, com Mata o Monlau, eren les línies de desenvolupament normalitzades, les que corresponien a una situació normalitzada des del punt de vista de la necessària estabilitat burgesa.

Per tant, la temptativa de Balmes ha de ser considerada com l'excepció i no com la norma, per dues raons ja citades. La primera, la seva peculiaritat en tant que intel·lectual orgànic de les forces emergents, en segon lloc, per la pretensió de substitució que hi havia en el fons del seu programa polític-cultural, que sempre li comportà la

situació d'un outsider, útil però a la vegada incòmode. El desplegament disciplinari, per tant, tal com dèiem, serà la manifestació normalitzada de la cultura burgesa, que en aquests vint anys es dotà, així, dels instruments bàsics de la seva constitució. En un tercer moment, que també hem individualitzat, se superposà a la pràctica disciplinària la reflexió sobre els trets unitaris i unificadors de les branques de la cultura burgesa. Reflexió que ha pres direccions molt significatives: la discussió sobre el caràcter del Volkgeist i el denominat "pensament nacional", el valor del concepte de tradició cultural, i, finalment, la discussió sobre el grau d'aplicabilitat d'aquests conceptes a Catalunya i a Espanya.

De fet, tots tres moments tenen aspectes comuns que convé posar en evidència. El més important per al tema que hem plantejat, del origen del particularisme ideològic, és la contradicció patent entre el programa ideològic que es proposen i les seves derivacions polítiques. Dit de manera més directe, entre el pes de l'element regional en l'elaboració cultural i l'acceptació del marc polític espanyol en el que es produeix. En efecte, tota la reflexió balmesiana dels anys 1842-1844, quan abandonà l'especialització apologètica, d'horitzó essencialment cosmopolita i vaticanista, ha estat marcada, amarada, de preocupació pels fenòmens específics del desenvolupament regional, per a treure'n les conclusions oportunes en termes de programa polític conservador. Davant del problema de la indústria i la classe obrera, és a dir, de la "civilización vapor", que deia ell mateix, tractarà de dotar-se dels instruments teòrics d'anàlisi que li proporcionaven les ciències socials del seu temps. Però és una reflexió que parteix i es resolt en termes autònoms en el context en la que s'ha produït. La resultant final del procés ha estat, com és ben sabut, una consideració atenta del lloc que ocupava Catalunya dins del conjunt espanyol, de les tensions induïdes per la peculiaritat del seu desenvolupament. Balme, però, passà a Madrid el 1844, reconvertint-se a la política espanyola, que

podia fer precisament per l'ambigüitat de la seva posició com a intel·lectual. La classe, però, a la que ell s'havia adreçat a Barcelona fins llavors, no podia fer el mateix, les seves necessitats culturals i polítiques havien de ser satisfetes in situ, a partir de les condicions històriques en les que s'havia desenvolupat i es desenvolupava. No sorprèn, doncs, constatar que el desplegament disciplinari dels anys 1840-1860 ha estat marcat per les mateixes influències que ho havia estat la reflexió balmesiana, encara que sovint no prenguin un caràcter tan explícit. I la lògica d'aquesta "regionalització" del gruix de la cultura burgesa a Catalunya en el moment de la seva conformació com a tal, ha conduit a una perillosa diferenciació amb el camí que estaven seguint les disciplines homònimes a la capital de l'Estat, paràmetre del que s'està convertint en la genuïna cultura oficial de l'Espanya liberal.

Les reflexions dubitatives, i a voltes tangencials, sempre força elusives, de Feu, Milà o Llorens i Barba, registren, des del meu punt de vista, aquesta tensió entre les dues cultures burgeses que avancen per camins diferents. Però ens enganyaríem si penséssim que implicava necessàriament una tensió política idèntica o l'allunyament de la idea d'Espanya nació. Els textos dels autors que acabem de citar són significatius de l'ambigüitat de la situació, d'una ambigüitat que ha de ser raonada, perquè expressa moltes coses. En primer lloc, l'evidència que una cultura burgesa neix dels condicionaments històrics que han conformat la naturalesa del grup, en la mesura que ha de satisfer les necessitats d'interiorització i d'interpretació que en deriven. En el cas català els factors condicionants, com hem vist, han estat la peculiar instal·lació industrial i l'agudesa de les lluites de classe al camp i la ciutat. És fàcil comprendre que aquest procés de gestació d'una cultura burgesa, de joc entre cultura de classe i l'impacte de la transformació del mode de producció, no tenia per què qüestionar els nexes econòmic i polítics que unien a Catalunya amb Espanya. Per

tant, des del meu punt de vista, el proto-nacionalisme cultural que implica aquest desplegament d'una cultura de classe específicament catalana no deriva tant d'una pugna per a definir un mercat, ni de la tensió entre polítiques econòmiques entre la burgesia industrial i l'Estat, sinó en prima ratio de l'edificació d'una visió diferenciada que ha partir dels mateixos fonaments ~~que~~ les cultures nacionals a l'Europa decimonònica.

Per a Balmaes, la sol.lució idònia consistia en preservar la peculiaritat industrial de Catalunya dins d'una sol.lució conservadora a escala espanyola, que no la comprometés. Deu anys més tard, Llorens i Barba ha establert amb claredat meridiana el que havia de ser la necessària relació entre el Volkgeist i el "pensamiento nacional" és a dir la cultura burgesa de l'època. I ho entenia com la simbiosi entre tradició i ciència moderna, a través de la filosofia, o millor dit, d'una pràctica filosòfica que es concentrà fonamentalment en una teoria del coneixement, que es preocupa poc per a la construcció de sistemes especulatiu i per a les preguntes últimes sobre el ser o el devenir. Tot plegat, com hem vist, ho ha aplicat a la realitat espanyola, però amb una evident destil.lació de pessimisme. Però, paradoxalment els elements de tradició filosòfica que situà en la base d'aquesta em presa eren els que entenia com a vàlids a Barcelona, mentre que a la capital de l'Estat era un altra prou diferenciats. Altre cop, deu ^{anys} enlà, Josep Leopold Feu es preguntà si el desplegament d'escoles auto-denominades com a "catalanes" no havia de ser considerat com una manifestació d'un esperit particular, que unificaria i donaria homogeneïtat a les diverses branques disciplinàries. Dit d'una altra manera, com un "criterio científico" compartit, basat en l'historicisme i la resistència als sistemes filosòfics, havia permès una relació bastant directa entre la pràctica científica, el treball intel.lectual, i l'esperit nacional" que invocava Llorens.

Article entregat a la Redacció de les revistes
Peregrines, per a publicar en un dels números
especials, d'homenatge a Pierre Ullar.

El llenguatge del doble patriotisme (Política i
cultura a Catalunya, 1837-1843).

"...nos apreciará la literatura, no ya como una simple manifestación de la vida humana, sino como un agente poderoso, y hermanada no solo con aquella ciencia moral que examina las causas determinantes de nuestras acciones, sino también con el arte que indica e inculca los deberes. Vínculos estrechos les unen señaladamente con la parte de la virtud que escita y exalta, bien que nó en tanto grado, con la otra parte que prohíbe y limita. Lo bello y lo bueno, idénticos en su origen, mutuamente se predicen y reclaman, no menos en los individuos que en las naciones."
Manuel Milà i Fontanals, 1845.

"...las letras y las conmociones nunca están en consonancia.", Albert Pujol, 1846.

"Un poder cualquiera que sea, no basta para constituir un estado durable, si falta la unidad en los sentimientos, o en las ideas fundamentales: esta es la primera ley en la esfera social."
Ramon Martí d'Eixalà, 1849.

Els anys trenta i quaranta del segle passat han estat extraordinàriament convulsius a Catalunya, em bona part com a resultat de la superposició de la guerra civil entre carlins i liberals i dels conflictes a les ciutats entre les diverses faccions que conformaven la base social del liberalisme. En aquest treball se sosté que seria molt difícil entendre els fonaments bàsics de la cultura catalana moderna, sense relacionar-ho amb la inestabilitat

i amb la violència crònica dels anys 1835-1843.(1) Ha estat, però, un període tan extraordinàriament conflictiu que resulta molt difícil reconstruir de manera acabada els complexíssims nexes entre cultura i política, almenys fins a la consolidació dels liberals moderats en el poder l'any 1844.(2) No obstant això, hi ha prou testimonis que denoten que la crítica experiència col·lectiva de la Revolució liberal i de la guerra civil ha estat un factor determinant de les opcions polítiques i culturals preses per la classe dirigent catalana i els seus intel·lectuals més representatius. Tractaré de mostrar alguns aspectes d'aquest procés, en especial com s'han anat imposant unes pautes determinades sobre les que estructurar una cultura genuïnament burgesa a Catalunya, en detriment d'altres opcions i en lògica oposició a altres cultures classistes, una qüestió que va molt més enllà de la pugna entre progressistes i moderats, d'escola o de generació literària.(3)

No pretenc explicar, però, la totalitat del procés de gestació d'una cultura, de la cultura que s'afirma en el punt de sortida de la Revolució liberal, tan sols explicar per què una complexa simbiosi de particularisme cultural i polític, el que anomenaré "llenguatge del doble patriotisme", en constituïa una peça clau.(4) Voldria mostrar el joc de forces i de pressions que empenyien el país en una direcció determinada, reflectint l'experiència col·lectiva dels grups dirigents de la societat catalana i dels seus intel·lectuals en un moment específic.(5) Encara més concret, voldria resseguir tres línies a través de les quals s'ha arribat a començament dels anys quaranta a una ben perceptible "regionalització" de la cultura catalana, que incloïa una molt particular visió del passat del grup i de la identitat col·lectiva.(6)

L'exemple ~~segurament més~~ representatiu de la transformació dels supòsits bàsics sobre els que s'havia de construir la nova cultura han estat els _____ valors que s'han manifestat en la vida literària _____, modificant en aspectes clau la seva orientació. No és difícil adonar-se que l'experiència històrica de la revolució liberal i la guerra civil, amb la seva càrrega de violència i de confrontació classista, està al darrere de l'evolució particular d'alguns dels personatges més influents de la vida intel·lectual i literària barcelonina i catalana. ^{del moment} Els casos de Pau Piferrer i de Manuel Milà i Fontanals són potser els més ben coneguts. (7) Tant l'un com l'altre han emprès en moments diferents el seu camí de Damasc des de l'entusiasme revolucionari en política i literatura cap a posicions més conservadores, properes al moderantisme en política i orientades en una altra direcció en el camp artístic i literari. (8) Però seria un error interpretar el seu viratge en clau exclusivament de l'oposició entre moderats i progressistes, ja que en Piferrer es tractà d'un refredament progressiu del seu entusiasme revolucionari del juliol-agost del 1835, molt genèricament burges, mentre que Milà ^{ja} denotava en els seus primers escrits una lúcida percepció del paper de la literatura com a element d'esta-

3

bilitat social i recomposició d'un ordre moral que no farà si no afirmar-se posteriorment. (9) Era quelcom que anava molt més enllà d'una estricta dilucidació política, ja que implicava una nova consideració del paper de la religió (un punt clau que no pot ser minimitzat en absolut), del sentit de la història, de la mateixa funció dels intel·lectuals en el nou ordenament social, en definitiva, doncs, una selecció i definició de les formes i els continguts que s'havien de donar a la cultura que havia de substituir la periclitada amb l'ensorrament de l'antic règim. I ha estat el viratge cap a noves concepcions el que ha permès a la intel·lectualitat de connectar amb els sentiments d'ordre i estabilitat experimentats cada cop més intensament per la classe de que formaven part. Uns sentiments que derivaven de la percepció exacta que la revolució s'havia acabat i ——— que calia imperativament, per tant, una ——— cultura i una ——— moralitat adaptada a les noves circumstàncies.

Piferrer i Milà han jugat una funció rectora cabdal en la plas-
mació d'aquests sentiments emergents d'ordre en la literatura i
en l'art. És impressionant trobar, per exemple, les seves produccions
poètiques, traduccions o treballs de crítica, en la premsa moderada
que demanava l'extermi dels revoltats de La Jamància, com succeí
durant la breu experiència de La Verdad, publicació periòdica on

hi han publicat força tots dos, prolongant una col·laboració
que ja s'havia produït a La Corona i que continuarà més tard a La
Discusión.⁽¹⁰⁾ El més significatiu no és, però, la seva evident però apa-
rentment distanciada col·laboració amb el moderantisme, sinó com
una nítida percepció de les circumstàncies polítiques i un explí-
cit desengany dels presupòsits dels seu inicial liberalisme, la cri-
si, en definitiva de la concepció del romanticisme com a instru-
ment de la revolució, els ha conduït a noves formulacions teòriques
i a una nova manera d'entendre la seva funció com a intel·lectuals.

(II) Piferrer ha recapitulat magistralment la codificació de les seves actituds en el prospecte de La Discusión, on exposà amb el seu apassionament proverbial l'allunyament de la política pràctica i l'apropament confús i tumultuós a la religió. (I2) Però la recuperació de la religió com a element de definició d'una nova moral i d'una nova cultura, en particular en la seva faceta literària i artística, estaven en l'ordre del dia si fa no fa en tots els cenacles literaris moderats o propers al moderantisme en aquells anys de febrils preocupació per a retornar l'ordre a les consciències a la vegada que als carrers de Barcelona. (I3) Milà ha ~~señal~~at tenir les coses bastant clares ben aviat, i Balmes el ~~dé~~na per guanyat en una breu nota a un article del de Vilafranca el 1841. (I4) Però, des de finals dels anys trenta i fins al 1843 ha publicat molt poc, com a conseqüència ^{sembla} dels seus dubtes interns. (I5) Piferrer mostra en la seva correspondència, i en peces com el prospecte ja citat, la dificultat extrema de la recuperació religiosa esmentada quan això ~~é~~ viscut realment com un drama de definició íntima. (I6)

L'essencial de tot plegat és que de la crisi n'han sortit coincidències bàsiques respecte dels fonaments teòrics i doctrinals d'una cultura capaç de recomposar l'ordre moral esmic per la revolució: en especial, una concepció de Catalunya com a comunitat marcada per la història, construïda visiblement en oposició al present caòtic i erosionador de la personalitat nacional, i, en concordància, una consideració de les restes històriques (ruïnes, documents, lírica popular, etc.) com a signes d'un passat evanescent del què calia partir per a la construcció de la cultura moderna. (I7) Piferrer ho ha expressat amb tota claredat en diversos passatges dels Recuerdos y bellezas de España, revivint el passat en funció de les restes arqueològiques que proporcionen la primera ma-

tèria de l'obra.(18)Milà i Fontanals havia començat també a exposar idees similars en aquells anys, que defensarà de fet tota la seva vida.(19)En el seu cas,Jordi Rubió situà cap als anys 1838-1840 el moment clau de la inflexió de Milà cap a autors com Walter Scott,o Shakespeare o Schiller en teatre,en oposició a Byron o Hugo, que tant havia admirat poc abans,el moment que començà a "viure sota el sortilegi del trobadors provençals en poesia",^{1021/} que no implica l'abandonament de molts dels postulats del romanticisme,com Manuel Jorba ha observat oportunament.(20)

Els nous elements introduïts per Milà o Piferrer no constituïen pas una mera expansió personal,ja que ambdós van ser sempre molt conscients del seu paper d'orientadors.Ho mostra amb claredat el fet que,al costat de les seves propostes,hi havia tota una altra línia basada en exclusions d'altres possibilitats,literàries o estètiques,tan explícites com les contingudes en el contundent article de Milà Moral literaria.Literatura escéptica, on es desaconsellava la novel.la moderna dels Balzac,Soulié,Sand i d'altres,a la vegada que la poesia de Byron o Hölderlin,pel seu allunyament de la religió i per la seva contribució al desordre de les consciències.(21)Exclusions i propostes s'han de llegir plegades per a captar la lògica de fons del projecte cultural que tractaven d'articular.Però,no costa gaire de percebre que les possibilitats de futur de les posicions de Piferrer o de Milà no depenien pas exclusivament de la seva eficàcia com a propostes literàries,sinó en gran mesura de la seva milimètrica adaptació a les necessitats culturals de la classe de què formaven part,tan commocionada com ells per la duresa de la confrontació que sotraguejava el país.(22)

Tal com indicàvem,un aspecte clau de la nova definició de cultura d'aquells homes ha estat una dràstica reconsideració del passat català i de la identitat catalana,amb una ruptura ben percep-

tible amb els hàbits intel·lectuals heretats del segle XVIII ^{[d'acord amb} els quals tots ells havien estat educats.(23) Un allunyament ben visible de l'arqueologisme i la història de base filològica, ben exemplificat en les primeres dècades del segle XIX en els treballs que l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona tractava de dur a terme.(24) En la nova concepció dels Piferrer o Milà, reviure el passat no era per a demostrar la superioritat de la seva època, en la qual no creier sinó per a contrastar-lo amb els aspectes no desitjats associats a les noves realitats que s'estaven imposant i que constituïen el seu món.(25) No tractaven de recrear el passat per se, sinó en la mesura en què l'art o la literatura com a mèdiams entre el passat i el present podien contribuir a formar una nova moralitat col·lectiva davant l'amenaça d'un present disgregador.(26) I, en el model romàntic, aquestes mediacions no s'havien de restringir a la prudència autoimposada per la tasca filològica, sinó que podien ser activades amb procediments d'ordre poètic, conforme a la coneguda in-
ció romàntica de la superioritat cognitiva de la poesia respecte de les ciències històriques.(27) Un punt, com veurem, de moltes implicacions en el cas que ens ocupa.

La precedència de la poesia en la recreació del passat es reafirmava, a més, per la seva superior capacitat per impressionar els sentiments dels contemporanis. Aquesta concepció, tan extesa llavors, és el que explica, ben segur, l'impacte produït per l'obra de Piferrer sobre la seva generació, molt per sobre del que la fragmentarietat de la seva ^{publicacions)} semblaria indicar. De fet, el que pogué donar a conèixer abans de la seva prematura mort als vint-i-vuit anys era un exemple perfecte d'aquella funció medidora de la poesia, de l'art o de la història.(28) En els Recuerdos y bellezas de España aquesta funció medidora corresponia amb preferència a la recreació de l'arquitectura romànica i gòtica medieval, evident contrapunt d'un pre-

sent de disgregació, davant del qual Piferrer no amaga al lector l'angúnia que li provoca.(29) Aquest contrast de sentiments s'explicita sense embuts en el diàleg poètic inclòs en els _____

Mané per en part en un estat d'excitació, U.R.

— Recuerdos, el que porta per títol Diálogo entre la voz de las aguas y la voz de la montaña, situat a Montserrat, que Milà i Fontanals ^{edita} (en versió completa en una edició pòstuma de les poesies de Piferrer, ~~editades~~ junt amb les de Semís i Carbó.(30) És d'aquest supòsits d'on emergeix l'exaltada declamació patriòtica del final del primer volum dels Recuerdos, una mena d'invocació que llavors tenia encara pocs precedents.(31) Però és la mateixa línia de raonament que el portà uns quants anys després a reivindicar la pre- cedència de la cançó popular sobre la música culta en ser més re- presentativa del caràcter del país, en la famosa i admirable necro- lògica del músic Miquel Ribera. "La índole de los pueblos que ocupan la península aún se resiente de las razas antiguas, de su antigua organización en pequeños estados, de los sitios que habitan, y los recuerdos y tradiciones de su historia particular; y también el genio poético primitivo brota en ellos con diferentes maneras de exposición." Consideracions d'aquest estil han portat Piferrer i Milà a emprendre la tasca de recollir i estudiar la poesia popu- lar no escrita, en especial la preservada en el món rural, com a do- ble signe d'un món _____ erosionat per les realitats del segle i desitjable fonament de la poesia moderna, que hauria de traduir l'esperit del poble que li dóna vida, segons la coneguda tesi de Friedrich Schlegel.(33)

En els anys posteriors, una llarga polèmica sobre qui havia estat l'iniciador de la tasca de recopilació de la poesia popular ha obscurit el caràcter compartit i generacional de la recerca que ha- vien iniciat en els anys trenta, ⁱ que fins a la publicació del pri- mer recull de Milà no havia donat públicament els seus resultats.(34

Però, la reivindicació de la poesia popular no escrita havia estat el resultat d'una opció molt conscient respecte de quina poesia s'havia de ^{salvar}, una opció que incloïa igualment exclusions ben precises d'altres modalitats, com el romanç de cec i, en general, la poesia escrita i més lligada a les circumstàncies del segle. (35) Dels pressupòsits ideològics de Milà i Piferrer en naixerà posteriorment una sòlida tradició etnogràfica, que ha tingut una funció clau en la conformació d'aspectes clau del nacionalisme català en el darrer terç del segle XIX. (36) A l'alçada dels anys 1838-1843, però, optar per la poesia popular no escrita i per Walter Scott enfront d'altres possibilitats presents en el propi moviment romàntic, implicava una sèrie d'opcions prèvies, que en el cas que ens ocupa condicionaran amb contundència el desenvolupament de la literatura autòctona. (37) No és pas per casualitat que, quan després de la crisi dels anys 1838-1839, Milà comenci de nou a publicar poesia, de la Font de Melcior de 1843 en endavant, ho ha fet en clau de ció de la pròpia poesia popular. (38) Els accents amb que Piferrer i Milà podien concretar les respectives carreres literàries eren diferents, tant per raons de temperament com d'orientació professional, però això no ens ha de fer perdre de vista el molt que compartien si volem entendre la influència de què han gaudit entre els literats de la seva generació.

Cap al tombant dels anys quaranta, les orientacions literàries de Piferrer i Milà ^{han} semblat connectar amb homes d'una altra generació, com Joan Cortada i Ramon Muns i Serinyà, d'orientació política moderada també. (39) Sense plantejar-se tan a fons la necessitat de definir els fonaments de la pràctica artística, aquests homes i d'altres han arribat per altres ^{camins} a percebre el potencial formatiu i conformador de la reivindicació historicista i de l'articulació, a través d'ella, d'un nou sentit de comunitat. Cortada, per exemple, a

qui Piferrer desprecià sempre, ha tingut un paper important com a crític en la introducció de temàtiques catalanes, medievalitzants això sí, en els escenaris barcelonins i, com veurem més endavant, en l'arrencada de la novel·la històrica de tema català. (40) En el cas del teatre, els anys 1840-1843 veuran l'estrena de les primeres obres de tema local, de la mà del personatge tan interessant que fou Jaume Tió, un home de la generació dels Milà i Piferrer, a qui seguí ben aviat Antoni de Bofarull i, una mica més enllà, Víctor Balaguer; un camí que, referint-se a Tió, Piferrer qualificà positivament d'"espanyolització" del gènere en oposició al teatre de traducció del francès que dominava en els teatres de la ciutat. (41) No és ara el moment de discutir la major o menor qualitat de les recreacions històriques aconseguides pels autors citats, sinó ^{de)} ressaltar que per força havien de connectar amb necessitats d'expressió d'una nova sentimentalitat burgesa. (42) El ^{més)} interessant, però, és constatar les coincidències temàtiques que hi havia entre el teatre de tema medievalitzant que s'estava imposant enmig de l'allau de drames d'importació i la mena de poesia que es començarà a practicar en aquests anys amb un èxit considerable. (43)

No sembla pas un fet casual que el moment ^{en)} que despuntava un teatre com el de Tió coincidís amb la publicació de les primeres poesies de Joaquim Rubió i Ors ^{a partir del juliol de 1841.)} en les planes del Diario de Barcelona, publicació, com se sap, auspiciada per Cortada i Roca i Cornet, col·laboradors habituals del diari. (44) Més desapercebut ha passat, però, que el juny de l'any anterior, Josepa Massanès havia llegit una llarga poesia que portava per títol "Cataluña" en una sessió pública de l'Acadèmia de Bones Lletres, de qualitat discutible però en la que contenia una bona part dels motius que es repetiran amb insistència en anys posteriors. (45) Poc després, tant Rubió com Massanès publicaren reculls de la seva poesia d'aquests anys. (46)

Però, mentre el de Rubió és en català i inclou una introducció emblemàtica de la poesia que s'obre pas en la llengua auctòctona, el de Massanés és en castellà i ho fa amb una molt interessant disquisició sobre l'emancipació femenina.(47) L'interessant, però, és que les manifestacions del nou esperit particularista començaven a trobar sortida i a expressar-se a través de les institucions llavors més representatives de la vida literària i cultural barcelonina. Diferència crucial d'ambient respecte d'èpoques anteriors, que explica el que havia passat amb una composició de molt superior entitat com la d'Aribau, que no ha estat amb la publicació a El Vapor el 1833, sinó gràcies a la seva citació in extenso per Muns i Serinyà en una sessió de l'Acadèmia, que aconseguirà el resso que li dóna influència.(48) El canvi lent i progressiu d'actitud de les institucions a què ens referíem ens indica ^{altra vegada} que estava emergint un nou públic consumidor de productes de tall particularista, que cal recordar ^{ho} se li oferien al costat d'altres menes de literatura, sens dubte més genèricament burgesa.(49)

L'Acadèmia de Bones Lletres jugà un paper de certa importància com a plataforma legitimadora de les noves actituds dins del món literari català, un cop pogué iniciar _____ les seves tasques després del període d'inactivitat forçada de la dècada absolutista. Dirigida per homes molt representatius del liberalisme barceloní des dels anys del Trienni, les seves posicions en matèria cultural registren bastant bé l'evolució de les idees _____ d'alguns dels seus homes més representatius. En concret, és molt interessant constatar les successives rectificacions dels seus plantejaments bàsics en els anys que estem estudiant, no pas per abandonar les línies de treball en què s'havia ocupat des de feia molt temps, sinó per a inserir-les dins d'un context ambiental que estava canviant. Per a captar-ho, podem fixar-nos en dos moments molt reve-

ladors. El primer l'any 1835, tot just reobertes les seves portes després dels fets revolucionaris del juliol-agost, quan en un important discurs Albert Pujol, el responsable de la secció literària, vinculà les activitats tradicionals de la institució a les necessitats del nou estat de coses creat pel triomf del liberalisme. (50) El leit-motiv del parlament de Pujol era molt clar: "Ilústrese al pueblo para recibir; y aprenda a conocer sus deberes y derechos". (51) L'altre moment en termes programàtics ha estat el discurs de Muns i Serinyà en el certamen poètic que, convocat el 1841, se celebrà l'any següent. (51) En aquest llarg, dens i important discurs del qui ha estat el secretari de la institució al llarg de tot el període s'ha consagrat públicament l'interès de l'Acadèmia per les activitats culturals basades ^{en el} particularisme, connectant amb les opcions que s'estaven imposant entre determinats sectors de la intel·lectualitat catalana. (53) Moltes coses havien canviat en els set anys que separen les dues dates escollides.

Tradicció i canvi han estat inseparables en l'estratègia d'adaptació de l'Acadèmia als estímuls de la vida política i literària que creixia al voltant seu. El discurs de Muns del 1842 ha estat en aquest sentit molt clar, amb la seva inacabable llista de realitzacions i projectes de la casa al llarg de tota la seva història, marcant un clar sentit de continuïtat. (54) Ho han denotat, també, altres detalls, com per exemple que les Memorias históricas d'Antoni de Capmany fossin un dels premis per als guanyadors del certamen poètic. (55) L'arrelament en la pròpia tradició, però, no ha estat obstacle per a una paulatina modificació dels objectius bàsics de l'Acadèmia, cosa que convé ⁽ⁱ⁾ veure amb un cert detall.

L'adscripció sense reserves de l'Acadèmia a l'òrbita del liberalisme no ha semblat modificar gaire els termes en què definia la seva feina, però els anys posteriors tan dramàticament convulsius han anat obrint pas a noves percepcions en la forma com les velles iniciatives havien de ser justificades. De fet, l'Acadèmia era la institució més representativa del tarannà amb què es practicaven les ciències històriques en la tradició setcentista. La història, per exemple, complia unes funcions força clares en la cultura de les classes altes en el segle XVIII i en el primer terç del XIX: assentà la seva noció de progrés, establint contrastos prou clars entre distintes èpoques o "civilitzacions", com es començarà a dir, i a Catalunya acomboià la incipient consciència de la seva classe dirigent, traduint l'impuls d'una economia en expansió. (56) Ha estat dins d'aquests valors _____ que s'han articulat des del segle XVIII tot un conjunt de projectes literaris, la majoria dels quals no han reeixit, però dels que l'Acadèmia se sentia la continuadora. (59) Durant els anys de la revolució liberal, però,

La pacient tasca de l'arqueòleg o de la crítica històrica ha començat a ser vista com un fre a la producció de materials més útils donades les crítiques circumstàncies per les que passaven, la qual ^{cosa} ens fa entendre que els seus destinataris ja no eren els cenacles ^{on} burgesia i noblesa havien ^{confluit} durant cent anys. (58) L'úrgència amb que, des de l'Acadèmia, es reclamaran materials nous i més adequats per a sectors més extensos ens indica que estaven pensant en uns altres destinataris, que no podien ser altres que

el públic burgès que apareix amb la revolució _____. Ha estat un viratge decisiu i constatable. Així, en la sessió ordinària del juny del 1836 es llegí una memòria "acerca del modo de estudiar la història, aplicado a Cataluña, proponiendo formar una Comisión de redacción de un compendio de Historia catalana, que no exceda de dos tomos, en 12°, de unas 300 páginas cada uno, donde se modifiquen o supriman cosas que no son del gusto de la época actual."(59) I pocs dies després, aquest cop en sessió extraordinària, el secretari Muns i Serinyà ha exposat "las ventajas, para la instrucción de la juventud, de formar un compendio de historia de Cataluña, que pueda servir de texto en las escuelas, amenizado con un estilo puro, armonioso, elegante, dictados por la sana crítica y escritas con aquella filosofía desconocida de los nuevos cronistas y que parece peculiar de nuestro siglo de análisis, escite los ánimos de los lectores, los sentimientos de rectitud, valor y constancia, piedad, grandeza de alma y amor a la independencia y a una libertad justa, de que estuvieron poseídos y de que dieron tan brillantes y repetidos ejemplos nuestros antepasados."(60)

No és fàcil resseguir l'activitat de l'Acadèmia en els anys que estem estudiant, ja que patí ^{diverses} interrupcions forçades per les circumstàncies polítiques, però els testimonis ja esmentats i d'altres permeten copsar que s'estava produint una inflexió important en dues facetes de la seva orientació. La primera d'elles, tal com ja hem indicat, en els seus mateixos objectius, que s'han anat modificant a partir del 1836, quan els seus homes més representatius han pres consciència que el model historiogràfic heretat del segle XVIII ^(és) inadequat per a assegurar uns mínims nivells de ressò públic. A partir d'aquest moment, l'Acadèmia tractarà d'armonitzar dues línies de treball prou diferents: d'una banda, la continuïtat de la recerca d'espirit setcentista; de l'altra, la configuració d'unes interpretacions del passat català de finalitats més pràctiques i

aconseguides amb una altres procediments, de tipus més aviat històrico-poètic. La incompatibilitat crítica de dues maneres tan diferents d'entendre el treball de l'historiador es posa en evidència en moltes ocasions anys a venir. El 1854, per exemple, en una mateixa sessió de l'Acadèmia s'aprovà una moció en la que "se propone y se acepta, en vista a las defectuosas historias de Cataluña que se publican, que la Academia tenga muy presente su antiguo proyecto de escribir la historia catalana, y al efecto se oficie al Capitán General y al gobernador civil para que dejen copiar documentos de valor histórico contemporáneo de sus respectivos archivos, para ser publicados luego, sin comentario alguno para evitar el riesgo de que la Academia, contra su propia voluntad, apareciera como órgano de un partido.", i Víctor Balaguer donà a conèixer algunes de les seves "leyendas histórico-fantásticas". (61) Tres anys després encara discutien "cuál sea el mejor sistema para regularizar la historia de Cataluña." (62) Mentrestant el gènere "histórico-fantástico" ja s'havia consolidat com una pràctica corrent en el mercat literari català, en una tradició que de fet arrencava dels anys trenta amb La heredera de Sangumí i El bastardo de Entença de Cortada, s'havia consolidat amb el recull que preparà Antoni de Bofarull els anys quaranta, i amb les narracions de viatge històrico-arqueològics que prodigà Balaguer, bona part de les quals les recopilà més tard en els Cuentos de mi tierra. (63) ^{Mo obstant això} , el pervindre esplendorós de la llegenda històrica com a conformador de la cultura del nacionalisme català i com a instrument de satisfacció de necessitats sentimentals molt òbvies del públic burgès, no és l'objecte de ^{la} present anàlisi. Tampoc ^{no} és el lloc ^{més a l'aviat} (o valorar les raons de l'estrepitós fracàs d'una història de més pretensions científiques, com la que demanà Martí d'Eixalà en una sessió de l'Acadèmia el maig del 1837, però l'afirmació d'un gènere i la fallida d'altres

per [origen]

(han d'haver estat relacionades.(64)

En segon lloc, paral·lelament a la discussió sobre la conveniència dels diversos gèneres historiogràfics, obriran el pas a una nova concepció de les funcions de la literatura, com ho posarà en evidència la convocàtoria del certamen poètic del 1841, celebrat el juny de l'any següent.(65) Les bases del concurs, redactades ben segur per Muns i Serinyà, estableixen dos premis: un d'història per a treballs sobre el tema del Compromís de Casp i un de poesia sobre el de la Espedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos, basat en el text de Francisco de Moncada.(66) Combinació quasi perfecta de poesia i d'història, assentades ambdues sobre una interpretació comuna del passat, i d'un idèntic interès per a revivir-les com a instrument de conformació de la identitat col·lectiva. Es tractava d'una connexió d'una gran transcendència perquè el trasvassament de temàtiques i d'interpretacions entre les dues disciplines ha estat constant en els anys estudiats, sedimentant una estructura interpretativa sòlidament construïda que s'ha prolongat fins als nostres dies. En aquest sentit, la iniciativa de l'Acadèmia tenia un valor fundacional indiscutible, malgrat que la qüestió de la llengua no hi ha emergit encara com a element de definició de primer ordre.(67) L'acte de lliura⁽⁶⁷⁾ dels premis mostrà el pes que atribuïen a la fabulació poètica com a procediment per a recrear una idea del passat del grup, impressió accentuada pels aspectes extremadament ritualitzats que s'hi han utilitzat, els que precisament han provocat la sorollosa protesta de Pau Piferrer, indignació del literat autèntic envers el que havia qualificat de certamen "programático-cortádico-académico".(68)

Procedent d'una tradició molt diferent, Jaume Balmes ha fet una contribució decisiva al procés que estem descrivint. Com és ben conegut, Balmes inicià la seva carrera literària en els rengles dels

escriptors catòlics que tractaven desesperadament d'acumular arguments en favors del catolicisme i l'Església enfront de les transformacions associades a la revolució liberal.(69)Els seus primers escrits sobre el celibat eclesiàstic i els béns de l'Església dels anys 1838-1839 no es distingien massa de la producció catòlica de l'època en la seva estructura formal.(70)Però la publicació de les Consideraciones políticas sobre la situación de España el 1840 mostrà ja les diferències que el separaven dels seus col·legues, en especial la voluntat d'entendre les bases materials del conflicte que sotraguejava la societat espanyola, defugint de plantejar-lo com si es tractés d'una pura contraposició d'idees.(71)De tota manera, encara en els primers anys quaranta treballà associat amb els escriptors catòlics amb — qui havia entrat en contacte em arribar a Barcelona, en particular amb el grup de La Religión encapçalat per Joaquim Roca i Cornet.(72)Amb Roca i Ferrer i Subirana edità la revista La Civilización de l'agost del 1841 al març del 1842.(73) Durant aquesta primera etapa començà a publicar les entregues de la seva obra més ambiciosa El protestantismo comparado con el catolicismo, refutació de les opinions de François Guizot, que havia començat a preparar a finals dels anys trenta encara a Vic.(74)Però, a començaments de 1843 havia començat a publicar en solitari la revista La Sociedad, després d'una polèmica ruptura amb els seus antics socis i col·laboradors.(75)A principis del 1844 marxà cap a Madrid, on inicià una estreta col·laboració amb el grup de moderats organitzats al voltant del Marqués de Viluma.

No és aquest el lloc per a refer la complexa evolució intel·lectual del vigatà, però sí de situar en el context del nostre argument el viratge que ha representat els articles dedicats a Catalunya a La Sociedad de l'any 1843. Representaven, en primer lloc, una clara separació dels hàbits intel·lectuals característics de

l'apologètica catòlica, tant per la seva fonamentació materialista dels conflictes ideològics, com per la voluntat de polemitzar dins del camp definit per les ciències socials del seu temps, tot i — la incomoditat manifesta que sentia ^{avant} (moltes de les seves orientacions. (76) El resultat ha estat la millor anàlisi del procés revolucionari a Catalunya i de les seves diferències a escala espanyola, derivada de la seva peculiar evolució estructural, en concret de la presència de la indústria. (77)

Si fins aquí hem estat referint-nos principalment a la "regionalització" de la pràctica literària i de les ciències històriques que definí l'activitat d'una bona part de la intel·lectualitat burgesa emergent, ^(val a dir que) l'aportació balmesiana ha estat molt representativa de la mateixa tendència tot partint d'unes premisses molt diferents. En efecte, els esquemes de la cultura catòlica dins dels quals Balma ha iniciat la seva carrera literària condicionaven no tan sols les modalitats estilístiques que s'havien d'emprar, sinó que solien tenir el mateix procés d'elaboració a uns condicions ben visibles. (78) Un d'ells era el cosmopolitisme intel·lectual, que derivava de la mateixa concepció de l'Església com a societat perfecta, una lògica que ha condicionat greument la comprensió que l'Església i els eclesiàstics tenien de la cultura liberal, que s'estava articulant ràpidament i densa en cultures nacionals a tot Europa. (79) L'apropament de Balma a la burgesia catalana, a qui s'adreçava de fet en aquells anys tan tensos, i el seu insòlit bagatge intel·lectual, producte d'una reflexió en bona mesura aïllada, que Milà i Fontanals sabé entendre en el que significava, han permès al vigatà traspasar les fronteres que una disciplina mental tan proteïca i extensa com la cultura catòlica del seu temps establí. (90)

Per això, Balma és un exemple destacat de la potència dels fac-

tors que pressionaven la cultura catalana vers la seva "regionalització", en la qual els seus articles de 1843 han estat bastant més que un episodi. En el seu cas, això ha significat la ruptura amb els hàbits mentals de vaticanisme cosmopolita de la seva tradició, tractant d'influir en la nova classe dirigent explicant-los les possibles funcions estabilitzadores de la religió en un context específic, sotraguejat per conflictes socials superposats i agudíssims. (80) Però, per a fer-ho ha hagut d'utilitzar una bona part del capital acumulat en les disquisicions sobre el caràcter de la civilització moderna -allò que per a Catalunya n'ha denominat "civilització vapor"-, aplicant-ho a un context específic. (81) El resultat ha estat l'anàlisi més profunda de l'impacte social de la industrialització i, en la seva originalitat a escala espanyola, de la precarietat de la posició col·lectiva del grup dins de la Monarquia. (82) No penso que fos pas una casualitat, que un dels seus articles més incisius dels dedicats a valorar la crítica situació catalana de 1843 fos reproduït a La Corona. (84) Essent, com ha estat, un fervorós i convençut defensor del proteccionisme industrial, no ha raonat mai els problemes de política econòmica aïlladament, una òptica que per moltes raons no podia ser la seva. (85)

Les posicions de Balmes, la seva renovació sistemàtica dels motius de la cultura catòlica per a fer-la útil en un medi advers, han influït en la resolució a Barcelona del conflicte entre religió i consciència burgesa, aspecte bàsic de l'estabilització d'una cultura moderna. No era un fet negligible, i prou testimonis de l'època o produïts en anys posteriors permeten apreciar la influència de Balmes. (86) En canvi, és més difícil de valorar el que aportà al reforçament de les tendències a la regionalització de la vida intel·lectual catalana, que s'expressava per camins i amb supòsits molt variats, com és lògic. Sigui com sigui, Balmes els ha explicat millor que ningú ho havia fet abans que la peculiaritat del desen-

volupament català entès ,a més,com quelcom que anava molt més enllà d'uns estrictes interessos econòmics,exigia de la seva classe dirigent la capacitat de pensar la seva posició en el medi que els envoltava,així com les pautes de l'inseriment del grup en el conjunt espanyol.(87)I aquesta era una reflexió decisiva,la fonamentació més acabada i ambiciosa de les bases del "llenguatge del doble patriotisme" com a forma de desenvolupament de la cultura burgesa,política i cultura alhora,encara que les opcions polítiques concretes de la burgesia catalana no coincidissin amb les de Balmaes en els anys posteriors.A fi de comptes,aquest havia trencat les barreres de la tradició intel.lectual catòlica per a salvar la religió ,no pas per a sostreure's a la seva disciplina d'home de l'Església.

Unes consideracions finals

Com hem vist,els camins que portaven vers a una "regionalització" de la cultura catalana en el període considerat eren molt variats,molt més del que pot suggerir la forçada esquematització d'aquestes pàgines.S'expressà en la literatura,el pensament i la política,amb connexions que ens indiquen l'existència de factors unificadors que empenyien en aquella direcció.(88)Òbviament,no cal pensar que els que han estat els principals artífexs d'una inflexió com la que estem descrivint fossin conscients de les seves implicacions a llarg termini.Pau Piferrer,per exemple,no s'interessà mai per la possibilitat d'una carrera literària en els termes^{en)} que Rubió l'estava definint i l'Acadèmia s'apressà a beneir,com tampoc mostrà cap inclinació al conreu de la llengua pròpia com a instrument per a la poesia o la prosa.(89)Piferrer,però,és un exemple perfecte de com l'angúnia del present conflictiu portà vers la idealització del passat,d'un passat manipulat amb mentalitat contemporània.Més encara,va ser ell qui,en gran mesura,mostrà a la seva generació com

la literatura i la crítica prenen sentit com a expressió precisament de la incertesa enfront del món que s'estava configurant davant dels seus ulls, ajudant a assentar les bases ideològiques d'una tradició intel·lectual, que coneixem com la Renaixença, que li reservà un lloc fundacional indiscutible. (90) El cas de Balmaes planteja unes complexitats similars. Absolutament convençut de la inevitabilitat dels nexes que lligaven Catalunya amb Espanya, atacà durament la idea que les commocions polítiques dels anys 1835-1843 tinguessin res a veure amb les restes d'un antic particularisme. (91) Com Piferrer, no demostrà el menor interès per a la utilització del català en les seves publicacions o per la instrumentalització del passat com a primera matèria de la literatura. Però, altre cop, va ser ell qui explicà millor a la classe dirigent catalana que era precisament allò que feia diferent de veritat a Catalunya dins d'Espanya el que n'impedia la separació, que, per tant, s'havien d'acostumar a pensar la realitat catalana per ella mateixa, en les seves particularitats. En definitiva, particularisme literari i polític denotaven unes mateixes pressions, les que derivaven d'un procés històric que estava empenyent la societat catalana en la direcció d'una societat burgesa industrial.

El viratge "regionalitzador" de la cultura catalana posava en evidència una recerca de legitimitat de la nova classe dirigent que derivava, sens dubte, de l'extremada agudesesa de les lluites de classe en l'escenari català, on la superposició de la conflictivitat rural i urbana ha amenaçat en diverses ocasions a desbordar els marcs socialment establerts. En segon lloc, de la percepció progressiva que el comportament de l'Estat espanyol i les característiques de la cultura liberal que s'estava articulant al voltant seu eren inadequats i insuficients en el context regional. (92) La cronologia d'aquesta presa de consciència i els arguments

que articularà de manera preferent, obsessiva de vegades, -oposició entre camp i ciutat esbiaixadament pastoralista i assimilació del món rural a les essències del país; angoixa davant les manifestacions associades a l'expansió de la base industrial; mitificació complexa del passat medieval com a ordenat, jeràrquic i unitarista enfront del present travessat de conflictes, sublimació a més d'uns desitjos d'independència, és a dir de domini exclusiu sobre el grup, sense cap traducció en el present, etc. -, o aquells altres que han estat conscientement ~~exclusos~~ o frustrats -una ciència social o una literatura que deixessin entreveure amb massa claredat el substrat classista característic de la Catalunya decimonònica, elements de la cultura popular que no es voldran incorporar al "folklore" considerat il·luminador del substrat ètnic de la comunitat, etc. -, denoten que les principals pressions que empenyien vers la formalització d'una cultura burgesa fortament regionalitzada procedien de les pròpies contradiccions internes de la societat catalana. Per tant, si apliquéssim un esquema que interpretés el nacionalisme, o "proto-nacionalisme", de la classe dirigent catalana com derivat primàriament de la "lluita pel mercat" o com una peça de la pugna per una política econòmica més favorable als interessos industrials, ens allunyaríem del que ha estat el ferment primordial. Difícilment podríem entendre, llavors, les formes que ha pres el particularisme cultural i polític que s'instal·là en la cultura catalana del segle XIX, sense per això despreciar en absolut la contribució dels factors econòmics en el procés. — En definitiva, ha estat la intensitat de la confrontació classista a la Catalunya dels anys trenta i quaranta ^{amb} que ha precipitat la necessitat de construir una cultura basada en bona part en la manipulació de l'stock ètnic heretat. (93) Però, la urgència i la intensitat de la transformació empresa per la cultura catalana, tancant el període de vacil·lació obert per la revolució liberal, ha provocat una asimetria insalvable amb

la cultura liberal espanyola i els fonaments nacionalistes que li eren consubstancials, determinats lògicament per uns altres estímuls i actuant dins d'altres tradicions ideològiques.(94)

Res d'això amenaçà a mig termini la convivència amb l'acció unificadora de l'Estat i del nacionalisme general espanyol. Els catalans reberen la mateixa educació basada en l'ideal d'una Espanya-nació que la resta dels súbdits de la Monarquia, sense que la classe dirigent i els seus intel·lectuals se sentissin massa incòmodes jugant ben sovint la funció d'intermediaris.(95) Caldria investigar episodis poc lluïts, com per exemple les actituds durant la primera guerra del Marroc, per a copsar millor les complexitats del doble patriotisme al qual ens hem estat referint.(96) Per raons òbvies, la classe dirigent catalana no tractà mai de subvertir o d'obstaculitzar el consens bàsic de què s'havia envoltat l'Estat liberal, però en canvi tractà de proporcionar-se una segona font de mitat més propera, apel·lant a referències sentides com a pròpies, o que podien acabar essent-ho, per la comunitat sencera. És el que he anomenat "llenguatge del doble patriotisme", i ha estat l'origen del nacionalisme català contemporani.

El viratge regionalitzador que en la cultura imposà la classe dirigent catalana demostrà una força extraordinària, com ho testimonia la seva capacitat per a conformar el procés de desplegament de la cultura moderna a Catalunya.

Les seves manifestacions paral·leles de patriotisme espanyol gens retòric no ens han de confondre, ja que, com hem indicat, la cultura "regionalitzada" i instrumentada per a generar un patriotisme dins d'un altre patriotisme, no es proposava pas competir en el context general de la Monarquia. Pretenia més aviat atrapar el conjunt de la societat catalana en un univers simbòlic i cultural propi, definint una identitat en termes acceptables per a la

consciència burgesa.(97)El nacionalisme és essencialment això, en definitiva.El decisiu ha estat que la rapidesa amb què la classe dirigent catalana s'ha dotat d'aquesta orientació li ha permès d'actuar sobre altres cultures de classe de tipus "tradicional" que, un cop realitzada la revolució burgesa i assentades les institucions de l'Estat liberal, tenien els dies comptats.El joc de conflictes i d'absorcions posterior, alhora social i cultural, no és, però, l'objecte d'aquest treball.(98)El procés en conjunt, d'altra banda, no té res de particularment sorprenent, sobretot si tenim en compte que, quan una classe social que domina la seva comunitat no disposa dels instruments necessaris i convencionals per a organitzar-la, no li queden altres opcions que o una sortida políticament arriscada o l'ús de referències culturals o simbòliques de tipus essencialista.(99)En definitiva, si la burgesia catalana i els seus intel.lectuals han sentit la necessitat de construir un marc de referències simbòliques d'aquest estil no ha estat pas perquè no exigís imperativament el passat diferencial heretat, que no feia pas massa anys havien considerat quasi un obstacle per a integrar-se en la Monarquia.Ha estat la crisi oberta per la revolució liberal i el procés de ràpida expansió de la indústria, amb la càrrega de tensions i violència que anaven associades a ambdós fenòmens, el desencadenant de la transformació de la cultura de la classe dirigent catalana, fet que anava més enllà de la qüestió de la llengua i de l'expansió individual d'alguns literats.A mig termini, la percepció col.lectiva del propi passat i del sentit de comunitat n'ha sortit inevitablement modificada.

Josep M. Fradera

✓ Aquest article és part d'un assaig que, junt amb dos més, forma part d'un llibre de propera publicació. Es tracta d'una discussió sobre les relacions entre nacionalisme, literatura i religió a Catalunya entre la Revolució liberal i el 1868.

1) Vaig tractar de plantejar esquemàticament el tema a La selecció de materials culturals en la formació de la consciència de classe de la burgesia catalana a mitjan segle XIX, a Orígens del món català contemporani, Variis autors, Barcelona, Fundació Caixa de Pensions 1986, pp. 135-148.

2) La darrera i molt completa reconstrucció del procés polític d'aquests anys a Josep Fontana, La fi de l'Antic Règim i la Industrialització, 1787-1868, Història de Catalunya, dirigida per Pierre Vilar, Barcelona, Ed. 62, 1988. Agraïixo a l'autor la possibilitat de consultar una versió ampliada i anotada de la part corresponent al període 1833-1843.

3) A part de treballs de crítica literària, alguns dels quals seran citats més endavant, val la pena consultar de Jordi Maluquer i Ann Ramspott, Romanticisme i saint-simonisme a Catalunya en temps de Revolució (1835-1837), Recerques, nº6, 1976, pp. 65-91. Més confussionaris, el de Bertran Amat, Del origen y adelantos de la escuela romántica y de la participación que tuvieron en el adelantamiento de la Bellas Artes de esta capital los señores D. Manuel y Don Pablo Milá y Fontanals y D. Claudio Lorenzale, Barcelona, Imp. Barcelonesa, 1981; de Hans Juretschke, Del romanticismo liberal en Cataluña, a Revista de Literatura, VI, 1954, pp. 9-30; i, del mateix autor, La recepción de la cultura y la ciencia alemana en España durante la época romántica, Estudios románticos, Valladolid, Casa-Museo Zorrilla, 1975, pp. 63-120.

4) Una fallida descripció de la complexitat del procés en el llibre de Horst Hina, Castilla y Cataluña en el debate cultural, 1714-1939, Barcelona, 1986.

5) Un exemple clàssic de descripció de la formació de tradicions intel·lectuals en R. Williams, Cultura i societat, 1780-1950, Barcelona, Ed. Laia, 1974. Convé tenir en compte l'enorme massa de crítiques i comentaris que el llibre ha acumulat des de la seva publicació, ara ja fa molts anys. En citaria dues. La primera, la d'E.P. Thompson, The Long Revolution, New Left Review, 9, 10, 1961, pp. 24-33 i 34-39. Terry Eagleton, Criticism and Politics: The work of Raymond Williams, New Left Review, 95, 1976, pp. 3-23. Vegi's la presentació de Jordi Castellanos, Situació i sentit de Raymond Williams. "Cultura i Societat, 1780-1950", Els Marges, 3, 1975, pp. 124-127.

6) És una paradoxa que els estudis sobre el nacionalisme català no hagin contemplat normalment, fins ara, el període en el que es formà una bona part de les idees força de la cultura nacionalista. Per a la literatura, que no és el mateix, s'ha de consultar el vol. VII de la Història de la Literatura catalana, dirigida per J. Molas, Barcelona Ed. Ariel, 1986.

7) Sobre Manuel Milà i Fontanals és de consulta indispensable el llibre de Manuel Jorba, Manuel Milà i Fontanals en la seva època, Barcelona, Ed. Curial, 1984; J. Molas, Milà i Fontanals, romanista, El País. Cuadernos de Cultura, 6 d'octubre 1985; Antoni Rubió i Lluch, Manuel Milà i Fontanals. Notes biogràfiques y crítiques, Barcelona, Ed. de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, 1918; i, El Dr. Manuel Milà i Fontanals (su época y su magisterio), Barcelona, Imp. Pedro Ortega, 1919.

Sobre Piferrer és d'utilitat encara el llibre de Ramón Carnicer, Vida y obra de Pablo Piferrer, Madrid, CSIC, 1963. Cal veure les atinades pàgines que li dedica Jordi Rubió a El segle de la Renaixença, dins del vol. III de la Historia de la literatura catalana, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988. De Ramon Grau i Marina López els excel·lents articles, Les columnes romanes de Barcelona i Pau Piferrer i Víctor Hugo: la llum no venia d'Alemanya, L'Avenç, 87 i 89, pp. 78-84 i 70-73.

8) Aquest viratge és pot datar, almenys aproximadament, en el dos casos citat. Per a Milà, vid. Manuel Jorba, op. cit., pp. 54 i ss; en el de Piferrer cal resseguir la correspondència. Miguel Artigas, El Epistolario de Pablo Piferrer, Boletín de la Real Academia de Buenas Letras, t. IX, Barcelona, Imp. La Renaixença, 1930, pp. 5-45; Joan Ponsqués, Correspondència de Pau Piferrer i Tomàs Aguiló, Bolletí Societat Arqueològica Luliana, Any XLIX, t. XXIV, Maig-Juny i Julio i Agost de 1933, 630 i 632-633, pp. 365-376 i 325-334; Alfons Par, Contribució a l'epistolari de Pau Piferrer i Fàbregas, Bolletí de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, vol. XVI, 1933-1936, Barcelona, la Hormiga de Oro, pp. 145-244.

Segons sembla, el cas de conversió més impressionant va ser el de Josep Llausàs, que s'havia convertit en la reencarnació física de l'exaltació romàntica. Ell mateix ho reconegué en el pròleg a les seves poesies, on deia: "Es la observación acerca de la discrepancia de principios que habrá de advertirse entre unos y otros de estos escritos; discrepancia sobre la cual se atreverá el autor a suplicar al lector que considere que no es imposible que el hombre, en épocas de violenta agitación social y desastrosos ensayos prácticos como las que atravesamos, modifique sus ideas políticas y hasta las varíe completamente, sin faltar por esto a la lealtad de sentimientos, que es seguramente la única condición que, como individuo de la sociedad, puede exigirse al escritor." Cuaderno de Poesías, escritos en prosa en los idiomas español, italiano y francés, Barcelona, Imp. Tomàs Górcens, 1850.

9) ¿Com s'ha d'entendre sinó el fragment "Sobre el teatro antiguo español", on se'ns diu: "Iban a perecer todos los elementos de vida social, de religión, de poesía bajo la palabra destructora de los filósofos del siglo XVIII, cuando nuevos sacerdotes venidos de Alema-

nia, iniciados en Alemania, nos dijeron que en aquel país de hielo se encerraban _____ tesoros de vida y sociabilidad, traídos del Norte, del Oriente y del Mediodía, que habían de contribuir á la regeneración de la tierra marchita." El dubte rau, en tot cas, en la percepció del paper autònom de la literatura en la resol.lució de la crisi, com s'argumenta en la presentació del Fasque Nefasque, obra de la que es desdirà resoludament en els anys següents. És interessant recordar que Milà tractà de fer desaparèixer físicament els "Estudios Literarios", tal com consta pel testimoni de Vidal i Valenciano recollit per Jordi Rubió, Contribució als escrits de Manuel Milà i Fontanals anteriors al 1844, Homenaje a Vicens Vives, _____ Barcelona, 1967, vol. II, pp: 397-394.

10) La reducció dels Milà i Piferrer al paper de literats ha obscurit la seva importància com a ideòlegs en un sentit més ampli. Recordar, per exemple, els col.laboradors d'aquelles revistes ens permet avançar una mica més enllà. A La Corona, dirigida se suposa per Piferrer, hi havia un consell de redactors-propietaris format, a més, per Joaquim Puig i Esteve, amic de Balmes amb qui publicà un Manual para la tentación el 1842, canonge de la Catedral de Barcelona, Josep Ferrer i Subirana, tot just separat de Balmes en trencar-se la societat que editava La Civilización, Francesc Permanyer i Tuyet, advocat i jurista, que arribaria a ministre d'Ultramar en el gabinet Miraflores del 1863. A La Discusión hi han col.laborat, a més de Milà, Joan Illas i Vidal, Joan Mañé i Flaquer i Pròsper de Bofarull.

11) Prenc l'expressió de "romanticisme com a instrument de la revolució" de l'article ja citat de J. Maluquer i Ann Ramspott. És molt simptomàtic l'encapçalament d'una força insulsa crítica de teatre, "¡No hablemos de Política! Revista teatral"; a La Corona, de 22 d'abril de 1843, p.2: "Abandonemos el campo de la política: dejemos á los sabios pasmados y con tanta boca abierta al ver el cual el coloso de viento que ellos crearon e hincharon de vanidad, a impulso de esa misma vanidad quiso encaramarse a sus puestos y ser superior a ellos. Dejemos á la prudencia mordiéndose los puños y afectando creer imposible aquello mismo que esté convencida ha de tragar; ni miremos a los ciudadanos dándose de puñetazos en uso de esa envidiable libertad que les concede no sé que leyes que llaman electorales. Allá les hayan con sus derechos, su prudencia, su sabiduria, que al fin y al cabo no les granjearán mas que pataletas, paseos por tierras lejanas y por fin de fiesta poner una cara dolorida, con los hojos hundidos y el color amarillo como el tísico."

12) P. Piferrer, Estudios de crítica. Colección de artículos escogidos, Barcelona, Imp. Diario de Barcelona, 1859, pp. II-27.

13) Parlant de desordre en les consciències, en un curiós opuscle un barceloní explicava que tenia en el cap una "bullanga moral". L. Fojol y Boada, Filosofia de un hortera, Barcelona, Imp. J. Oliveres, 1851.

14) M. Jorba, op. cit., pp. 52-53.

15) J. Rubió, Contribució als escrits de Manuel Milà i Fontanals, p. 603.

16) És molt interessant al respecte la carta que adreçà a J.M. Quadra-
do, el 12 de febrer del 1844. Miguel Artigas, El Epistolario de Pablo
Piferrer, pp. 18-20.

17) "Esas bóvedas de las catedrales ya no se estremecen á las pisa-
das de los antiguos y primitivos devotos; en esas graciosas venta-
nas ojivas ya no se asoma la magnífica vestimenta y las undulantes
plumas de los gorros de las antiguas damas y caballeros; esos ánge-
les protectores de las puertas y esquinas solo ven pasar cabezas
ardientes, almas gastadas por el tedio ó delirantes por la fiebre
de las pasiones sin propósito espiritual; esas antiguas casas de Di-
putación y Consejo ya no reciben los antiguo y honrados Diputados
con sus graves ropas talares; unos caen desplomados por la mano de
los siglos; otros desaparecen arrebatados por el huracán de las re-
voluciones; quizás también la mano del hombre ó la mas tardía y com-
pasiva del tiempo irá descargando sus golpes sobre los que nos que-
dan... Hagamos, pues, que todos los conozcan; hagamos que las personas,
que tal vez ni siquiera saben que su patria contenga recuerdos y
monumentos preciosos, paren su atención en ellos y sepan que no todo
está en la otra parte de los Pirineos; despertemos en todos los co-
zones el amor á lo que es antiguo, a lo que es bello y venerable, a
lo que honra la patria." Recuerdos y Bellezas de España, Barcelona,
Imp. J. Verdaguer, 1839, vol. I, p. 7. Per "patria" en aquest text s'en-
ten Espanya, encara que les referències bàsiques siguin totes locals.

18) En el segon volum dels Recuerdos dedicat a Catalunya, publicat
el 1843, aquestes connexions s'han intensificat. En donarem un frag-
ment com exemple: "La miseria de todo lo presente ahora más que
nunca nos lleva a la contemplación de nuestras glorias pasadas; y el
corazón, llagado por el desengaño y las amargas experiencias de la vi-
da, más que nunca apetece con ansia aquel bálsamo dulcísimo..." Re-
cuerdos y Bellezas de España, vol. II, p. 2.

19) A les Observaciones sobre la poesia popular, Barcelona, Imp. N. Ra-
mírez, 1853, p. 92, un text per tant retrospectiu, Milà fa constar que
s'havia interessat per la poesia popular junt amb Piferrer: "El ma-
logrado Piferrer, á quien lloran a la vez la historia, la poesia y la
crítica, y con quien convenimos en una antigua afición a las cancio-
nes y melodías populares y nos proponíamos la publicación común de
un Romancero catalán, vertió algunas ideas tan sentidas como cien-
tíficas sobre dichas melodías en un artículo necrológico sobre el
pianista Ribera, publicado por los años 1843 en La Corona y en algún
otro periódico." Piferrer va ser també l'inductor de l'afició a la
poesia popular en Maria Aguiló, o almenys qui li donà base al inte-
rés ja demostrat anteriorment, que amb Milà es convertiria en la ma-
xima autoritat sobre el tema. Així es desprèn d'una carta a B. de Lla

za del 2 de maig del 1848: "...algun dia le enseñaré poesías en catalán y mallorquín de ese joven a quién creo poder jactarme de haberle soplado la llama popular y altamente romántica que columbré en el fondo de su alma.", Alfons Par, Contribució a l'Epistolari de Pau Piferrer, p. 241.

20) J. Rubió, Contribució als escrits de Manuel Milà i Fontanals, pp. 606 i ss. Manuel Jorba, que ha estudiat detalladament les idees de Milà sobre el teatre, ha matitzat molt pertinentment el tema de l'autocrítica romàntica. Idees de Manuel Milà i Fontanals sobre el teatre, Els Marges, 25, pp. 23-43.

21) No és aquest el lloc per a desenvolupar el tema, d'altra banda decisiu. L'article de Milà ha estat fonamental a l'hora de delimitar les opcions literàries bàsiques en termes inconfusibles. La importància que se li donà la denoten diversos testimonis. Pau Piferrer el cità a els Recuerdos, un llibre sense quasi aparell bibliogràfic, ja en el volum del 1839 (p. 354), on el qualifica de "sabio artículo". Es publicà, però, per primer cop al Album Pintoresco Universal, és reimprimí el 7 de maig del 1843 a La Corona, i encara un cop més a La Discusión el 1847. La referència a Hölderlin no es troba a l'article, però no és pas gratuïta, ja que La Corona publicà també una dura i documentada necrològica, no signada, del poeta alemany, dominada completament per la connexió entre incredulitat i bogeria.

22) Una anècdota reveladora la trobem en la biografia d'Antoni Ferrer, propietari del Diario de Barcelona, que ha estat en l'estranger a partir del 1834 per tal d'estalviar-li la tensa situació que es vivia a Barcelona. En la seva autobiografia manuscrita deia: "Mi Madre me había dado permiso para ir a Alemania, continuando en Barcelona las revueltas y repitiéndome en sus cartas que no quería que su hijo llevara un fusil. Los que hayan conocido a mi buena Madre, criada en las ideas antiguas y considerando el físico débil que tenía yo a los 20 años, no podran menos de maravillarse y ya ver en ello la mano de la providencia que me destinaba a hablar del mundo y por esto me conducía por el mundo", Diari manuscrit sense títol, Institut Municipal d'Història, Ms. A., p. 4-5.

23) Milà s'educà a les escoles de la Junta de Comerç i a Cervera. Pau Piferrer ho féu a les escoles de la Junta i al benedictí Col·legi de Sant Pau del Camp, que llavors dirigia Joan de Zafont. A Sant Pau del Camp hi havien estudiat, també, Illas i Vidal i Manuel de Bofarull. Jaume Balmes estudià a Cervera, on ho han fet Martí d'Eixalà, Roca i Cornet, Ferrer i Subirana, Munsà Serinyà, Pròper de Bofarull, Pau Estorch i Francesc Camprodón. Sol i Padrís era un genuí producte de les escoles de la Junta de Comerç.

24) La millor descripció de les Activitats de l'Acadèmia en el primer terç del segle XIX, a manca d'una bona monografia, en el discurs de Muns i Serinyà del 1842, quan ell n'era el secretari, que citarem profundament més endavant.

- 25) M. Milà, Oración inaugural. Solemne apertura de la Universidad Literaria de Barcelona, Imp. T. Gorchs, 1845.
- 26) Bernard M. Reardon, Religion in the Age of Romanticism, Cambridge, Cambridge University Press, p. 9. Aquest plantejament tenia, també, les seves variants catòliques, com es pot veure a P. Bénichou, Le temps des prophètes. Doctrines de l'âge romantique, Paris, Ed. Gallimard, 1977, pp. 59 i ss.
- 27) Charles Rosen i Henri Zerner, Romanticismo i Realismo. Los mitos del arte del siglo XIX, Barcelona, Hermann Blume, 1984, pp. 29-30. Alber Béguin, Creación y destino. Ensayos de crítica literaria, México, FCE, 1973, pp. 23-189.
- 28) Piferrer era l'encarnació genuïna de la visió amplificadora i universalista del poeta, que supera amb l'activació de la sensibilitat els límits dels coneixements adquiribles a través de les ciències, segons la coneguda distinció de Coleridge entre Reason i Understanding. Vegi's com definí Milà el treball de Piferrer un cop mort aquest, referint-se als Recuerdos: "Este estudio inmediato y práctico, hecho a la luz de la poesía y de la historia, y tan apartado de las rutinas técnicas, como de arbitrarios sistemas filosóficos, se dió á conocer las obras de un arte del cual era apasionado bajo sus íntimas y variadas relaciones con la naturaleza, las costumbres y la inspiración poética.", Pròleg a les Composiciones poéticas de P. Piferrer, D. Juan Francisco Carbó y D. José Semis y ... Barcelona, Imp. de Pons y Cia, 1851, p. IX. Jordi Rubió entengué també a Piferrer des d'aquesta òptica a El segle de la Renaixença..., p. 422-423.
- 29) R. Grau i M. López, Les columnes romanes de Barcelona, L'Aveç, 87, pp. 78-84.
- 30) P. Piferrer, Composiciones poéticas, pp. 84-89.
- 31) "Tal vez se nos tache de que sobrados amantes de nuestra patria demos harto valor a las glorias de Cataluña; mas, ¡es tan poética su historia! tan dulce la memoria de su habla lemosina! tan arrebatadores los recuerdos de aquellas acciones que admiró el mundo! Si es espíritu de provincialismo el amor y el respeto a lo que nuestros padres nos dijeron que era digno de amarse y respetarse, si de centralismo allanar todas las ilusorias divisiones, que por lo mismo que son ilusorias llenan la vida de los pueblos, uniformar (perdónesenos el vocablo) la nación, y quitar de enmedio cuanto ha dejado en pié la tradición, y aún la tradición misma, grande y el más fuerte vínculo social en nuestro humilde sentir.", Recuerdos y Bellezas de España, vol. I., p. 368.
- 32) P. Piferrer, Estudios de crítica. Colección de artículos escogidos, p. 196.
- 33) F. Schlegel, Historia de la literatura antigua y moderna, Barcelona, Imp. J. Oliveres, 1843.

- 34) Provocat per unes observacions d'Antoni de Bofarull, Marià Aguiló donà la seva versió de a qui corresponia la paternitat de la recerca de la poesia popular a Catalunya. M. Aguiló, Romancer popular de la terra catalana, Barcelona, Llib. Alvar Verdaguer, pp. 337-355.
- 35) M. Milà, Observaciones sobre la poesia popular, pp. 87 i 89-90.
- 36) Ll. Prats, El mite de la tradició popular. Els orígens de l'interés per la cultura tradicional a la Catalunya del segle XIX, Barcelona, 1988.
- 37) M. Jorba, La poesia entre 1859 i 1880; a Història de la Literatura catalana, vol. VII, pp. 153-154.
- 38) J. Rubió, Breve contribución a la obra literaria de Manuel Milà y Fontanals, Barcelona, CSIC, 1970, p. 37.
- 39) Sobre Cortada es pot consultar els Artículos escogidos entre los años 1838 al 1868 con los pseudónimos Aben Abulema y Benjamín, coleccionados con una biografía del autor por D. Juan Sardà, Barcelona, D. Cotezo, 1890. Són d'interés les observacions recollides en Josep Fontana, La fi de l'Antic Règim i la industrialització, p. 431, 442 i 454. Sobre Muns i Serinyà, J. Ll. Pons i Gallarza, Recuerdos biográficos de D. Ramón Muns i Serinyà, Barcelona, Imp. Celestino Verdaguer, 1868.
- 40) X. Fàbregas, Les formes de diversió en la societat catalana romàntica, Barcelona, Ed. Curial, 1975, p. 287.
- 41) Sobre Tió es pot consultar la ja vella biografia de Francisco Mestre i Noé, Temps, vida i obres de D. Jaume Tió i Noé (1816-1880), Barcelona, Balmes S.A., 1927. Com a dramaturg cal consultar les més interessants pàgines que li dedica X. Fàbregas, op. cit., pp. 282 i ss. Sobre Balaguer, del propi X. Fàbregas, Aproximació a la història del teatre català modern, Barcelona, Curial, 1972, pp. 95-105.
- La referència al caràcter espanyolitzador del teatre de Tió feta per Pau Piferrer en la crítica d'aquest a "Generosos a cual más", a Estudios de crítica, p. III.
- 42) La connexió més directament perceptible és a través de tot allò que podríem incloure en una apartat qualificat d'"orgull burgès", és a dir, com a procés d'identificació entre la grandesa del passat i la posició en el present de la classe capaç de recrear-lo, tant enfront de l'Estat i de la cultura liberal espanyola com dins de la pròpia comunitat. En el cas de Balaguer, com és ben sabut, un dels nexes de connexió és la identificació entre el constitucionalisme medieval i liberalisme decimonònic, una de les línies bàsiques de la cultura liberal europea del segle XIX.
- 43) M. Jorba, Les idees de Manuel Milà i Fontanals sobre teatre, p. 27.
- 44) Mañé i Flaquer en donà testimoni molts anys més tard, el 1878, em unes conegudíssimes col·laboracions al Diario de Barcelona, amb el títol de Catalanismo, desconnectant radicalment els versos de Rubió i

la guerra civil en curs. El text ha estat repetidament, però l'afirmació de Mañé no ha estat mai discutida.

45) Josefa Massanés, Poesías, Barcelona, Imp. J. Rubió, 1841, p. 3-252. Les notes que acompanyen la llarga composició de Massanés denoten una llarga i complexa elaboració, que no ha estat lamentablement estudiada.

46) Lo Gayté del Llobregat. (J. Rubió i Ors), Poesias, Barcelona, Imp. de J. Rubió, 1841.

47) No s'ha fet una exègesi detallada del curiós i malinterpretat pròleg de Rubió. Em sembla relevant per al nostre anàlisi destacar-ne un fragment com aquest: "A molts semblarà una extravagància, un ridícol anacronisme esta col·lecció de poesias llansadas al mitg de la agitació y febre en que esta la societat de resultas de las espantosas sacudidas que ha sofert en estos últims anys, y tal vegada considerarán al que las ha compostas com un marí sense cor ni pietat que, fugint de las borrascas, ha vingut a cantar sobre la roca de la platja mentres los seus germans batallaban ab las onadas y desapareixian en lo abisme: mes ell pensa de altra manera: ha vist que lo nom de Napoleon recordaba lo de Alexandre; los dels que guerrejaban per la independència de nostra patria lo del Cid; los dels que moriren per la llibertat lo de Padilla; que lo passat pot influir en gran manera sobre lo present com aquest sobre lo que és a esdevenir, y ha cregut que seria molt convenient trasllas glorias passadas a la memoria del poble que treballa y ya per sa gloria venidera, y que alguns recorts de lo que foren podriam contribuir no poch a lo que tal vegada havem de ser." La Renaixença. Fonts per al seu estudi, 1815-1877, Selecció de Joaquim Molas, Manuel Jorba i Antonia Tayadella, Barcelona, Departament de Literatura Catalana de la Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Hispànica de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1984, p. 76-77. D'altra banda, el mateix concepte d'"independència" emprat per Rubió necessitaria ser discutit, tractant d'evitar les abusives i anacronístiques interpretacions que se li han fet, amagant el fet que el propi Rubió ni tan sols renuncià mai al castellà ni en la vida familiar ni en la seva "altra" carrera literària d'escriptor moralitzant i catòlic, tant important en la seva vida com la de poeta en català.

48) J. Molas, La cultura durant el segle XIX, a, Els cent-cinquanta, any de la Renaixença, Edició commemorativa de la publicació de La Patrie de B.C. Aribau, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1983, p. 7. Manuel de Montoliu, Aribau i el seu temps, Barcelona, Ed. Alpha, 1962, pp. 97-115. Antoni Iluc Ferrer, La Patrie Imaginaire, Aix-en-Provence, Université de Provence, 1987.

49) L'absència total d'estudis sobre el mercat lector barceloní i català fa molt difícil fer precisions. És molt interessant la

carta de Piferrer a J.M. Quadrado del 3 de gener del 1846 per a acostar-se a la visió que un literat genuí com ell podia tenir de les estretors del mercat barceloní, contraposat a les possibilitats de la carrera "funcionarial" que un literat podia fer a Madrid. M. Artigas, El Epistolario de Pablo Piferrer, p. 34.

50) De fet l'Acadèmia obrí ja el mateix agost del 1835, el mateix dia 5, quan Melcior Prat fou proclamat el seu president. Boletí de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, T. XIV, 192 p. 286. Apertura de las cátedras de lengua española, de literatura, de historia verificada el día 7 de diciembre de 1835 por la Real Academia de Buenas Letras, Barcelona, Imp. Vda. Roca, 1836, p. 7.

51) Idem., p. 7.

52) Academia de Buenas Letras de Barcelona. Sesión Pública del día 2 de julio de 1842 en que se leyó la Memoria y se hizo la adjudicación de premios con arreglo al programa publicado en 20 de febrero de 1841, Barcelona, Imp. A. Brusí, 1842.

53) És molt significativa que l'Acadèmia com a tal s'ocupés, per exemple, de discutir sobre la qüestió de moda de la pugna entre clàssics i romàntics, • d'elles noves tendències historiogràfiques que s'estaven imposant a Europa. Sesión pública del día...., pp. II, 14, 17.

54) "...el Sr. Secretario Muns nos jeringó con un discurso de mas de hora y media, en que sacó a colación los vivos y los muertos miembros de la Academia, sus trabajos, partidas de óbito, rótulos cementerio y una retahíla de lindezas que me tuvieron con la carcajada en la boca mientras duró la memoria." P. Piferrer, carta a Tomás Aguiló de 16 de juliol de 1842. Joan Pons i Massaveu, Correspondencia...., p. 329.

55) Les bases del concurs varen ser editades amb data de 20 de febrer del 1841, signades per Muns i Serinyà. En elles s'hi especifiquen les condicions, temàtiques i premis.

56) R. Grau i M. López, Historiografía, Ictineu. Diccionari de les Ciències de la societat als Països Catalans, Barcelona, Ed. 62, 1979, p. 239.

57) Sobre aquests projectes col·lectius dissenyats en el segle XVIII, d'Ernest Lluch, La Il·lustració a Catalunya: l'esforç per a projectar un país, L'Avenç, 102, març 1987, pp. 6-17.

58) J. Amelang, La formació de una classe dirigente: Barcelona 1490-1714, pp. 166 i ss.

59) Boletín de la R.A. de B.L. de Barcelona, t. IX, 1917, p. 251.

60) Idem., p. 251.

61) Idem., p. 309.

62) Idem., p. 317.

63) J. Cortada, La heredera de Sanguní. Romance original del siglo XII Barcelona, H. de Roca, 1835; El rapto de Doña Almodis, hija del conde de Barcelona D. Berenguer III. Narración histórica, Barcelona, Imp.

J.F. Piferrer, 1836; Las revueltas de Cataluña o el bastardo de Entença, Barcelona, Imp. Garriga, 1838; A. de Bofarull, Hazañas y Recuerdos de los catalanes o colección de leyendas, Barcelona, Imp. Juan Oliveres, 1846 (aquesta edició reproduïa el Fénix de Cataluña de Felíu de la Peña); V. Balaguer, Cuentos de mi tierra, Barcelona, Salvador Manero, 1864, 2 vols.

64) Sobre els fonaments ideològics del gènere, M. Jorba, Introducció a l'èpica catalana del segle XIX, Vic, Estudis Verdeguerians, Anuari Vendaguer 1986, Ed. Eumo-Ajuntament de Barcelona, 1987, pp. II-33.

Martí d'Eixalà exposà en una sessió acadèmica del 9 de maig de 1837 un programa altament ambiciós de com s'havia d'enfocar una nova historiografia a l'alçada de les necessitats de l'època. (Bol. de la R.A. de B.L de B., t. IX, 1917, p. 257). Per sort, el Diari de Barcelona (5 de juny de 1837, pp. 1247-1248) reproduï una bona part de la disertació de Martí d'Eixalà, i podem fer-nos càrrec de l'abast del que es demanava. Jaume Roura ho esmenta, però no ho comenta, en el seu Ramon Martí d'Eixalà i la filosofia catalana del segle XIX, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1980, pp. 57-58. Només la mena de ciència social que demanà Balmes el 1842-1843 en diversos articles a La Civilización i a La Sociedad li són comparables en ambició. La importància que a finals dels anys trenta adquirí aquesta qüestió es pot reafirmar amb articles com el publicat a La Paz el 7 d'abril de 1838, Lijeros apuntes sobre el importante y, en el día, indispensable estudio de la historia moderna. Per tot plegat, el problema de la frustració d'historigrafia burgesa presentable a Barcelona en aquests anys hauria de ser discutit amb més variables que les que proporciona Josep Fontana a l'article, Ciència històrica i consciència nacional catalana, L'Avenç, 100, Gener 1987, pp. 70-76.

65) Les circumstàncies que envoltaren la convocatòria i festa del 1841-1842 han estat explicades per J. Miracle, La restauració dels Jocs Florals, Barcelona, Aymà, 1960, pp. 141 i ss. El precedent immediat de la convocatòria el constituï un parlament de Cortada a l'Acadèmia, també, el 10 de desembre de 1840, titolat Cortes del amor, Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, t. XIV, 1929-1930, p. 282.

66) És interessant constatar que Jaume Tió publicà en la col·lecció de la casa Oliveres que dirigia -el Tesoro de Autores Ilustres - tant el text de Francisco de Moncada com el segon premi del certamen, una composició en castellà del santanderí Calixto Fernández de Camporedondo. Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos, Barcelona, Imp. Juan Oliveres, 1842.

67) Les bases del concurs no deien res sobre la qüestió de la llengua. Allò que portes en fora, almenys, el definia n'era el tema. Sabem, però, pel testimoni entre d'altres de Piferrer que hi han hagut

fortes pressions de Cortada i d'altres per a donar el primer premi a Rubió, pel seu notori protagonisme en l'ús de català en poesia.

68) La carta en la que Piferrer expressa les seves opinions, sarcasmes més aviat, en relació al concurs poètic és, l'adreçada a T. Aguiló el 16 de juliol de 1842, ja citada. La clau, però, de les seves discrepàncies de concepció poètica de fons s'ha de buscar en la referència al "ningún combate en su interior", referint-se a Rubió obviament, en una carta a Quadrado de 3 d'abril de 1843. Miguel Artigas, Epistolari de Pablo Piferrer, p.15.

Aquestes discrepàncies no han estat mai valorades, i així resulta molt difícil entendre perquè s'ha consolidat, posteriorment, una literatura en català tan rígidament orientada vers uns certs temes, poès, amb l'exclusió de tants altres. En el pròleg de Rubió hi ha referències que apunten a les incomprensions que trobava el seu projecte literari. Una d'elles sembla apuntar directament cap a Piferrer: "...axí que demana á los intel.ligents y homens de letras als quals vingue entre mans esta obreta que no la xiulen, puix seria una crueltat pagar de est modo á qui busca picamants de mans, y al que se presenta al certamen vestit d'un modest mantell y ab una gayta que callará tan prest se deixen sentir los preludis de una lira catalana.", La Renaixença. Fonts per al seu estudi..., p.77.

69) Una visió sintètica de la seva evolució a J.M Fradera, Quatre etapes en la trajectòria política de Jaume Balmes: aproximació a l'evolució del seu pensament, Vic, Servei de publicacions de l'Ajuntament de Vic, 1988.

70) J. Balmes, Reflexiones sobre el celibato del clero católico en su rango con la facultad de contraer de los protestantes, El madrileño católico, desembre 1838; Observaciones sociales, políticas y económicas sobre los bienes del clero, Vic, Imp. Valls, 1838. Ambdues obres són de fàcil consulta en el volum V de les Obras Completas, Madrid, Biblioteca de Autores Católicos (BAC), 1949.

71) "...las formas y sistemas políticos son siempre instrumentos de ideas e intereses sociales; que si dejan de serlo, se reducen a un mero simulacro, son una máquina que no sirve, un objeto que no puede excitar sino un interés débil y pasajero. Si reflexionamos un instante, encontraremos la razón de esto en el mismo corazón humano. Lo que mueve al hombre, lo que le estimula para obrar, lo que le comunica actividad y energía, cual se necesitan para consumir grandes hechos políticos, es aquello que le afecta de cerca, que está en continuas relaciones, en contacto con su existencia.", Consideraciones políticas sobre la situación de España, Obras completas, t.VI, Madrid BAC, 1949, p.65.

72) I. Casanoves, Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1932, p.25-72. J.M. Alsina i Roca, El tradicionalisme filosòfic en Espanya. Su gènesis en la generació romàntica catalana, Barcelona, PPU, 1985, pp. 149-186.

73) No costa gaire adonar-se que el mateix títol de la revista ha d'haver estat imposat per Balmes, llavors immers en la refutació de Guizot en una llarga discussió sobre els aportacions del protestantisme i el catolicisme a la "civilització" de l'Europa moderna. Sobre l'origen i desenvolupament del concepte ^{de "cultura"} es pot consultar un vell article de Lucien Febvre, Civilisation: evolution of a word and a group of ideas, a New kind of History, Peter Burke, ed., New York, Harper, 1973, pp. 219-257. També R. Williams, Keywords, New York, Oxford University Press, 1983, pp. 57-60.

74) J. Balmes, El protestantismo comparado con el catolicismo, Madrid, BAC, 1949, t. IV.

75) La disolució de la societat editora de La Civilización provocà una enverinada controvèrsia. Balmes en sortí, en general, malparat, ja que va ser acusat d'immediat d'haver estat el responsable de la ruptura. Contribuí a consolidar la fama d'home massa preocupat per interessos ^{anteriors} que l'acompanyà fins a la mort. Amb el seu peculiar estil, Piferrer acusà al vigatà de "no cree sino en si propio, y cierra todo su corazón a toda amistad, o mejor dicho es todo cabeza, y no tiene corazón", M. Artigas, El epistolario de Pablo Piferrer, pp. 16-17. Piferrer modificà cap al final de la seva vida, tan dramàticament paral·lela a la del vigatà, aquelles opinions. Així i tot, em sembla d'un gran interès la reflexió que feia sobre la incidència de la suposada fredor de Balmes en l'orientació del seu treball: "...yo no soy capaz á Dios gracias, de ensartar una teoría política o social por la cual las cosas sólo se consideran por sus resultados, y en grande, sin pararse en los muertos y heridos, en los hambrientos y hartos, en los inocentes y culpables; ó más bien debe consistir en que el tiene el bolsillo repleto y yo no.", idem., p. 43. Amb motiu de la construcció del primer monument a Balmes a Vic, el 1853, la polèmica es reobrí, aquest ^{cas} entre Antoni Brusi, editor del Diari de Barcelona i que ho havia estat de La Civilización i Antoni Soler, canonge de Vic i biògraf de Balmes, Diario de Barcelona, 19 de novembre del 1853, pp. 8240-8242.

76) J.M. Fradera, El concepto de progreso i d'"orden social" en Balmes, L'Avenç, 65, novembre 1983, pp. 14-20. Un recent aproximació a la concepció política de Balmes al Estudio preliminar de Joaquín Varela Suanzes, a J. Balmes. Política y Constitución, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1988, pp. X-XCI.

77) Em refereixo als articles que sota la rúbrica Cataluña a les obres completes figuren en el T.V de l'edició de la BAC de 1949. La seva data de publicació era del 2 de desembre de 1843 al 7 de setembre de 1844 a La Sociedad.

78) Es pot copsar d'immediat aquesta diferència d'enfocament comparant les revistes catòliques barcelonines de l'època. Observant,

per exemple, el canvi de temàtiques que porta de La Religión de Rosa Cornet, a La Civilización, i d'aquesta a La Sociedad. O comparant aquesta línia de transformació de temes i enfocaments a l'estabilitat d'estil i orientació de la important Revista Católica, fundada i dirigida des de 1844 per Antoni Palau, després bisbe de Vic i de Barcelona.

79) A. Gramsci ha analitzat repetidament aquest fenomen, en especial en ocupar-se del Risorgimento. Quaderni del carcere, Torino, Ed. Einaudi, 1977, t. III, pp. 1959 i ss.

80) Suplemento al Eco de la Montaña, Vic, 134 bis, 12 juliol 1864, Any. II.

81) La progressiva tendència a pensar el problema general de l'Església en el món modern, cercant la manera més efectiva d'incidir-hi, s'expressa molt bé en articles com el que porta per títol Solemnidad religiosa en la inauguración del camino de hierro de Estrasburgo a Basilea, publicat a La Civilización, 1ª quinzena desembre 1841, O.C., t. VIII, pp. 383-389.

82) O.C., t. VIII, p. 337.

83) Després de les crítiques circumstàncies dels anys 1842-1843, la consciència de marginalitat a escala espanyola era una impressió generalitzada a Catalunya. El que distingeix a Balmes és la seva voluntat d'analitzar-ho a fons i treure'n conclusions que, en el cas, es pretenia fossin útils alhora a la nova classe dirigent i l'Església. Des d'una posició ben diferent, Piferrer ha expressat preocupacions semblants, en una carta a Benet de Llanza, de 20 de maig de 1848: "Estamos en tiempo de hambre, y si la cosa prosigue como temo, Barcelona hará un papel terrible y desgraciado en lo que para el resto de España no pasará de un nuevo espectáculo. Si en este momento pudiese ver de una ojeada Madrid y Barcelona, la distinta fisonomía de entrambos pueblos me explicaría las anomalías de la revolución española y cual será nuestro porvenir.", A. Par, Contribució a l'Epistolari de Pau Piferrer, p. 240.

84) La suerte de Cataluña, Museo de Literatura, Agricultura y Artes, La Corona, 19 de març de 1843, s.p.

85) Això és el que tractà d'explicar Antoni Brusi en un article al Diario de Barcelona, 6 de novembre 1853, pp. 7896-7898.

86) Un cas clar d'influència intel·lectual es pot trobar en els articles de J.L. Feu dels anys 1862-1863, a la Revista de Cataluña, i en el reproduït posteriorment a les Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, t. II, 1868, pp.

87) Prescindir d'aquestes complexitats pot portar a valoracions tan inadequades del problema del "catalanisme" de Balmes com les d'Històric Raguier, El catalanisme de Balmes, a, Contribució a la historia de l'Església catalana, Barcelona, 1983, pp. 197-218; plantejament recel·lit sense comentaris per Casimir Martí en una recent i valiosa

28 au 31 mars 1984, à Paris, par la Fondation Singer-Polignac, Paris, Ed. de la Fondation Singer-Polignac, 1985.

95) Caldria una investigació detallada de l'evolució del "patriotisme" espanyol a Catalunya, fins a quin punt era compartit i amb quina densitat era sentit. La guerra de la Independència ha estat, per exemple, reiteradament manipulada tant pels sectors tradicionalistes com per les diverses corrents liberals com a moment d'exemplar patriotisme de massa. Com a tal entrà també en la mitologia del nacionalisme català, demostrant l'ambigüitat del desplegament d'un patriotisme català de base particularista clara. P. Vilar demostrà ja fa força anys la subtilitat dels conflictes d'identitat en la guerra del 1808-1814. Ocupació i resistència durant la guerra gran i en temps de Napoleó, Patria i nació en el vocabulari de la Guerra contra Napoleó, a, Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII, Barcelona, Ed. Curial, 1973, pp. 93-131 i 133-171.

96) ¿Quants i quins eren els fills que unien, potser imprecisos i imperfectes, a l'O'Donnell que declarava la guerra per "orgullo interno" i l'entusiasme d'un Clavé a Barcelona per la campanya africana, segons sembla copartit per grups amplis de la societat catalana? Amb refereixo als famosos rigodons bel·lics Els nets dels almogàvars, que començaven amb un contundent "La patria ens crida". Ho consulto en una edició, sense data, de la Novel·la nova, que incloueix, a més d'aquesta composició, una altra del mateix estil "Gloria a la pàtria", seguides de "Les vespres catalanes", dedicada aquesta darrera al Corpus de Sang. Curioses coincidències.

97) Que el nacionalisme sigui en darrera instància una construcció cultural no comporta negar-li fonaments econòmics o socials. Dic això, perquè no comparteixo una línia d'interpretació del nacionalisme molt influent que emfasitza excessivament els trets d'invenció cultural de la nació moderna, en contraposició sovint molt rígida a les formes d'organització comunitària anteriors. Un exemple d'aquest ^{l'antijacobí} treball d'Ernest Gellner, Thought and Change, Chicago, Chicago University Press, 1973; Nations and Nationalism, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1983; Culture, Identity and Politics, Cambridge, Cambridge University Press, 1987. Sobre la concepció del nacionalisme de Gellner es pot consultar l'article de Varenna Maher, Sw "nations and nationalism" di Ernest Gellner, Quaderni Storici, 61, abril 1986, pp. 210-230; Des d'una altra tradició, però compartint moltes coses d'aquest enfocament, B. Anderson, Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, London, Verso, 1986.

98) Una temptativa de captar un procés d'absorció de cultures heretades a J.M. Fradera, El vigatanisme en la transformació de les tradicions culturals i polítiques de la Catalunya muntanvesa (1865-1900), a Els orígens del catalanisme conservador i "La Veu del Mont

síntesi, Jaume Balcells: entre la reacció i la revolució, a El Pensament polític català (del segle XVIII a mitjan segle XIX, a cura d'Albert Balcells, Barcelona, Ed. 62, 1988, pp. 57-74.

88) Les temptatives de separar política i cultura en la configuració dels nacionalismes europeus del segle XIX em sembla, per moltes raons, desencertada. Un exemple a John Hutchison, The Dynamics of Cultural Nationalism. The Gaelic Revival and the creation of the Irish Nation State, London, Allen and Unwin, 1988.

89) R. Carnicer, Vida y Obra de Pablo Piferrer, pp. 210-218.

90) Només cal veure els comentaris que li han dedicat Narcís Roca i Farreres i Joan Sardà el 1884. Els de Roca s'han publicat a La Publicidad els dies 27 i 29 de novembre i 1o de desembre. El de Sardà porta per títol, Piferrer. Necrologia llegida en la vetllada que celebrà 'l 26 de novembre de 1884 la Catalànista d'Excursions Científiques, Barcelona, Imp. Fidel Giró, 1884.

91) O.C., t.V, pp. 973-980.

92) És interessant constatar, sense volguer-ne treure massa conclusions, la desconfiança, i fins i tot despreci, que els Milà i Piferrer han sentit per la vida cultural madrilenya dels anys quaranta, quan els hi ha tocat anar-hi per a fer oposicions. M. Artigas, Epistolario de Pablo Piferrer, p. 39. N. d'Oliver, Epistolari d'en Manuel Milà i Fontanals, Barcelona, IEC, 1922, t.I, p. 30.

93) El cas català no ha estat pas tan diferent d'altres de similar recurs al substrat ètnic com a base per a la construcció d'una nova, o posada al dia, identitat col·lectiva. Alguns exemples a E.J. Hobsbawm i T. Ranger (eds.), The Invention of Tradition, Cambridge, Cambridge University Press, 1983; Sense volguer suggerir que hi ha més similituds amb aquesta àrea, vegi's, per exemple, P. Brock, The Slovak National Awakening: an essay in the intellectual history of east central Europe, Toronto, Toronto University Press, 1976; Raymond Pearson, National Minorities in Eastern Europe, 1848-1945, London, MacMillan Press, 1983; Roper V. Paxton, Identity and Consciousness: culture and politics among the Habsburgs serbs in the eighteenth century, a Nation and Ideology. Essays in honor of Wayne S. Vucelich, Ivo Banac, John G. Ackerman i Roman Szporluk, eds., New York, East European Monographs, 1981; Roland Sussex i J.C. Bade, eds., Culture and Nationalism in Nineteenth-Century Eastern Europe, Columbus (Ohio), Slavica Pub., 1985.

94) No hi ha gairebé cap estudi sobre el nacionalisme espanyol contemporani, com sol passar per altres grans Estats-nació europeus. De tota manera, cal consultar de J.M. Jover, Caracteres del nacionalismo español, 1854-1874, Zona Abierta, 31, pp. 2-24; de Paloma Cirujano, Teresa Elorriaga i J.S. Pérez Garza, Historiografía y nacionalismo español, 1834-1868, Madrid, CSIC, 1985; també, Nation et nationalités en Espagne, XIX-XXe siècles, Actes du colloque international organisé du

serrat, 1878-1900", Matfies Ramisa, Vic, Eumo ed., 1985, pp. 19-52.

99) Vistes les coses així està clar que no es pot acceptar la vella, però encara influent, idea de H. Kohn d'un nacionalisme occidental, menys essencialista, i un d'oriental, basat el un recurs més sistemàtic de concepcions essencialistes. Ressons d'aquesta mena de plantejament, que posa un gran èmfasi en la influències ideològiques, es poden trobar també en el conegut llibre d'Elie Kedourie, Nationalism, London, Hutchinson, 1960. De Kohn, The Idea of Nationalism New York, MacMillan, 1944. Sobre les tesi de Kohn, vegeu's Ken Wolf, Hans Kohn's liberal nationalism: the historian as a prophet, Journal of the History of Ideas, vol. XXXVII, 1976, pp. 651-672. Una temptativa més recent de desenvolupar aquesta forma d'argumentació a J. Plamenatz, Two Types of Nationalism, a V.V.A.A., Nationalism. The nature and the evolution of an idea, Canberra, Australian National University, 1973.

100) Sobre la connexió entre diferenciació ètnica en el passat i nacionalisme modern es pot consultar de J.A. Armstrong, Nations before Nationalism, Chapel Hill, The University of North Carolina Press 1982; i de A.D. Smith, The Ethnic Origins of Nations, Oxford, Basil Blackwell, 1986.

A. Vektor Romania, '51, conperi des catolunime vinturaru : 'La Ven des Unstraru', 1872-1875
Vic, Emaru 48, 1985.

EL VIGATANISME EN LA TRANSFORMACIÓ DE LES TRADICIONS CULTURALS I POLÍTQUES DE LA CATALUNYA MUNTANYESA.

(1865-1900).

Jorge L. F. Valera

La ciutat de Vic proporciona, durant el segle XIX, un dels exemples més acabats de tradició política i ideològica de base local però d'irradació més general. Es allò que, amb certa imprecisió, se'n diu «vigatanisme»¹. Si per als vigatans aquesta tradició s'ha identificat sobretot amb una atenció a les coses locals, per a la historiografia catalana no transcendeix gairebé mai d'una concreció del «tradicionalisme», del «ruralisme», etc., sense que ningú s'hagi preocupat d'esbrinar el que hi ha de particular, de concret, sota aquestes etiquetes, que podríem perfectament aplicar a altres tradicions polítiques o a altres personatges, ben diferents dels que, en el segle passat, conformarien el «vigatanisme». De ruralismes, de tradicionalismes n'hi ha molts, i no signifiquen pas tots el mateix. Definir aquestes peculiaritats en el cas del que denominarem «vigatanisme clàssic», és a dir, el dels Collell, Verdaguier, Serra i Campdelacreu, Genis i Aguilier, Verdaguier i Callis jove, etc., és allò que ens proposem de fer en aquesta introducció, conscients que és només una primera temptativa que ha de ser corregida per investigacions posteriors.

La dificultat de precisar la naturalesa i determinar el lloc del «vigatanisme» dins de les diverses tradicions politico-ideològiques que coexisteixen en la Catalunya vuitcentista, comença pel fet que molts aspectes de la integració de la societat catalana —que no era cap tot homogeni— dins de les estructures polítiques espanyoles resten encara per estudiar. Penseu que la forma com s'ha plantejat aquests darrers anys la discussió sobre els orígens del catalanisme, no ajuda gaire a clarificar el conjunt dels problemes històrics que s'hi relacionen. És quasi un lloc comú que el debat sobre aquest tema s'ha polaritzat en dues posicions de vegades ben difícils de precisar. La primera,

per ordre de prelación cronològica, és l'atribuïda a Pierre Vilar o a Jordi Solé Tura, malgrat les evidents diferències d'enfocament i magnitud de llurs obres.² Per a aquest corrent, posat que ho sigui, el catalanisme s'identificaria sobretot al moviment de masses iniciat el 1899-1901, un epifenomen burgès, producte de les contradiccions entre el nucli industrial català i les classes dirigents espanyoles, que determinaven l'orientació de l'Estat. Els precedents d'aquesta mobilització massiva —generador de la consciència nacional catalana moderna— haurien estat el substrat o el punt de partida, uns precedents tanmateix incapaces de transformar-se tot sols en un moviment polític operant i que, per tant, haurien, a mig termini, quedar reduïts al no-res sense els factors estructurals i de conjuntura que influeixen en la ruptura finisecular.

Josep Termes i Felix Cucurull (també tots dos en el seu terreny específic), i al darrera d'ells tota una legió, han assajat més recentment de subvertir aquesta visió, que, en llur opinió, convertia la burgesia industrial catalana en l'agent per excel·lència de la plasmació del nacionalisme català contemporani.³ Han defensat, en efecte, una interpretació alternativa, que es podria esquematitzar de la forma següent (i no voldria pas traïr-los): el nacionalisme català és una creació que s'endinsa en el vuit-cents (fins a 1640 segons Cucurull), quasi un *continuum* històric, que ha passat per mans i conjuntures diverses fins a sotmetre's, ben tardanament, a l'hegemonia d'un grup social que fins llavors li era relativament alié. Aquest *continuum* ha estat sobretot la creació (en una espècie d'estrats geològics) de diversos sectors de les classes subalternes, que, citant Marx fora de context, *no ho sabien però ho feien*, Carlisme, «quntisme», federalisme, serien els diversos *sobres* en què s'hauria protegit la consciència diferencial catalana al llarg del vuit-cents. El nacionalisme català quedaria així discretament alliberat de servituds classistes, en vincular-se sobretot a un mateix estat d'esperit, més o menys inalterat al llarg de generacions.

No estic pas en condicions de valorar a fons, ni ho pretenc, l'una i l'altra interpretació. Només voldria objectar que cap de les dues línies argumentals no explica el que és cabdal per a entendre el tema que ens ocupa: el de la integració de les diverses cultures i tradicions polítiques vuitcentistes catalanes en els marcs polítics existents, l'espanyol (conformat per l'Estat absolutista, primer, i després per l'Estat liberal), o l'alemany que significà el regionalisme—nacionalisme. Aquest és el problema clau, i no només per a la burgesia industrial. Utilitzant una formulació, que Vilar encunyà per a èpoques anteriors, el grau i les formes d'integració en un o altre dels marcs indicats depengué en darrera instància d'un conjunt de relacions i determinacions, derivades en primera instància de les expectatives dels grups i classes, però també, complicant-ho, de determinacions geogràfiques i culturals diverses.⁴ Sense tenir-ho en compte, és impossible de valorar de manera adequada les manifestacions d'integració i assimilació, de marginació o ruptura, de les diverses tradicions polítiques vives i operants a la Catalunya del segle passat en relació al complex espanyol.

Aquestes reflexions inicials són inevitables, si volem esbrinar quines eren les coordenades en què s'inserí el «vigatanisme» com a tradició política i

cultural, i deixar de pensar-ho com a problema d'èstricta filologia. Hem de respondre primer o tractar de fer-ho— a interrogants com els següents: ¿Com la Catalunya rural i muntanyenca s'ha integrat en el món dominat per la indústria? ¿Per què ha estat tan difícil la integració de les tradicions polítiques i ideològiques d'aquesta Catalunya a l'edifici liberal que s'ha imposat en la quarta dècada del segle? ¿Com ha evolucionat, alhora, aquesta tradició sotmesa a la doble pressió disgregadora de l'Estat liberal i de la base industrial catalana en desenvolupament? I, finalment, ¿com i de quina manera han evolucionat les relacions de les seves classes dirigents amb l'Estat o els grupsectors de la Catalunya industrial, la Catalunya dominada per Barcelona? És evident que avui no es pot respondre a aquestes interrogants, que ja tot sols constitueixen un vast programa d'investigació tot just començat, però s'han de prendre en consideració, quan es vol reflexionar sobre fenòmens com el que ara ens ocupa.

El «vigatanisme» entre el particularisme d'antic règim i el regionalisme

L'aparió i evolució del «vigatanisme» il·lustra molt bé certs canvis que s'han produït en les relacions entre Catalunya i el conjunt espanyol al llarg del vuit-cents. Per a entendre'ns més fàcilment cal, abans d'entrar-hi, fer un esforç de precisió cronològica i conceptual. Distingiria, per començar, quatre grans etapes, la coherència de les quals bé penso que pot ser defensada: a) la primera del 1780 als anys 1840-1850, aproximadament; b) la segona, d'aquesta darrera data fins als anys 1880-85; c) la tercera, del 1880-85 fins al canvi de segle, moment que assenyalaria l'inici de la quarta i darrera etapa, el moment del desplegament d'un moviment nacionalista de masses sense precedents a l'Estat espanyol. Ens interessa d'analitzar de seguida les dues primeres, per entendre el context en què sorgeix la tradició vigatanista, de la seva evolució, en el darrer terç de segle, ens en ocuparem llargament després.

La primera d'aquestes etapes està dominada, d'una banda, per les tendències a la integració de les classes dirigents catalanes en el sistema polític i de valors espanyol,⁵ de l'altra, pel divorci amb l'Estat, en les darreres dècades d'una bona part del món rural, en especial de determinades zones conegudes de tothom, com a conseqüència de les tensions que s'han produït en la desintegració de l'antic règim i del tipus d'aliances de classe que han predominat en la Revolució liberal.⁶ L'impuls unificador ha estat, però, decisiu i determinant de l'evolució futura del conjunt espanyol, ja que ha estat en aquest període que els vells particularismes vigents fins al 1714 han estat substituïts per un model polític nou, que anava molt més enllà de la simple coerció sobre les antigues classes dirigents derrotades en la guerra de Successió. És un impuls unificador i assimilador que deriva, com ens ha ensenyat Vilar, d'un conjunt de pressions estructurals, i que té el punt d'arrencada en les necessitats d'integració de la burgesia catalana del set-cents en el complex hispano-colonial i, com a conseqüència directa, en els mecanismes polítics de

l'Estat absolutista. És, però, una integració complicada i carregada de matisos, com a resultat de les diferències estructurals que s'accentuen, i de les diferències de cultura i tradició política que persisteixen.⁷

En el terreny intel·lectual, com s'ha indicat força vegades, Antoni de Campmany és el paradigma d'aquesta complicada integració.⁸ La seva obra, entesa globalment, ens mostra que no hi ha hagut una assimilació ràpida de les diferències entre les classes dirigents catalanes i les espanyoles. La coherència de l'obra de Campmany —des de les *Memorias*, fins a la *Defensa del trabajo*— rau precisament en la voluntat d'utilitzar la diferència estructural catalana com a exemple d'una via alternativa a l'endarreriment castella-panyol. Programa complex, basat en la simbiosi entre tradició i creixement econòmic, entre conservació dels mecanismes d'estabilitat social tradicionals i reivindicació del treball productiu; però programa vàlid per a ser exportat a tot Espanya. L'èxit d'aquesta darrera pretensió depèn, en darrera instància, de la capacitat d'integració de la classe dirigent del Principat dins de les estructures de la Monarquia. L'adopció del castellà com a llengua de cultura i de relació per bona part de la classe dirigent catalana, el seu monarquisme accentuat, a finals del XVIII, han de ser entesos des d'aquesta òptica.⁹

El sentit, i la inexorabilitat, d'aquesta integració no ha estat pas qüestionada durant la crisi de l'antic règim i revolució liberal. Ben al contrari, el pacte de 1820 entre la propietat agrària espanyola i la burgesia perifèrica, i la crítica liberal al particularisme i l'atomització de l'antic règim, han consolidat les tendències a l'articulació política i ideològica iniciades en la centúria precedent.

A les acaballes d'aquest període, ha estat la contradicció de fons entre l'autoconsciència del grup burgès català i l'adhesió a un projecte polític d'abast espanyol, el que explica l'episòdica utilització del català en l'*Oda a la Pàtria*, o en la poesia dedicada a la llengua catalana de Jaume Balmes, de valor literari nul, però ben significativa també.¹⁰ Tant la trajectòria de B. C. Aribau, com la del filòsof de Vic, a cavall en tots dos casos entre Madrid i Barcelona, ens mostren el pes de l'opció integradora. Aribau, pare de la Renaixença *malgrat l'ur*, visqué gairebé la meitat de la vida fora de Catalunya i el «desvellament de la seva catalanitat... es produí tardanament, en els darrers anys de la seva vida», com a conseqüència de les decepcions polítiques com a alt càrrec de l'Estat.¹¹ Balmes, en els seus escrits sobre les bullangues barcelonines dels primers anys quaranta, ha escrit l'acta de delinqüència del particularisme d'*ancien régime*, en situar com a fet clau —i el més transcendental de cara al futur— el caràcter únic de la revolució burgesa a escala espanyola.¹² En aquesta perspectiva, les temptatives allacionistes del Baró de Meer o de *La Bandera* de Ramon Xaudaró han de ser vistes, penso, més com una manifestació de la diversitat de ritmes en el procés revolucionari espanyol obert el 1833 i de les seves tensions internes, que no pas com la concreció de problemes de particularisme consistents.¹³ Aquesta interpretació es podria fer extensiva a la *Jamàntica* o la *Guerra dels Matiners*, esdeveniments impròpiament presentats de vegades com a exemples de pre-nacionalisme, quan, de fet, són

més aviat el cant del cigne del particularisme d'antic règim, ja molt erosionat, com ho demostra la utilització confusa i conjuntural de fórmules polítiques perillades, sigui la «independència de Catalunya» o la vella Corona d'Aragó.¹⁴ La imposició del model polític unitarista no és cap fenomen lineal ni és senzill, perquè depèn, en darrer terme, de la capacitat d'hegemonia dels grups socials que n'eren portadors, model que podia ser, i fou, contestat amb fórmules polítiques alternatives, per arcaïques que fossin, per d'altres grups socials (com les esmentades més amunt, o el carlisme a la ruralitat). Passa, simplement, que de tots aquests models polítics, només podia imposar-se'n un, i durant algunes dècades sembla que anava a trombar el model unitari i assimilacionista optat per la classe dirigent catalana des de les darreres dècades del segle XVIII.

Aquest plantejament de la qüestió serà decisivament transformat les dècades següents, de mitjan segle XIX fins als anys vuitanta, aproximadament. Dos factors històrics claus n'han modificat l'escenari, i amb ell les actituds dels grups. En primer lloc, l'emergència progressiva de les tensions derivades de la coexistència a Espanya de dos models de capitalisme diferents, que la revolució burgesa ha tendit a consolidar, com a resultat de la dissimil evolució estructural catalana de la resta del conjunt espanyol.¹⁵ Segonament l'aparició a Catalunya de les tensions derivades de les lluites de classe modernes, les inherents al model industrial que s'han imposat i a les seves característiques específiques. Aquestes dues variables han provocat un conjunt de modificacions significatives en els hàbits mentals i en l'horitzó ideològic de les classes dirigents catalanes, que es podrien resumir en els següents punts:

a) Han accentuat per començar la sensació d'aïllament, tant en l'àmbit de la seva pròpia comunitat, com en el conjunt de l'Estat. Aïllament de la muntanya catalana, fortament impregnada d'anti-liberalisme; aïllament de les masses populars urbanes, concretes a un enfrontament classista persistent i radical; i, finalment, aïllament de l'Estat i dels mecanismes de direcció de la política econòmica.¹⁶

b) Aquesta posició, real o sentida com a real, ha contribuït a donar un pes creixent a l'univers ideològic que aquests grups s'havien fet dels valors de tradició i conservació (religiós, idealització i respecte pel passat, noció jeràrquica de l'únic societat i de la vida social, antidemocràticisme per tant, descredít dels sistemes filosòfics totalitzadors, assimilació dels elements més conservadors de la tradició romànica europea, etc.), valors ja presents en les elaboracions ideològiques de l'etapa anterior. El liberalisme ha quedat reduït, així, als aspectes més primàriament econòmics, a la justificació d'un creixement industrial sense traves ni de l'Estat ni de les organitzacions obreres.¹⁷

c) Aquesta peculiar involució, aquest primar els elements ideològics d'estabilitat i conservació, de respecte i d'adhesió a la tradició, ha tingut com a conseqüència directa un *revival* dels elements particularistes que, de maons d'un edifici en ruïnes, s'han convertit en el material d'una construcció ideològica totalitzadora que reflectia i sublimava aquell aïllament. La llengua, el folklore, el dret civil, la religió, les costums, etc., vestigis sobrevivents a la

«mort de Catalunya», eren els carreus sobre els quals s'anava a aixecar aquesta vasta obra de reconstrucció, intrínsecament conservadora, que ha estat la Renaixença. I, tot això era possible, si més no en les seves fases inicials, sense alterar substancialment el patrimoni ideològic heretat, ni els pactes que lligaven el grup a l'Estat i a la realitat espanyola.¹⁸

d) Aquestes formulacions ideològiques han tingut, òbviament, les seves traduccions polítiques, enfront d'aquell Estat i enfront de la pròpia comunitat. En relació al primer, la seva funció era clara: expressar d'una banda el sentiment de frustració i marginació de la classe dirigent catalana, tot proporcionant-li alhora un prestigi i un orgull medievallitzant i imperial que la consols de les estretors i migradeses d'un present de subordinació i conflicte permanent. Calia, a més, proporcionar una cobertura ideològica a la seva pugna tan precàriament prosaica en la famosa qüestió aranzelària amb l'Estat i les classes rectoras espanyoles.¹⁹

Però, a la vegada, aquesta inflexió conservadora tenia una altra i ben precisa finalitat d'ordre interior: obrir una via d'assimilació per a la menestralia urbana—cridada a la defensa del grup—i del món rural, l'aliat per excel·lència de la burgesia industrial enfront de les masses urbanes. Refer aquestes aliances, però, havia de ser una obra llarga i complicada. El punt de partida, tanmateix, cal buscar-lo en aquestes dècades centrals del segle. La religiositat i el respecte al paper de l'Església i dels eclesiàstics, d'una banda, la sacralització del dret civil, de l'altra, han estat dos dels ponts que la burgesia industrial s'ha fet al llarg del segle per a accedir, via l'Església i la propietat territorial, a la Catalunya rural i muntanyenca, un món mancat d'una representació política i ideològica adequada, tan bon punt el carlisme ha denotat la seva incapacitat militar davant l'Estat lliberal.

Per tot plegat, aquesta etapa, que cobreix les dècades centrals del segle i es prolonga fins als vuitanta, és a primer cop d'ull ambigua i contradictòria, parca en resultats polítics, però plena de significació ideològica.

La trajectòria del «vigatanisme» il·lustra molt bé, en aquest context, l'evolució d'una certa Catalunya rural, en la qual la tradició antiliberal i carlina ha estat sòlida, caracteritzada per la persistència (malgrat els retrocessos) de les fórmules d'integració laboral i social que hom sovint denomina «pairalismes»²⁰. En aquest sentit, la gènesi i evolució del «vigatanisme» com a tradició ideològica ens mostra alguns aspectes claus de les relacions entre el món rural i la Catalunya industrial, entre la cultura d'arrel pagesa i la cultura industrial-urbana.

Però comencem pel principi i recordem els fets. Quasi vint anys després de la mort de Balmaes, a principi dels anys seixanta, començà a desenvolupar-se a Vic un moviment cultural intel·lectual que adquirí després, en el darrer terç del segle, una importància gens negligible a escala catalana. Inicialment aquesta renovació cultural vigatana ha estat el producte de la confluència de diverses circumstàncies: de la infraestructura educativa de la ciutat, dominada per les institucions eclesials; d'algunes institucions culturals i recreatives forjades pels naufragis de la generació balmaesiana (Galadies, Salariach Pare, etc.), com és ara el «Círculo Literario» (1860) o el periòdic «El Ausonense»;

l'empenya d'una nova generació, que els anys seixanta irromp amb força en els cenacles literaris i periodístics de la ciutat.²¹ Uns quants d'aquests joves (seminaristes alguns d'ells) figuraran després entre els noms més il·lustres del vigatanisme i de la Catalunya de les darreres dècades del XIX. D'entre tots en destaquen les personalitats de Jaume Collell, el canonge per antonomàsia, i de Jacint Verdaguer, l'home que amb la seva poesia portà més enllà el prestigi de la ciutat.²²

En una segona etapa, aquesta generació es dotarà dels instruments indispensables per a exercir una extensa i duradora influència a tot Catalunya. El prestigi literari, d'una banda, i un òrgan de premsa d'una gran qualitat, «La Veu del Montserrat» han estat els factors més decisius d'aquesta irradiació. El treball de Mates Ramisa, en el cas de «La Veu», ho demostra fins al detall.

Tres factors, en la nostra opinió, ha contribuït a conformar el corrent doctrinal i polític vigatà: l'herència balmaesiana, tal com ells han estat disposats a interpretar-la; la capitalitat muntanyenca de Vic; i, en darrer lloc, la funció de les institucions eclesials de la ciutat en la formació de la intel·lectualitat tradicional de bona part de la Catalunya de muntanya, o, en tot cas, en l'elaboració dels patrons culturals que aquesta necessitava, malgrat que es trobes fora de l'òrbita del poderós bisbat ausonenc.²³

El problema de l'herència i recepció del pensament balmaesi pels homes del corrent vigatanista és una qüestió clau, però difícil de precisar i de resoldre. És coneguda la constant referència al filòsof en els escrits de tots ells, en la poesia de Verdaguer, en la prosa i activitat periodística de Collell i d'altres col·laboradors de «La Veu». Però Balmaes ha estat invocat per tot el pensament conservador i reaccionari català i espanyol dels segles XIX i XX, i, per tant, cal filar més prim a l'hora de destacar quines poden haver estat les influències teòriques i doctrinals que els vigatans estaven en condicions d'assimilar i utilitzar en la seva pròpia construcció cultural.²⁴ Penso que, com he explicat en un altre lloc, l'essencial que n'han recollit és la crítica al liberalisme i l'Estat lliberal, feta des de fora de la contra-revolució legitimista, i oberta, per tant, a les exigències d'una realitat canviant.²⁵ Però ara no pretenc refer aquesta qüestió, sinó quedar-me en un terreny més elemental. Perquè la primera noció que Collell i altres col·laboradors semblen haver recollit de Balmaes és la de la legitimitat i necessitat de l'acció política, àdhuc per part d'eclesiàstics. Defensa que Balmaes estampà amb tota claredat en el pròleg dels seus *Escritos Políticos* (1847), lectura inevitable per a tots aquells que es volguessin familiaritzar amb la posició política de filòsof:

«Si los políticos fuesen una academia de aficionados que se solazaran discutiendo, bien podríamos olvidarlos; pero ocupan alternativamente las sillas del mando, disponen de la fuerza publica, resuelven altas cuestiones que afectan á lo actual y á lo venidero, imponen tributos, y lo que es más, los recaudan; no es dable prescindir de lo que hacen y dicen, porqué a todos nos tocan sus obras y sus palabras. "No quiero pensar en política"; así hablan algunos; pero la dificultad está en que los sucesos os forzarán á ello; si el edificio arde, no vale el permanecer tranquilo en un

departamento imitando al literato, á quien avisaron de que habia fuego en la casa. y respondió muy sereno: "decidse lo a mi mujer, ella es la que cuida de mis asuntos caseros".»²⁶

L'urne Balmes recordat a la Tipografia Balmesiana de Vic.

Balmes defensà i acceptà la intervenció del clergat en la lluita política sobre la base d'una distinció prèvia i taxativa: una cosa era la política partidista i professional (mercenària sovint), i una altra ben diferent, la defensa dels alts interessos de l'Església i de la societat, que en el fons s'identificaven.

«Al proponermeos hermanar—deia en el prospecte del seu diari a Madrid "El Pensamiento de la Nación" (1844)—la razon y la justicia con la conveniencia publica, estan muy lejos de nuestra mente aquellas transacciones vergonzosas, en que hoy se llama bien lo que ayer se apellidaba mal, aquellas alianzas ruines e hipócritas en que se arrumban las convicciones para dejar campo libre a los sentimientos bastardos; en que se pretende que la verdad y el error, la virtud y el crimen, se den monstruoso abrazo...»²⁷

És dins d'aquesta distinció que cal entendre el reiterat rebuig de la «política» manifestat tan sovint per Verdaguier: «Apartat de la política. La política és el filat amb el que el dimoni agafa els ministres de Déu». ²⁸ O les afirmacions de Collell en el mateix sentit, amb declaracions tan xocants com la de pretendre que «La Veu del Montserrat», una de les publicacions més influents del darrer terç del segle passat, no feia «política».

«Em vaig dirigir ab la col·lecció del nostre setmanari i amb l'almoyna recollida a postrear-me als peus de Lleó XIII. Me posi de genolls a les grades del trono pontifici; y en tant Mons. Senti pronunciava el nom del vostre periòdich jo amb tota l'efusió del món besava la ma augusta... demanant-li la benedicció per la nostra publicació y per tots aquells que hi cooperen. El Papa, ab singular afabilitat, demanà les condicions o millor dit la indole d'aquest periòdich català, y preguntà especialment si era polítich. Jo a dir veritat me quedí sorpres de tal pregunta y quan anava a fer de millor modo posible la resposta, Monsenyor Macchi, que és el major dom de sa Santetat, y que's posa a son costat en totes les recepcions, li digué en italià exes paraules: "Santissim Pare, no solament no és polítich, sinó que va contra la política". Exes paraules que complagueren a Sa Santetat, m'ompliren de satisfacció.»²⁹

Tenint en compte aquella distinció balmesiana, l'evident paradoxa i contradicció entre el dir i el fer de Collell i altres vigatanes queda perfectament explicada. Han fet política amb la convicció que la bondat i l'elevació dels objectius els excusava de la necessitat de justificar-ne la pràctica, o de la necessitat de reflexionar sobre els instruments concrets de què es dotaren. Així i tot, el canonge Collell no pogué evitar que el seu amic i conseller Torras i Bages marqués distàncies respecte del seu *activisme* i de la forma com aconduïa les seves «campanyes», i li oposés una altra estratègia.³⁰

La capitalitat muntanyenca de Vic és el segon dels factors que ens pot ajudar a explicar la consolidació a Vic d'una tradició de les característiques del «vigatanisme», sense que això comporti cap absurd determinisme. Encara que avui ens sorprengui, per als homes del segle passat era encara vigent la contraposició entre dues Catalunyaes: la que girava al voltant de Barcelona i s'estenia per tota la costa catalana; i la de muntanya, força aïllada i diferenciada d'aquella, amb Vic per capital. Balmes, en l'article *El catalán montañés* (1842), assaja de definir el prototipus humà que hi habitava, i en la seva correspondència s'autoaqualificà sovint de «montañés»³¹. Un amic seu, alcalde de Vic els anys cinquanta, Manuel Galadies, en un llibret sobre els transports a la Catalunya interior, jugava encara amb aquesta contraposició³². Vint anys més tard, Verdaguier signava les primeres composicions amb el pseudonim «un fadrí de muntanya»³³. Collell i els altres apel·larien sovint a la seva condició de muntanyencs en dates encara més tardanes. El fet, però, que no es pot perdre de vista, és que de Balmes als vigatanes dels anys setanta, la naturalesa de la muntanya catalana real es transformà radicalment. Per a entendre el sentit del «vigatanisme», és d'aquí d'on cal partir.

Entre els anys quaranta i setanta del segle passat certs equilibris interns de la societat catalana s'han modificat, en efecte, de manera dràstica. Canvi d'equilibris que s'ha de raonar tant en termes de classe com geogràfics, ja que en realitat es tracta de dues òptiques diferents per a jutjar el mateix problema de fons. La consolidació del model industrial a partir de 1833-40 (com a conseqüència i paral·lelament al desenvolupament de les relacions socials

burgeses) ha esmicolat els equilibris i les bases de l'estabilitat social de la «muntanya» catalana, identificats després elegiacament amb la tradició, però, en realitat, gestats el segle XVIII, a la vegada que la subordinava creixentment i productora de valors culturals). El peculiar creixement econòmic del segle XVIII havia permès a la Catalunya muntanyenca de convertir-se alhora en productora d'alguns productes alimentaris bàsics i en àrea d'implantació d'indústria dispersa, que la Catalunya litoral, abocada al comerç a curta i llarga distància o a la viticultura, no podia acollir.³⁴ Aquestes possibilitats, que no tenen res de tradicionals ni d'autàntiques, seran tallades amb brutallat per la consolidació de la base industrial moderna i el ferrocarril.³⁵ La concentració industrial en determinades àrees i l'aparició de les lluites de classe modernes, la jerarquització dins de l'estructura industrial que va de la gran fàbrica al treball a mans, l'establiment d'una nova xarxa de comunicacions amb Barcelona per centre, etc., són els trets més visibles i significatius del nou model que s'imposa sense treva a partir dels anys quaranta, i que ha modificat de manera radical aquells equilibris interns a què ens referirem abans.³⁶

Jaume Balmes va ser qui millor va captar aquestes contradiccions, i en el moment precís en què les relacions entre les dues Catalunyaes iniciaven aquest esforç per a reconstruir en un pla diferent les relacions entre el món tradicional i les forces socials emergents. Des de la seva aïllada posició d'eclesiàstic imbuït dels valors burgesos, tracià de convèncer, sense èxit, l'Església i les classes dirigents de la seva època, de la necessitat de trobar els punts de relació entre els mons esmentats, que havien de substituir els que s'havien ensorrat amb la fallida de l'antic règim i de l'Estat absolutista. Pretenia aconseguir així, tal com ell ho pensa, el doble efecte de salvaguardar un lloc preeminent per a l'Església similar al que havia tingut en l'antic règim, i crear, al mateix temps, les condicions d'un desenvolupament de la societat burgesa amb l'estabilitat social suficient, en proporcionar a l'Estat liberal naixent una base de masses en el món rural que, amb el seu conservadorisme intrínsec, seria el contrapès necessari de les tensions desvetllades pel «pauperisme» industrial. Hom no pot deixar de relacionar l'essència del projecte polític balmesista amb la naturalesa i peculiaritat de la transformació de la societat catalana de la seva època i, en particular, de la que hem denominat muntanya catalana.

El fracàs del Balmes polític és en aquest sentit significatiu. La resposta muntanyenca més genuïna a la perllongada crisi de la societat tradicional continuà essent el carlisme, amb l'ajut ideològic, organitzatiu i pecuniari de l'Església.³⁷ Cinquanta anys de resposta armada a l'Estat liberal, que li histren amb suficient claredat l'arritud de la Catalunya muntanyenca davant del nou ordre, i de la llarga recerca de noves estabilitats i sortides a l'empobriment de determinats grups socials o de zones concretes. Com ha explicat Josep Fontana, ha estat la dificultat de trobar solucions a aquest empobriment i regressió el factor determinant de la resposta antiliberal, pagesa i de vegades menestral, de determinades zones.³⁸ Quan, vint-i-cinc anys després de la mort de Balmes, una altra generació de vigatans elaborà un nou conjunt de

referències culturals per a la seva col·lectivitat, aquella «muntanya» catalana ja havia estat decisivament transformada.

La funció de Vic com a centre productor d'intel·lectuals tradicionals per a aquesta Catalunya muntanyenca, és el darrer dels factors que hem considerat clau per a explicar el sorgiment del «vigatanisme». El paper central del bisbat de Vic a la Catalunya Vella amb la seva influència, de fet damunt de tot Catalunya, és sens dubte un element important per a entendre el sentit de responsabilitat dels seus eclesiàstics en la definició de les pautes culturals que havia d'assimilar la part del país sobre la qual tenien una evident influència. Aquest *status* privilegiat de la vella diòcesi ausonenca ja havia estat copsat per Collell, com ho exposà en la seva oració fúnebre a Morgades el gener del 1901, quan, en valorar la forta influència del bisbe, assenyala:

«... se feya sentir la seva influència benefactora, no sols dintre del propi Bisbat, sino afora; y aixis com lo Bisbat de Vic, ja per la seva significació històrica, com per la seva especial situació geogràfica, frontera y's dona les mans ab totes les Diòcesis de Catalunya, menos Tortosa, lo senyor Morgades escampà per tota la nostra benvolguda terra la benèfica influència de les seves iniciatives...».³⁹

El mandat de Morgades i el del seu successor Torras i Bages consolidarien aquesta influència i augmentarien el pes del bisbat dins de la vida política i religiosa catalana, tot identificant l'Església ausetana amb certs plantejaments i formes de fer que foren en bona mesura la creació d'allò que denominem «vigatanisme». Ben segur, ha estat aquest lloc central quant a l'èxit de certs plantejaments dels seus dirigents, i a la pressió de la demanda social, el que explica el paper cabdal que el clergat, sortit de les seves institucions formatives representat en la formulació de les pautes culturals de referència per a una lenta, però efectiva, substitució dels valors i les polítiques tradicionals a la Catalunya muntanyenca. Substitució que ha permès així, a mig termini, la integració d'aquesta Catalunya en un nou sistema de relacions d'abast català. I això ha estat possible a desgrat de les serioses limitacions del marc institucional i formatiu d'on han sortit aquests homes, en concret del Seminari diocesà, com ha argumentat Pere Farrés en un treball recent.⁴⁰

El substrat ideològic del vigatanisme

El vigatanisme constituï un camí cap a la societat conformada pel capitalisme, sense passar pel liberalisme o, com veurem, en franca oposició a ell.⁴¹ En aquest sentit, el seu substrat ideològic és una degradada mixtura d'elements ben característics de l'antic règim, recomposats a la segona meitat del segle XIX en oposició a l'Estat liberal. Sobrevolatoració i idealització del passat; respecte de tall precapitalista a la jerarquia social i econòmica, prevenció davant la indústria i les seves creacions, subordinació de la política a la religió i a la tutela dels eclesiàstics, etc., són alguns dels valors ideològics que constituïran l'ortodoxia del «vigatanisme». La forma concreta com els

articulada en un missatge polític i ideològic precís, és allò que distingeix el vigatanesisme clàssic,—en la mesura que apareix com una tradició individualitzada i individualitzable— d'altres corrents conservadors i antiliberals paral·lels.⁴²

La peculiaritat del «vigatanesisme», ja des dels inicis en els anys seixanta, ha estat la manera com aquells valors han servit de comú denominador, tant de l'etapa filo-carlina, abans i durant el sexenni, com de la posterior, ja clara i francament desvinculada del legitimisme contrarevolucionari. Es precisa ment aquest viratge, que no ha alterat al començament les premisses conservadores del grup, allò que a partir de 1875-78 ha caracteritzat el «vigatanesisme» en relació a la contrarevolució carlina o a la posició tradicionalista sense fissures de bona part del clergat català d'aquesta època. L'herència balmesiana i el pes dels motllos culturals de la Renaixença literària, a la qual s'ha adscrit des dels anys seixanta, són, ben segur, dos dels factors que poden contribuir a explicar la rectificació esmentada. Però aquesta ruptura amb el legitimisme dinàstic i les seves servituds ideològiques no ha implicat, en absolut, cap inclinació vers el denominat «catolicisme liberal», ni res que se li assembla.⁴³ Simplement, i no es poc, ha significat la reelaboració dels principis de tradició i conservació dins d'una nova visió de les relacions entre la pròpia comunitat i el conjunt català o l'Estat. Aquesta *adaptació* és la que ha permès al «vigatanesisme» de convertir-se en un influent corrent ideològic i para-polític i salvar-se de l'esgotament i la degradació finisecular del carlisme militant i l'integrisme catòlic.

Els resultats d'aquesta nova plasmació conservadora dels vigatans són fàcils de deduir. En primer lloc els proporcionà una obertura vers Barcelona i la resta de Catalunya, a la qual altres corrents més lligats al passat no podien de fruitar de manera aspirar. Col·lell i Verdaguier, els seus portaveus més destacats, fruitar d'un sòlid prestigi a tot el país, al qual d'altra manera no haurien accedit. El que demostra l'eficàcia del camí que havien escollit per sortir de l'estretor de la vida comarcal i local. D'altra banda, però, aquesta connexió entre Vic i Barcelona, entre la cultura muntanyenca corregida i el patriciat barceloní, per precària que fos, ha obert als homes de la Renaixença i dels Jocs Florals, especialment als seus sectors més conservadors, la possibilitat d'una influència més extensa i variada.⁴⁴

Aquesta complicada interacció del «vigatanesisme» en el moviment renaixentista i el regionalisme és fàcilment perceptible en dos temes claus, fonamentals per entendre'n l'evolució. Em refereixo al seu concepte de *nació* i la seva peculiar visió del xoc entre Catalunya com a comunitat ètnica i l'Estat.

Delis tres conceptes de *nació* susceptibles de ser usats pels vigatanesistes, un els era vedat per definició: el de nació-comunitat d'homes lliures, herència de la revolució i informador dels corrents democràtic-burguesos del segle passat. Els seus portaveus han estat els adversaris naturals dels vigatanesistes, com ho exemplificarà la campanya de Torras i «La Veu del Montserrat» contra Valentí Almirall. En restaven dos, el de nació com a comunitat ètnica, identificable per una sèrie de trets característics i diferenciadors: i, el darrer,

un concepte de nació que camuflava sota d'aquest vocable modern una significació d'*ancien régime*, el de nació com a comunitat de súbdits soïmesos a una autoritat superior, en la seva lògica, a una monarquia de dret diví.⁴⁵ El segon sentit, com ha argumentat Josep Ramon Llobera, serà el que farà servir la Renaixença i el regionalisme. Els vigatanesistes, si més no en les fases inicials de la seva revisió tradicionalista, oscil·laran entre aquest i el darrer.⁴⁶

Aquesta ambigüitat és observable tant en l'ús canviant i confús del concepte, que en la seva aplicació històrica al cas català i espanyol. Una ambigüitat que derivava de l'enyorrança d'una monarquia patricaral i respectada—l'espanyola, com és obvi— i del rebuig alhora de l'Estat liberal i de les seves realitzacions uniformitzadores. Aquestes vacil·lacions no tenen, com es pot veure, el mateix origen que les de la classe dirigent catalana que s'originaren en la dificultat d'homogeneïtzar el projecte nacional espanyol amb les seves servituds. Si hom analitza la poesia de Verdaguier, per exemple, aquesta ambivalència hi és present i perceptible, i hi trobem encara la nostàlgia d'una Catalunya integrada *harmònicament* dins d'una Espanya assentada damunt els pilars tradicionals de la religió i el monarquisme. Amb registres similars el poeta de Folgueroles ha cantat la Mare de Déu de Montserrat, però també la Immaculada, ha cantat Jaume I, però també el beat Diego de Cádiz. La composició dedicada a la Immaculada, com a patrona d'Espanya és, en aquesta direcció, molt significativa.

«Vós d'Espanya sou la glòria;
Vós lo sol del Principat;
Nostra pàtria, nostra història
Vós, oh Verge, ens ho heu donat;
tronos són de vostra glòria
Covadonga i Montserrat,
Patrimoni ets de Maria,
oh Espanya hermos país!
mes avuy l'error hi nia
que et farà poble infel·lic,
Oh xafau-li el cap, Maria,
que és la serp del paradís».⁴⁷

Però en aquesta ambigüitat argumental és més fàcilment constatable, és en un dels motius més arrelats i recurrents de la producció dels «vigatanesistes»: l'exaltació patriòtica de la guerra de la Independència. Quan Col·lell exalta els herois de l'any vuit—el seu primer èxit als Jocs Florals (1869)—, encara que canti les gestes dels catalans immersos en el conflicte, la «raça valenta de saba montanyesa», ens parla d'un patriotisme espanyol.⁴⁸ Quan Verdaguier exalta la figura del general Manso, òno s'adonava de l'ambigüitat del seu missatge patriòtic?⁴⁹ El conflicte contra els francesos—invasor revolucionari i antireligiós—se'ls apareix com a últim moment en què els catalans no havien de temer res del patriotisme espanyol, prenent en consideració els valors que havien mobilitzat la nació.

El pas del patriotisme espanyol, del que mai n'arribaran a renunciar completament, al regionalisme (i a la dialèctica de complementarietat i oposició, en la qual sempre es mouren els dos projectes), el donaran els vigatans fent seva una noció clau de les formulacions renaixentistes, el que Collell en denominava la «mort civil de Catalunya». Efectivament, una de les visions que ha fet de fil conductor entre els pares ideològics de la Renaixença (els Capmany, Aribau, Balmes o Piferrer) i els seus successors de les generacions floralesques ha estat la idea—expressada de maneres i amb èmfasi diferents—de la disgregació i evaporació progressiva dels trets que havien definit la Catalunya ancestral, com a resultat del doble procés d'integració en les coordenades polítiques espanyoles i de la modernització de les seves estructures internes. Si per a les generacions que actuen entre 1780 i 1840-1850, com hem vist en començar, aquest és un procés inexorable i amb la seva vessant positiva, per a les generacions que les següen, aquest fet assenyala un procés d'inexorable decadència i subordinació. Com digué Antoni de Bofarull, distingint perfectament els termes del problema que se'ls plantejava:

«Res tenen a véuer los vincles polítics que podrian lligar a cada poble ab una institució passada, que ja no pot renaxer ab lo record del conjunt que li es propi (molt més estimable que una aislada forma o sistema polítich) ab lo conjunt de les accions morals ab que se enaltiren sos pares, ab la memoria de sos heroes, de sos sabis, de sos reys, de sos ciutadans... No perque la Espanya sia formada de diversas nacions en lo antich ha de esparnar que cada una de eixas recorde lo seu...»⁵⁰

La tradició iniciada per Rubió i Ors el 1841 convertí la llengua en el mecanisme clau de recobriment de la resta de la personalitat desfigurada del país, i en «l'element de cohesió de tot el moviment», com ha indicat Joaquim Molas.⁵¹ Més tard, de vegades amb fortes vacil·lacions, aquest plantejament restaurador s'estengué a d'altres àmbits, en un esforç que duita de l'arqueologia a la filologia, de la filosofia als coneixements històrics en general, de l'etnografia al folklore o la lluita contra els intents uniformitzadors de l'Estat, com en la qüestió del dret civil i, més en general, del règim i de les institucions de la propietat territorial.

Els vigatans que irromperen els anys seixanta i setanta en el moviment renaixentista partien d'aquesta noció de la «mort civil de Catalunya», però la interpretaren a la seva manera, aconseguint uns resultats també diferents. Per al «vigatanisme» (o almenys per al seu sector més políticament conscient) la restauració de la personalitat catalana no era exigida només per la degradació de les relacions entre l'Estat i les classes dirigents catalanes, sinó també per la difícil integració de la Catalunya muntanyenca dins del model industrial. Com analitzarem seguidament, quan els vigatans es decidiren a afegir la seva musa a la dels prohoms de la Renaixença, cantaren no solament la delunció de Catalunya com un tot, sinó, més específicament, la mort d'aquella part de Catalunya que ells aspiraven a interpretar i a representar.

Contra el «doble corrent», com indicava Collell, «del cosmopolitisme

nivellador y de l'uniformisme absorvent de la política centralisadora», el món rural, menys contaminat pels corrents *du siècle*, menys allertat en les seves estructures heretades del passat, es podia constituir en la reserva ètnica de la qual calia partir.⁵²

«Ara, senyors, busqueu la ànima nacional de Catalunya, —deia Collell— busqueu en les grans ciutats y en les poblacions industrials, més invàlides que les altres pel cosmopolitisme uniformador; y la trobarem enlletjada, deformada, impossible de reconèixer, en les places de toros baladrejant enèrgumena, en los casinos y clubs embrutitse y en los cañes cantants rient com una bagassa desvergonyida. Sortint pels camps a buscar pels pobles rurals, ja pervertits per la propaganda de les idees dissolvents, tomats esceptichs pels mals exemples d'una política corruptora y una administració immoral, i atutits per les brutallats del caciquisme; y la trobareu l'ànima nacional quasi agònica ensopida, moribunda».⁵³

Coherents amb aquestes consideracions, l'acceptació del model renaixentista per part dels vigatans, partí també de la llengua, acceptà el programa d'Aguiló i Milà, «que el poeta s'inspira, doncs, en la poesia popular», però en la seva concreció hi afegirem consideracions que tenien molt poc sentit fetes des de Barcelona, fos la biblioteca o la càtedra universitària.⁵⁴ Per a Verdaguier, posem per cas, la musa popular no havia de ser coneguda i desveltada amb els procediments d'un arqueòleg, que també empra, ja que per a ell era encara una experiència vital ben propera.⁵⁵ Si la seva poesia fou el que fou és perquè transcendí l'arqueologisme dels autors del *Romancillo* i del *Romancer*, mercès a nous sentiments i a una inspiració autèntica. Com ha indicat Torrent i Fàbrega, en relació als anys juvenils i de formació del poeta:

«En aquest veral de terra, les referències a l'estada de J. V. al mas de Can Tona, on feia tasques agrícoles i estudiava per capellà alhora! llavors inexplorat pels folkloristes, Verdaguier sent l'anany de col·lectar totes les cançons populars que pot i li proporciona el personal del mas. L'aplec que en fa, sense un pla fix, emmirallat, anys a venir, és col·leccions de Milà i Fontanals i de Marià Aguiló; mentrestant, hi haurà servit per exercitar-se en aquest ram de la poesia, en la qual esdevindrà mestre».⁵⁶

La poesia que en resulti, inspirada i decisiva la de Verdaguier, tòpica i poc destre la de Collell, complirà, en raó de les indicacions que acabem de fer, la doble funció de substitució de la llengua i, a través d'ella, de tota la personalitat catalana; però, al mateix temps, per donar testimoni que, en aquelles dècades claus, la Catalunya de muntanya era encara capaç de generar qui cantés les seves aspiracions. I que es cantés sense vacil·lacions, com qui complex una sagrada missió. Com Collell ho expressà en una visió retrospectiva, amb el seu èmfasi proverbial:

«S'ha dit y repetit que'l Regionalisme català, abans que ésser una idea encarnada, ha sigut un sentiment indefinit. Donchs aquest sentiment qui l'ha despertat en l'adormida consciència del poble;

aquest sentiment nobilíssim qui l'ha congruat ab lo escalf de patròtica inspiració en lo cor de Catalunya, han sigut els vidents de la poesia, els *vates* com deyan los latins ab paraula significativa de presència: ha sigut l'estol incontable dels nostres poetes, verdaters precursors y poetes de la nova era; han sigut eixa mena de jocs olímpics de nostra literatura renascuda y creixent ab un esplet de vida incomparable; ha sigut eixes festes de la *kaya ciencia* que, ademés de la fruïció estètica, li han fet sentir al poble anhels de vida nova, frissament de joventut, revingudes de santoses energies.

Perque, senyors, volem dirho ben alt y sense petulant jactància: les nostres festes literaries, ádhuc ab ses diverses tendències d'escola y modalitats variables de la forma, no han sigut mai frívols passatemps del art de la joglaria per divertir als deseneynats; ni entreteniments acadèmichs per solaq de tertúlies de persones cultes; ni tampoch en res se semblen a les ceremonioses Corts d'Amor d'altres paysos, ni ab les mateixes feiblejades de la nostra germana Provenza, que a pesar de tenir un Mistral, no ha lograt més que fer revivre una literatura de inventacul, com ha dit en Menéndez y Pelayo; no; la nostra moderna literatura ha nascut ab les arrels ben arrapades en lo terra nadiu; ha crescut y viscut la nostra poesia en plé sol y el ayre lliure, orejada per les brises salobroses del *Mare Nostrum* y batuda pels vents ratogosos de les altes montanyes; y per això ha trobat desseguida simpaticch resso y resposta en l'ànima popular, y ha obrat lo miracle de ressuciar lo esperit de la raça ab la conservació y enaltiment de sa llengua, donantli a la Patria catalana la clau mestra de la seva redempció. Nosaltres catalans del nou temps, podem dir que l'hem democratizada la poesia, sense ferla una aviltada musa de carrer, nosaltres no l'hem fet *l'art per l'art*, sinó que hem fet art per fer Patria...» 57

La visió del món dels vigatamistes

El vigatamisme en els seus moments més creatius ha arribat a concretar una certa visió del món, en part original i en part manllevada, dominada pels valors de la conservació, del tradicionalisme, del ruralisme, tot plegat articulat al voltant de l'oposició a l'Estat liberal i a les seves pretensions d'incidir en l'estructuració de la societat civil. Per la importància intrínseca del vigatamisme clàssic, així com per la seva influència sobre tot Catalunya, convé reconstruir-ne les línies generals.

El valor central d'aquesta *Weltanschauung* vigatana ha estat el de la conservació, de la protecció del vell ordre, enfront dels efectes erosionants de la revolució, el liberalisme i el socialisme. Aquest conservadorisme era perfectament assimilable dins del legitimisme carlista—com així ha estat en el cas de Collell i altres durant el seixenni—o del conservadorisme regionalista

en el darrer terç del vuit-cents. I ha estat aquest comú denominador, precisament, el que explica molt el viratge de mitjan anys setanta. Aquests valors de tradició i conservació, o de conservació de la tradició, si es vol, informaran el cos de doctrina central del vigatamisme de Collell i els seus amics i col·laboradors, com es pot veure resseguint les planes de «La Veu del Montserrat», òrgan privilegiat de les seves posicions. El seu lema, pres de Salustí, *pro aris et focis*, (per l'altar i per la llar, és a dir, pel complex de la tradició parral) ho expressa ben clarament, així com la simbologia de la portada mateixa. Com explica perfectament Mates Ramisa en les planes que segueixen, «el periòdic constata la crisi de la societat tradicional i pren posicions al costat dels estaments que, al seu entendre, n'afavoreixen millor la restauració»⁵⁸. Aquesta crisi dels valors tradicionals, oberta amb la Revolució francesa i perseguida i proseguida pel «racionalisme», el liberalisme i el socialisme, ha provocat «una funesta decadència del principi d'autoritat, tant en la societat com en la família, base de l'organització i estabilitat social. No cal dir que tots aquest factors posen en perill els tres punts que aguanten la comunitat: la religió, família i propietat, i afavoreix l'ascens del "quart estat" i del socialisme revolucionari»⁵⁹. Davant d'aquesta crisi dels valors i de les institucions tradicionals el setmanari demanava una gran «creació» social que els salvés, una gran «reacció» encapçalada pel patriciat rural i urbà, a qui la revista s'adreçava amb reiteració per encomanar-li la consciència de la seva missió.⁶⁰ Fins aquí, però, res no distingeix el conservadorisme dels vigatans del conservadurisme dels altres corrents parral·lels i, per tant, estem encara lluny de tenir les claus del seu èxit, tan poc negligible. L'originalitat del vigatamisme dels anys setanta fins acabar el segle no ha estat aquest substrat tradicionalista i conservador, sinó la forma com elaborà per via literària i estètica el seu missatge. En aquesta direcció, tant o més important que les campanyes de Collell i «La Veu» ha estat l'extraordinària difusió de la poesia de Verdaguier, plenament integrat, malgrat el seu arcaisme ideològic, en l'òrbita del grup.⁶¹ La defensa dels valors tradicionals, l'enyorança elegiaca del passat extingit o en risc de desaparició, han estat alguns dels sentiments d'on ha brotat una bona part de la inspiració del grup. La darrera estrofa de *A la gent de l'any vuit* de Jaume Collell, n'és un exemple:

«Jamay dexarem perdre la glòria l'alta herència;
lo cor nos dirà sempre que som nets de gegants;
la barreina encara vol dir independència.»⁶²

Es el mateix tipus de sentiments que, com hem vist abans, intervenen en la defensa que fan, sempre vibrant i apassionada, de la llengua, presa pel testimoni més feient de les realitats passades:

«...La llengua és lo monument més autèntich d'un poble, la encarnació més viva d'una nacionalitat; que la llengua es de totes les obres y de totes les institucions, patrimoni secular d'una raça, la que porta més fortament gravada la sagrada senyal de son caracter, y és casi una vulgaritat afirmar que'l geni de la llengua és l'imatge més feal del nacionalisme.»⁶³

Però, qui condensà millor aquest ideari de tradició i conservació, qui el popularitzà amb una amplitud sense precedents, ha estat Verdaguier, amb la seva poesia d'extraordinari ressò popular. L'èxit de Verdaguier en la difusió d'aquest valors es produí, com és ben conegut, en una doble direcció: d'una banda, a través de la seva recreació impressionant de la poesia popular, festiva i religiosa, fins al punt d'haver-se quasi contós, en l'ànima popular, allò que el sacerdot poeta recollí del que hi afegí, mercès al seu extraordinari domini de les formes populars: de l'altra, a través de la recreació, en les múltiples ocasions, d'aquests sentiments en composicions en prosa i en vers, moltes vegades sota la pressió d'efemèrides patriòtiques o campanyes propagandístiques. Ell mateix sintetitzà l'orientació central de la seva obra, en caracteritzar, en un contrast entre Mistral i Hugo, les tendències de la poesia vuitcentista:

«En Mistral i en Victor Hugo representen avui les dues grans corrents de la poesia contemporània: aquest canta les conquestes de la llibertat i els pobles anant de romiatge al temple de la raó, i l'altre el retorn a la deserta llar dels avis...»⁶⁴

No cal dir en quina de les dues línies descrites s'inscrivia el poeta. Cap de les seves composicions, penso, no il·lustra millor aquesta recreació del passat fugisser, aquesta desolació davant dels canvis que s'estant produint, com la coneguda *Cançó de l'últim harretinaire de França*, la més bella elegia patriòtica de Verdaguier segons Torrent i Fàbrega. En citarem un breu fragment, prou significatiu:

«Catalunya, pàtria dolça,
com se perden tes costums!
Lo de casa se t'empolsa
i ab lo d'altres te presums;
tes cançons les oblidares,
tos castells los aterrares,
en les flors de l'hort del pare,
ja no troba l fill perfums!»⁶⁵

Ara bé, aquesta evocació del passat, que pot oscil·lar des del pamflet conservador i antiliberal del Col·lell abocat a les campanyes polítiques, fins a l'alegia i l'evocació d'un Verdaguier, no podia ser la pura recreació d'una Catalunya evanescent i fugissera. La lògica de les coses els exigia de donar-li la dosi suficient de corporeïtat —entre l'evocació i la mitificació de la realitat—, per fer-ne un ideal operatiu enfront de la realitat i el present conflictiu. És en aquest punt on intervé el particular «ruralisme» del grup.

El *ruralisme* ha de ser entès en el seu context, sinó el volem convertir en una simple etiqueta que no defineix ni explica res. Certament, no és difícil de trobar en els textos d'aquest autors, en les pàgines de «La Veu del Montserrat», els suficients testimonis de *ruralisme* tòpic. En donarem alguns exemples, d'entre els més significatius.

El 1872, quan Col·lell ha de condensar en un llibret la seva crítica de la «revolució» en curs, l'ideal ruralista s'hi expressa en explicar-nos com seria

el món quan aquella anorres definitivament les «antigualles». Un dels trets d'aquest món nou, creat per la revolució damunt les ruïnes de la societat tradicional, seria un equilibri diferent entre el món rural i la indústria:

«En lloch de campanya, vinguen xemeneyes de vapor, y tenuu que, sense festes, sense haver d'anar a missa, y altres devocions que se'n porten tantes hores, l'industria aniria d'allò mes be, se treballaria molt mes y de negocis, si se'n farien!»⁶⁶

Verdaguier, uns anys enllà, incidiria igualment en aquest tema, i, sense massa convicció, elegiacament, suggeriria la conveniència de capgirar les tendències de l'exode rural derivades del creixement industrial:

«Lo predicar lo retorn al camp, al terror nadiu y a la vida tranquilla del mas als que il·lusionats se n'allunyen, es no solament una gran obra de caritat y de pietat cristianes, sinó també una gran obra de patriotisme. Si: Catalunya guanyaria tant com la religió si fos possible aturar l'emigració de les muntanyes, y encara més si l's rius de gent que venen cap avall poguessen girar-se cap amunt.»⁶⁷

Però aquestes manifestacions són la simple constatació d'una tendència característica de qualsevol tradició conservadora originada en una àrea on encara el món rural tenia un pes específic evident, on els esmentats valors *pairals* podien ser encara esgrimits com a element de legitimació de la propietat territorial i de la preeminència social d'una classe dirigent forta i lligada a la propietat de la terra. No és pas aquest el punt decisiu, en la nostra opinió. La cosa autènticament rellevant del cas dels vigatans és com, aprofitant aquells punts de relació literària i política amb el patriciat barceloní, aconseguiren proporcionar al moviment renaixentista i al regionalisme, i *mutatis mutandis* al catalanisme conservador, una visió del món en la qual el ruralisme era una de les components. Una visió de Catalunya impregnada dels valors rurals i de la noció de comunitat lligada a un territori i un medi físic precís i determinat: aquesta ha estat l'aportació més substancial del vigatanisme al complex de formulacions, d'idees força, que formaran el patrimoni ideològic del catalanisme conservador i que en marcaran de manera profunda l'evolució fins als nostres dies.

La forma com es produí la irrupció dels vigatans en la cultura catalana va ser, en aquesta direcció, premonitòria i significativa. Em referiré a la presentació de Verdaguier vestit de pagès, amb barretina musca incloxa, per rebre el premi que havia guanyat als Jocs Florals del 1865, que desvetllà un gran entusiasme en la concurrència.⁶⁸ Contra el que s'ha dit en algunes ocasions, consta pel testimoni de Col·lell que el poeta va ser convençut pels seus amics de Vic de presentar-se a Barcelona vestit de cada dia, vestimenta que prenia així un indubtable valor simbòlic, de comunitat home-terra. Un fet com aquest marca el que hauria de ser després un dels trets més característics de la vessant literària del vigatanisme. Els vigatans, amb Verdaguier al davant, aportaren al moviment renaixentista uns registres nous, que difícilment haurien pogut ser convertits en material literari pels homes dels Jocs Florals,

per una pura qüestió d'experiència personal, ultra les raons ideològiques que hem vist més amunt.

Si les bases de sustentació de la poesia renaixentista i floralesca vigent fins llavors s'havien resolt entre la nostàlgia medievalitzant i el primitivisme lingüístic i poètic, els vigatans hi introduïren una vigorosa noció de territori, imprecisa en els seus límits geogràfics i polítics, i oberta en conseqüència a un pancatalanisme ambigü, però decisiva en la configuració de la indiosincràsia de la comunitat que hi habita. Només cal resseguir superficialment l'obra poètica de Verdager per adonar-se d'aquest pes del territori amb la realitat rural que s'hi vincula, en la conformació de les més genuïnes característiques d'un poble, per sobre de les fronteres polítiques que li han estat imposades per la història. El tema és, de fet, l'argument de fons de *Canigó*, vasta construcció ideològica en què el territori definit durant l'època medieval és justificat i sentit com a base de la comunitat humana moderna, de la qual el poeta (i el lector) forma part.⁶⁹ Però hom pot constatar-ho sense tant d'esforç en les composicions de menor entitat, de vegades fins i tot de circumstàncies, on apareixen els motius concrets que corporifiquen aquesta comunitat entre el territori i la comunitat. Així, per exemple, és bo de recordar que Verdager comparà el *Pi de les tres branques* de Campllong amb el famós *Genrikako arbola* dels bascs (en un altre moment el comparà al desmai que donà nom a la font de les esbartades poètiques).⁷⁰ En aquest context no ens ha de sorprendre que, a més a més de les *Montserratines* o dels *Aires del Montseny* que ens porten el ressò d'aquella comunitat bàsica, produïdes obres més directament patriòtiques on aquesta comunitat era una de les idees cabdals, com es pot comprovar rellegint l'esmentada composició del *Pi de les tres branques*, o bé l'*Emigrant*, l'*Empordà*, *Los vigatans*, o la que porta el títol tan significatiu de *Davant d'un mapa*, dedicada a Maria Aguiló, que citem en nota per estalviar-nos comentaris.⁷¹

El vigatanisme aconseguí per aquest camí més del que segurament pretenia. Incorporà, en primer lloc, una visió de Catalunya al moviment renaixentista i al regionalisme que desbordava de molt la dels seus fundadors i promotors, molt cenyits als rengles del que n'hem denominat la cultura patricia-urbana. Hi incorporà, sobretot, una noció de territori, com a marc conformador de la comunitat i comú denominador d'aquesta al llarg dels segles, més enllà de les contingències polítiques.⁷² Anya enllà, aquesta visió es convertí en un instrument fonamental en mans de les classes dirigents catalanes per a integrar el país sota una sola política, per a donar-li una orientació unitària i totalitzadora. Però, quan això succeí, el vigatanisme com a tal ja havia estat absorbit en el marc de tradicions polítiques més àmplies.

En arribar a aquest punt estem en condicions de respondre a una de les preguntes del començament: íquina mena de ruralisme han practicat els vigatans? Em penso que amb el que hem dit fins aquí, alguns dubtes poden haver estat clarificats. El ruralisme de Collell i Verdager, de «La Yeu», no és cap resposta alternativa al món industrial, una crida a la involució, -això en aquelles alçades de segle, amb el model industrial ja perfectament assentat, hauria estat un absurd, un *nonsense*-, és una defensa de la vida rural i deis

valors patricis, és una valorització de tot plegat davant de la gran urbs creada per la indústria. Però és una defensa en retirada, sobre la base de la comunicació i el pacte amb la *ruling class* barcelonina. D'altra banda, hom no s'explicaria l'*Oda a Barcelona* de Verdager, o la llarga participació dels prohoms del vigatanisme en els Jocs Florals.

L'important del grup de Vic, de l'aportació d'alguns dels seus homes més significatius, és que aquesta necessitat de conservació i de preservació dels valors antics, és viscuda realment, en la pròpia experiència i en la del medi que els envolta, i que, per tant, hi havia coincidència entre el projecte estètic i polític, de l'experiència vital i els interessos a defensar (els de l'Església i de les institucions patricis). La importància de l'ex Barcelona-Vic, i de l'aportació dels vigatans a la cultura patricia-urbana dels prohoms del regionalisme, no pot ser de cap manera menysvalorada.

L'estratègia política del vigatanisme

La significació del vigatanisme en la cultura i política catalana del darrer terç del segle XIX hauria estat menor sense l'habilitat, la contumàcia i la destresa d'alguns dels seus personatges més representatius. Sense la seva voluntat política de transcendir l'àmbit local, avui no reconeixíem en el vigatanisme un dels components del regionalisme i del catalanisme finsseculars.

Hom comprèn millor l'orientació política dels vigatans si es fa càrrec dels seus objectius bàsics, que, en síntesi, eren dos i complementaris: allunyar el radicalisme democràtic del regionalisme i, a la vegada, forjar a Catalunya un moviment nacionalista de matriu catòlica, similar als d'Irlanda i Polònia, que eren els seus models més apreciats. El propi Collell ho declarà sense embuts, quan recordant la visita que féu Lleó XIII, a propòsit de la restauració de Ripoll, el Papa l'interrogà sobre els rissos d'una possible radicalització de l'incipient moviment catalanista:

«Me sorprendieren aquestes paraules de Lleó XIII, que revelaven la seva perspicacia y amplitud del dels seus coneixements en sociologia, y sense atrevirme a rectificar lo concepte expressat fini notiar que precisament la restauració del monestir de Ripoll, promoguda pel Bisbe de Vich, havia de senyalar la orientació decididament catòlica del moviment regionalista dels catalans.

Y lo que distingí a la presencia del gran Papa del nostre sigle, ho repetiré sempre que, per escrit o de paraula, me veja en lo cas de defensar la gran causa, a la qual he consagrat la meua existencia. L'element radical és precis eliminarlo del catalanisme, o neutralitzar sa malèfica y destructora influencia. Si volem ser un poble lliure, hem de ser un poble religiós.»⁷³

És evident que aquests propòsits d'homogeninització religiosa i conservador-ra del catalanisme no reixiren, ja que la vitalitat de la cultura popular urbana i la complexitat de la consciència burgesa a finals del segle no ho permeteren.⁷⁴

Però l'impresment del vigatanisme, que s'atribuï la sagrada misió d'eliminar els corrents democràtics del nacionalisme en ascens, influí de manera decisiva en la conformació dels motllos ideològics del catalanisme conservador, i preparà el terreny perquè Torras i Bages i d'altres, inicialment aliens a les seves formulacions, tractessin de prosseguir aquella mediatització levítica del moviment.

Collell comentà en diverses ocasions que ell s'havia mobilitzat a base de «campanyes»; doncs bé, dues d'aquestes ens mostren perfectament el sentit dels plantejaments vigatanistes. Em refereixo a la restauració de Ripoll, ja esmentada, i a la celebració del mil·lenari de Montserrat i al seguit d'esdeveniments que es produïren després d'aquesta darrera commemoració. Ambdues campanyes responien a un identic propòsit central: impressionar l'ànima popular catalana, impregnar de sentit religiós els estrats més profunds de la societat catalana, i vincular aquesta religiositat al sentiment diferencial.

Ripoll era, per raons fàcils d'entendre, un escenari idoni per a aquest desplegament sense precedents d'escenografies patriòtico-religioses. Pertanyia al bisbat de Vic, havia estat el mausoleu de comtes catalans, havia estat destruït per l'onada revolucionària dels anys trenta. Restaurar-lo equivalia, per tant, a connectar amb les essències més pregones del país, a utilitzar la història en l'educació de les masses, i, alhora, a conjurar el perill de noves temptatives revolucionàries. No és casual, doncs, que Morgades encarregués la direcció de la restauració a Collell. I que el dia de la reobertura del monestir el 1893, Morgades per sorpresa investís Verdaguer com a «poeta de Catalunya», amb una corona de llorer feta amb un esqueix del que el poeta plantà a Vinyoles d'Orís, on havia fet de vicari.⁷⁵

El segon cas, el de Montserrat, primer cronològicament, té una importància i una transcendència de futur molt més gran. Collell i Verdaguer aconseguiren, tot i que la primera iniciativa havia partit del clergue integrista Sardà i Salvany, convertir Montserrat, que era un centre de devoció important, però cenyit a la significació religiosa, en la representació simbòlica més acabada del catalanisme catòlic que perseguïen. Aquest plantejament de fusió i modificació dels continguts tradicionals d'una institució, a fi de fer-li jugar un paper nou, és el que E. J. Hobsbawm ha denominat recentment l'*invented tradition*.⁷⁶ *Invented traditions* són, segons l'historiador anglès, «un grup de pràctiques, normalment regides obertament o acceptades tàcitament amb a regles d'un ritual o de naturalesa simbòlica, les quals pretenen inculcar valors i normes de comportament per repetició, la qual implica continuïtat amb el passat»⁷⁷. No és gens arriscat de pensar que Montserrat, en la seva significació moderna, és una gran, una enorme tradició «inventada». I els seus inventors ens són ben coneguts.⁷⁸

En apropar-se el 1880, Sardà i Salvany llança des de les planes de la seva «Revista Popular», l'òrgan més representatiu de l'integrisme català, la idea de celebrar el mil·lenari de Montserrat. Sorpresa en el seu propi terreny, «La Veu del Montserrat» s'alegi amb celebritat a la iniciativa, que comptà amb el *placet* del bisbe Urquinaona de Barcelona.⁷⁹ Els vigatans ja havien cantat abans Montserrat, havien donat el seu nom al setmanari que publicaven de

cara a tot Catalunya, havien glossat amb insistència el seu paper de centre espiritual per a tota la comunitat. ¿Per què Montserrat? Doncs perquè reunia, com Ripoll, una sèrie de condicions bàsiques: havia estat fins al litigi de 1880-1890 part del bisbat ausonenc; era un centre religiós de llarga tradició; però, sobretot, perquè ocupava un lloc central en el territori nacional, era l'encarnació religiosa d'aquella idea de territori tan cara als vigatans. Collell, deu anys abans del mil·lenari, ja ho havia cantat en el poema, premiat als Jocs Florals del 1870, que portava per tot títol *Montserrat*:

«Jo veig l'Urgell, Segarra, Lo Camp de Tarragona;
la neu al lluny me mostra Montseny y'l Pirineu
allà's amporданesos, aquí's de Barcelona
per tot noms que m'inflaman, recorts per tot arreu

...
Y'l bon pagès que al vespre cap el seu mas camina
y'l mariner quan l'alba li mostra'l mar immens,
aymant sa terra's llevan del cap llur barretina
y a la Morena envian les Salves suau encens.»⁸⁰

Montserrat era «lo cor de Catalunya», però calia fer-ne objecte d'un culte de masses en què l'alé religiós i el patriòtic es confonguessin. Les festes del Mil·lenari en serien la primera pedra —armarcaren, com ha dit Massot i Muntaner, una autèntica fita en el retrobament entre el Montserrat i el poble català.»⁸¹ La popularització del Virolai de Verdaguer fou el segon pas, la declaració papal del patronatge de la Moreneta sobre tot Catalunya, la culminació.⁸² «Hem de subratllar l'esperit de catalanitat —ha dit Bonet i Ballà en referir-se a aquest darrer fet— que mantenia i projectava la petició feta a Roma. No es demanava el patronatge de la Verge a favor de les "províncies catalanes" que Lleó XIII acabava d'esmentar...; ni tampoc com una concessió pietosa a la "Província eclesiàstica"; també secular, que havia actuat com a tal a la rubrica posada al damunt de la petició col·lectiva. El patronatge es demanava com una aspiració del poble català, i com a conseqüència i reconeixement d'un principi nacional de fe secular. No oblidem que aquesta petició de patronatge era acollida i impulsada pel moviment sòcio-polític de la Renaixença com a poble i que considerava aquesta fe catalana i mariana com una part integradora»⁸³.

Els vigatanistes tenien dos instruments a les mans per a articular el seu programa polític i religiós: el prestigi literari d'alguns d'ells, en particular de Collell i Verdaguer (salvant les evidents distàncies), i «La Veu del Montserrat». El primer factor els permeté de dirigir-se, ben aviat, al conjunt del país, sortint de l'àmbit local. L'activitat oratòria d'ambdós fou certament notable. Als Jocs Florals, als certàmens catalanistes, etc.... Collell i Verdaguer tingueren la possibilitat d'adreçar-se amb reiteració a un públic creixent, tant urbà com rural.⁸⁴

«La Veu del Montserrat» i la tasca periodística de Collell i els seu col·laboradors són un altre factor de primer ordre per a entendre

l'extraordinària difusió dels punts de vista del vigananisme. Mates Ramisa ens en dona suficients testimonis, perquè calgui insistir-hi. Només voldria destacar-ne dues qüestions que se'n desprenen com evidències incontestables. En primer lloc, que «La Veü» es convertí ben aviat en un diari català, com destaca Joan Anglada, antic col·laborador de Collell.⁸⁵ Fet a Vc, imbuït dels valors del vigananisme, redactat sobretot per viganats, però adreçat al conjunt del país. Aquesta vocació obertament catalana li proporcionà les impressions dels noms de col·laboradors i subscriptors, que no havien d'envejar res als periodics de la capital. Una segona consideració tampoc no es pot passar per alt: el setmanari de Collell va ser el precedent més directe de «La Veü de Catalunya», que serà temps enllà l'òrgan de la Lliga Regionalista.⁸⁶ Transformació com a resultat d'una crisi de creixement, de les pressions de Narcís Verdaguier i Callís i de la intuïció de Collell, el setmanari sortí del marc local i passà a Barcelona, fet que produí, com era d'esperar, reticències en la vella redacció i editors, que reeixiren a retenir el nom i caràtula de la publicació.⁸⁷

A manera de conclusió: el vigananisme dins de la política catalana de finals del vuit-cents

El vigananisme no era cap partit polític. Disposà de dirigents indiscutits i indiscutibles, però no constituí mai un moviment organitzat en funció d'uns objectius polítics. No es mogué mai en aquest terreny, sinó en el de la configuració de les nocions ideològiques, dels valors culturals, que havien d'impregnar amplis grups socials. Ha de ser entès, així, com una tradició ideològica que, a partir de la seva base local, condensa i resumeix l'evolució de la cultura catalana muntanyenca, i, des d'ella, influeix sobre tot el conjunt català.

Que el vigananisme no sigui un partit, ni tan sols una política, no vol pas dir que, com a generador de valors ideològics, s'hagi mantingut al marge dels conflictes polítics. Ben al contrari, la seva importància rau precisament en l'eficàcia amb que ha sabut preparar algunes de les transformacions polítiques decisives de la vida catalana a la vetlla del sorgiment del catalanisme de masses a tombants de segle.

El vigananisme ha estat una de les formes, no pas l'única, de transició del carlisme vers el conservadorisme antiliberal i antidemocràtic (però ja no contra-revolucionari): de transició d'una teòrica alternativa global al sistema vigent a una de més modesta, però operativa i practicable, reacció defensiva a l'acció de l'Estat liberal, reacció que tenia en la «regió» el seu baluard defensiu primordial.⁸⁸ La trajectòria política de Collell o de Verdaguier i Callís ho demostra perfectament. Però veiem-ho amb una certa concreció en el cas del canonge i director de «La Veü». Havent ja iniciat la seva carrera literària i periodística en plena coherència amb les pautes renaixentistes, el perill revolucionari i la persecució religiosa del sexenni, el portaren a les files del carlisme i a la contra-revolució. El seu opuscle *La Revolució y les antigalles*

(1872), escrit en aquesta conjuntura, il·lustra molt bé com hem d'entendre el seu enquadrament en el carlisme, moviment que, en les seves manifestacions a escala local i comarcal, era quelcom més proteic i heterogeni del que se sol pensar.⁸⁹ En aquest fullotó elemental i abrondat del futur canonge, hom hi pot trobar un llunyà ressò balmesià en la tòpica caracterització de l'oposició entre revolució i tradició, que dona sentit a tota l'argumentació del seu autor. Parteix Collell d'una ambigua i confusa noció de progrés:

«Que'l mon marxa endavant no hi ha que duplar-ne; que'ls pobles ab lo discurs del temps han de sufrir mudances és una lley imposada sobre les coses caduques del mon variable ... L'home sempre és el mateix, però no hi ha sempre'ls mateixos homens.»⁹⁰

Aquesta ambigüitat de partida persisteix en la valoració del sentit d'aquella oposició que abans esmentàvem, en la qual, malgrat la simplicitat reaccionària de l'argumentació, hom pot constatar la presència de certes matitzacions, que en un vigalà sempre són significatives.

«Lo progrés, tal com l'entenen los qui'l prediquen, que mata la tradició religiosa y política, portará als pobles a mortal ruina: y sols lo tradicionalisme ben entés, en quant significa la perpetuació inmutable dels principis catòlics, y la conservació racional dels principis polítics peculiars de cada nació que no han caducat ab la marxa del temps, és la salvació dels pobles y forma l'hermos ideal d'una civilització verdadera.»⁹¹

¿Remota herència balmesiana? ¿Pressió de la demanda social, que demanava recanvis a una tradició política esgotada? Segui el que sigui, Collell abandonà ben aviat el carlisme residual (i derrotat de nou militarment) per emprendre una nova trajectòria política, que l'enfrontà de primer amb la reacció local —bisbe inclòs—, i després amb els sectors integristes dirigits per Sardà. Però li proporcionà, a ell i als que el seguiren, uns horitzons fins llavors insospitats. El vigananisme es convertí, així, en una de les vies d'absorció de la tradició antiliberal muntanyesa dins del regionalisme en ascens, tot proporcionant-li una base de masses que fins llavors li havia estat aliena. Borja de Riquer ha mostrat perfectament com aquesta absorció havia estat sentida com una necessitat pel conservadorisme de les classes dirigents catalanes.⁹²

Aquesta transició que acabem de descriure hauria resultat impossible sense un fenomen paral·lel que n'il·lumina tota la complexitat. Em referixo a la crisi i escissió del catolicisme hispànic i les seves repercussions a Catalunya, a la divisió, del vèrtex fins a la base, en *integristes* i *mesurissos*, com a conseqüència del canvi de circumstàncies polítiques del país, d'una banda, i del viratge possibilista de la política vaticana.⁹³ Aquesta és una qüestió clau, sense la qual es fa difícil d'entendre la posició de Collell i dels qui compariren amb ell la creença en la necessitat de trencar l'aïllament de l'integriste catòlic. Abans de l'escissió de l'integriste espanyol del 1881, Collell i «La Veü» ja havien iniciat aquesta revisió, més en el terreny dels fets que en el de l'autocrítica intel·lectual.

L'habilitat tàctica de Collell ja li havia provocat des del 1879 —és a dir, un any després de la fundació de «La Veü»— topades serioses amb els sectors de

recalcitrants integristes de Vic i el bisbat. El primer enfornament es produí per un assumpte en aparença anecdòtic: si els músics de la catedral osonenca podien tocar en festes no religioses. La resposta positiva de Collell aixecà les iras d'aquells sectors, que l'atacaren durament i aconseguiren del bisbe Colomer —que «se troba rodejat de certes persones de criteri estret y apassionat», com li deia a Collell el seu amic Torras i Bages en aquelles dates— la suspensió temporal del setmanari.⁹⁴ Collell aconseguí d'aixecar la suspensió mercès a la intervenció de Benet Vilamiñana, arquebisbe de Tarragona i un dels mirrats catalans allunyats de l'integriste.⁹⁵ No deixa de resultar significatiu que el propi Torras, que més tard seria amb el seu *El clero en la vida social moderna* (1893) el teòric de la ruptura amb l'integriste a Catalunya, caplès tan malament a principis dels anys vuitanta la transcendència de la via de sortida que Collell i «La Veu» representaven davant la intransigència integrista del moment.⁹⁶

El que Torras no comprenia, i que de fet no veié mai de la mateixa manera malgrat els seus afanys de controlar el moviment un cop prengué importància, era que el regionalisme conservador de «La Veu», en la qual podia col·laborar gent variada (dins d'un ordre, s'entén), era una de les vies més fèrtils de superació en els anys vuitanta i noranta de la crisi de la consciència catòlica. Bonet i Balà ho ha descrit perfectament des del punt de vista catòlic, en les ratlles que segueixen:

«Durant els estralls destructors i anticlericals de la Primera República espanyola, els nostres eclesiàstics, majoritàriament, acceptaren el programa anti-revolucionari del Syllabus. Per afemar-los, els donaren durant molts anys explicacions de bel·ligerència doctrinal actualitzada, principalment des de la Revista Popular de Sardà i Salvany, la més llegida i influent de l'època. A més, hi havia un fort partit carlista que airejava en els seus banderes una dinastia aureolada amb prestígit de valentia i d'integritat. Però, en la llarga brega, fou massa extrema la violència excitada i l'apassionament iconoclasta en la nostra Església perquè en la pregona reflexió dels sacerdots no triomfessin altres valors superiors preconitzats decididament per Roma i la jerarquia: unitat de tots els catòlics més enllà de tota política activa; acceptació lleial de l'obediència a la direcció jeràrquica; pacificació dels esperits en una viscuda caritat social i defensa del bé possible com a principi ordenador de la convivència social-política i en l'exercici dels drets humans, etc. D'aquest cultiu de serenitat i reflexió sacerdotal, va eixir-ne un lent però constant desvetllament cap a la catalanitat.»⁹⁸

El paper de Collell i «La Veu» en aquest llarg i conflictiu procés de reorientació de l'activitat eclesial va ser decisiu. Però una sèrie de circumstàncies ho varen possibilitar o, si més no, facilitar. Per començar, l'accés de Morgades, després de l'integrista Colomer, a bisbe de Vic el 1882 —«un home d'acció que anhela en tot moment d'aconseguir, amb les fórmules dictades per un nobilíssim oportunisme, un fi apostòlic», segons el mateix

Bonet i Balà—, facilità el desplegament de l'estratègia vigatanesa i convertí el bisbat de Vic en el banc de proves de la seva eficàcia i plausibilitat.

El vigatanisme constituí, per totes aquestes raons, un privilegiat terreny de transformació de les tradicions ideològiques i de les representacions culturals de la Catalunya muntanyenca. Aquest paper central de la plataforma vigatanesa té diversos fronts: l'elaboració d'un sentiment renaixentista divers del del patriciat barceloní; la canalització de la tradició política carlina i antiliberal de la muntanya vers un nou tipus de conservadorisme; la reorientació de certs sectors clericals catalans cap a fórmules més operatives i més en consonància amb l'aggiornamento de Lleo XIII i el nunci Rampolla. El vigatanisme plasmarà aquestes profundes mutacions de la política i la societat catalana en valors ideològics i culturals, que si, en ells mateixos no eren gens nous, recollien, tot sintetitzant aspiracions profundes, les tendències a la renovació d'una extensa part de Catalunya, en crisi per l'arcaisme del seu món cultural i de la seva representació política. El vigatanisme clàssic, el dels anys setanta i vuitanta, va ser, per sobre de tot, una via literària vers el regionalisme. Aquelles crisis i contradiccions, però, es resolldren, finalment, com no podia ser de cap altra manera, en l'escenari polític català i espanyol. Un escenari en el qual els vigatanistes no serien ja els primers ni els únics actors.

Josep M. Fradera

NOTES

1. Una primera aproximació al tema del vigatanisme a *Tradició local i política general de Balnes al vigatanisme*, conferència donada a Girona el 19 de novembre de 1984. Pendent de publicació.

De la literatura vigatana sobre el tema cal consultar *Vigatans il·lustrats*, de Miquel S. Salariach i Miquel S. Ylla-Català, Patronat d'Estudis Ausonencs, Vic, 1983. També és imprescindible de consultar, des d'una òptica més moderna i renovadora, la *Historia d'Osona*, de Joaquim Albarra, Jordi Figuerola, Miquel Molist i Imma Ollich, Vic, Eumo Ed., 1984. Pot ser d'utilitat la consulta de tres obres més: *La premsa a la ciutat de Vic al segle XIX*, de Concepció Miralpeix, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1981; *La ciutat de Vic*, d'Eduard Junyent, Barcelona, Ed. Cural, 1976; i, finalment, el vol. I de la «*Gran Geografia Comarcal de Catalunya*», a càrrec d'Antoni Pladevall, Barcelona, Ed. Enciclopèdia Catalana 2a. edició, 1982.

2. De Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya Moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, Barcelona, Ed. 62, 1964, vol. I, aprt. II, pp. 49-87, també la recopilació d'assajos, «*Estat, Nació, Socialisme*», Barcelona, Ed. Cural, 1982. De Jordi Solé Tura, *Catalanisme i revolució burgesa*, Barcelona, Ed. 62, 1967.

3. J. Ternes, *El nacionalisme català: problemes d'interpretació*, Col·loqui d'historiadors, Barcelona, Fundació Jaume Bofill, 3-4 maig 1974, pp. 43-54; també *Un riu sobre els orígens històrics de la nació catalana*, «*Serra d'Or*» n. 167, agost 1973, p. 21. Una recopilació recent de l'autor, *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Barcelona, Empúries, 1984. De Felix Cucunill cal consultar l'extensa *Panoràmica del nacionalisme català*, vol. II, Edicions catalanes de París, 1975.

ria de Joaquim Camps i Arboix, Barcelona, Aedos, 1959. Un intent de reconstruir el tema del parentiu en el món rural, i també en l'urba, a *La família i el parentiu*, Françoise Berton i Lorea Batutí, Barcelona, Dopesa, 1978. Una recent i molt important aportació, tant per aquest tema com per molts altres relacionats amb la crisi de l'Antic Règim i el desenvolupament del capitalisme en el camp català, és la d'Ignasi Terradas i Sabotí, *El món de les masies*, Barcelona, Ed. Curial, 1984.

21. Sobre aquest tema, vegeu *Historia del Cercle Literari de Vich*, de Miquel S. Salarich i Torrens, Vic, Patronat d'Estudis Ausonens, 1962. També *La Renaixença a Vic*, de Pere Farrés i Arderiu, ponència al Congrés sobre la Renaixença, Barcelona, 21-24, desembre 1984. Són útils les reflexions d'Ignasi Casanovas a *El virreinatge de Balma*, Barcelona, Foment de la Pleiada Catalana, 1920.

22. Sobre Collell, a part dels seus llibres autobiogràfics, es pot veure el llibre apologetic però més interessant és el recull de treballs de Joan Anglada, *El canonge Jaume Collell*, Ed. Juventut, 1933; molt *El catalanista*, Vic, patronat d'Estudis Ausonens, 1983. Sobre Verdaguier el més útil és remetre a la bibliografia inclosa al final de l'O.C. de la Biblioteca Perenne, pp. 1338 i ss. Sobre Martí Genís i Aguilà, novel·lista i amic íntim de Collell, es utilitza la consulta del llibre de Maria-Mercè Miró, *La prosa narrativa de Martí Genís i Aguilà*, Vic, Patronat d'Estudis Ausonens, 1978.

23. Antonio Gramsci, *Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura*, Roma, Ed. Riuniti, 1971.

24. Només cal veure, per a tenir-ne la prova, les referències constants que se li fan en la postguerra civil espanyola, a Catalunya, en el llibre de J. M. Colomer, *Catalanisme i expansionisme: la idea de nació en el pensament polític català (1930-1979)*, Barcelona, L'Avenç, 1984, on veiem fan heretics del pensament balmaístic. J. Agustí, Fontana i Tarrats, Vallis i Taberner, i l'últim quant, es ressegueix la llista dels conferenciant que han passat per Vic, el 9 de juliol de cada any. Llista que afegei M. Batllori, al darrera de la seva pròpia i molt interessant conferència, del 1981, *Balma*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Ed. Curial, 1983. Hi ha un recull d'algunes d'aquestes pintoresques conferències sota el títol *Estudios sobre Balma*, Vic, Patronat de Estudios Ausonens, 1972.

25. *El concepte de progrés i d'ordre social en Balma*, «L'Avenç», n. 65, novembre de 1983, pp. 14-20.

26. J. Balma, *Escrijos políticos*, Madrid, Imp. Sociedad operarios del mismo nombre, 1847, s. p.

27. Idem, p. 143.

28. J. Bonet i Balla, *L'Església catalana de la Il·lustració a la Renaixença*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 587.

29. Idem, p. 135.

30. *Duques amicitia*, *Correspondencia del Doctor Torras y Bages a Moxen Jaume Collell, qui publica els epistolari ab Prefari i Notes Aclaratories*, Vic, Gaceta de Vic, 1926, p. 192. Veure aquí mateix Maies Ramisa, *Els orígens del catalanisme conservador...*, p. 97.

31. J. Balma, *El catalán montañés*, O. C., t. V, pp. 895-904.

32. Manuel Caladés, *Nuevo Almacén de Fritos Literarios*, Vic, Imp. de Vail, 1849.

33. J. Verdaguier, O. C., Barcelona, Biblioteca Perenne, 1964, p. 851. (Scripsit que citem les obres completes de Verdaguier ho fem per aquesta edició; algun cop, però, ens servim de les edicions de la Il·lustració Catalana que citem pels títols específics de cada volum).

34. Sobre aquest tema és de consulta indispensable: *Estructura de la indústria pre-capitalista. Especialització agrícola e indústria rural en Catalunya en el segle XVIII*, II Congrés de Història Econòmica, Alcalá de Henares, 1981. Referit a la Plana de Vic, l'interessant estudi de Joaquim Albarreda, *La industrialització a la Plana de Vic, 1770-1875*, Vic, Patronat d'Estudis Ausonens, 1981. D'A. Pladevall, *Estado de la fabricación de la lana en la comarca de Vich en los años 1764 y 1765*, «AUSA», Vic, n. 53, 1965, pp. 249-256.

35. Per al tema dels ferrocarrils s'ha de consultar la tesi doctoral inèdita de Pere Pascual i Domènech, *El ferrocarril en Catalunya (1843-1866)*. Estudi sobre les causes que determinaron el

colapso de los ferrocarriles como negocio capitalista. Universitat Autònoma de Barcelona, desembre 1983. També l'article Ferrerías i industrialització a Catalunya. La frustració d'un projecte industrialitzador de la burgesia catalana a mitjan segle XIX, pendient de publicació a «Recerques».

36. Jordi Maluquer de Motes, *La revolució industrial... del mateix autor*. *La estructura del sector algodoner en Catalunya durant la primera etapa de la industrialització, 1831-1862*, Hacienda Pública Española, n. 38, 1976, pp. 133-148.

37. G. Feliu i Monfort, *La cèrrega catalana durant el trienni liberal*, Barcelona, 1972. *Política i religió en Barcelona (1833-1843)*, Jesús Longares, Madrid, Ed. Nacional, 1976. *La Iglesia catalana en los inicios del régimen liberal (1832-1835)*, Aportación a su estudio, Juan Jacsó i Mercedes Jorda Olivés, Hispania, n. 149, 1981, pp. 589-620. *El fer religios a les terres de Lleida durant el regnat de Ferran VII*, Maria del Carme Torres i Granel, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1983; Casimir Martí, *L'Església de Barcelona, 1850-1857*, 2 vols., Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Ed. Curial, 1984.

38. J. Fontana, *Crisi imperiosa i revolució carlina*, «Recerques» n. 10, 1980, pp. 7-16.

39. *La Bisbe Moragas, Oració fúnebre que en las solemnes funerals celebrats en sufragi del Excmo. Sr. D. Josep Moragas i Gili, hisbe que fou de Vich y de Barcelona en la Yglesia parroquial de Santa Maria de Vilafraça del Penedès lo dia 24 de Janer del any 1901, predicada lo Il·lre Sr. D. Jaume Collell*, Barcelona, Imp. Subirana Germans, 1901, p. 17.

40. Pere Farrés, *art. cit.*, p. 3. Vid. *Decadència de los estudios eclesiásticos en la España del siglo XIX*, Vicente Carcel Ortí, Hispania Sacra, XXXIII, n. 67, 1981, pp. 19-91.

41. Aquest apartat deu molt al tipus de reflexions que conformen *Cultura i societat*, de Raymond Williams, Barcelona, Lata ed., 1974; en particular a l'orientació central d'aquest treball: trobar el sentit de les crítiques organitzades de la societat del laissez faire, justificant així un espectre de possibilitats ideològiques més ampli del que deixen inflondre les tradicionals oposicions entre régime / capitalisme, capitalisme / socialisme, «Reiser és un dels feits més importants tocant al pensament social anglès del XIX que s'hi desplegués, en oposició a una societat de laissez faire, aquesta concepció orgànica, aquesta interrelació i interdependència accentuada. Aquesta concepció era, en un punt, la base d'un atac a les condicions dels homes en la producció industrial, en què el vincle crematístic era l'única relació, i a les exigències de la democràcia política de les classes mitjanes.» (p. 223) També, naturalment, a *The Country and the City* del mateix autor, St. Albans, Paladin Books, 1975. És molt interessant el comentari d'E. P. Thompson a aquest darrer llibre: *A Nice Place to Visit*, «The New York Review of Books», 1975, n. XXIII-1, pp. 34-37. Una llarga exposició de Williams sobre els seus propòsits en escriure aquests llibres, a *Politics and Letters. Interviews with new left review*, New Left Books & Verso, 1981.

42. Seria interessant de comparar la teorització i l'evolució vigalana amb d'altres corrents que hi tenen punts de contacte clars. Penseu ara en el cas dels Vayreda d'Olot, o el dels germans Reventós de Sant Sadurn d'Anoya. Dels primers, la trajectòria de Maria, que a la vegada escrita, és clara: passa d'una activa militància carlina al catalanisme; dels segons, el fet, un cas curiós d'empresaris ultra-católics, és interessant tant des del punt de vista ideològic com agronòmic. També Jaume i Manuel Reventós han escrit copiosament.

43. Sobre l'Església espanyola i el tema del calotisme liberal es poden consultar: de J. M. Cuenca Torbio, *La iglesia española durante la revolución liberal*, Madrid, ed. Rialp, 1971.; i *Estudios sobre la Iglesia española del siglo XIX*, Madrid, Rialp, 1973. Més concret, i del mateix autor, *El calotismo liberal español: razones de una ausencia*, «Hispania» n. 119, 1971, pp. 581-591. José Angel Tello Lázaro, *La iglesia en el proceso constitucional español del siglo XIX*, Las constituciones progresistas, «Revista de Estudios Políticos», n. e., n. 31, gener-febrer 1984, pp. 173-208. De William Callahan, *The Origins of the Conservative Church in Spain, 1793-1823*, «European Studies Review» vol. X, n. 2, abril 1980, pp. 199-223. Pier Giorgio Camaini, *Cattolici di Dio e trionfo della Chiesa. Mentalità e polemiche dei cattolici temporalisti nell'età di Pio IX*, «Rivista Storica Italiana» Anno LXXXVIII, Fasc. IV, 1976.

44. Aquesta barreja del substrat carli-muntanyès i l'activitat floralesca és perceptible i constatable en el llibre autobiogràfic de J. Collell, *Del meu fadrinatge*, Biblioteca d'Autors Vigalans, Gaceta de Vich, 1920, pp. 123 i ss.

45. Una descripció dels canvis que s'han produït a Europa, des del punt de vista de l'organització de la comunitat i de les idees sobre el tema en el pensament polític, a *The Modern*

- Janus, de Tom Nairn, «New Left Review», 1975; Ernst Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford, Blackwell, 1983. El llibre clàssic d'Otto Bauer, *La cuestión de las nacionalidades y la socialdemocracia*, s. XXI ed., 1979; Federico Chabod, *La idea de nazione*, Bari, Laterza, 1972; *Sobre els fonaments de les estructures nacionals*, de Pierre Vilar, a *Estad. Nació. Socialisme*, pp. 7-33.
46. Josep Ramon Llobera, *La formació de la ideologia nacionalista catalana. La idea de l'altgerès com a element definidor*, «L'Avenc» n. 63, setembre 1983, pp. 34-35.
47. J. Verdaguier, *O. C.*, p. 220.
48. J. Collell, *Floridja*, Barcelona, 1894, p. 1.
49. J. Verdaguier, *O. C.*, pp. 419-420.
50. *La Renaixença. Fons per al...*, p. 188.
51. J. Molas, *La cultura durant el XIX*, dins *Història de Catalunya*, Barcelona, Salvat, 1979, vol. V, p. 179.
52. J. Collell, pròleg al llibre *Parria*, de J. Verdaguier, Barcelona, Il·lustració Catalana, s. d., p. 6.
53. J. Collell, *Sembrant Arreu*, Vic, Tipografia Balnesiana, 1927, p. 99.
54. M. Milla i Fontanals, *Teoria romàntica*, a cura de Manuel Jorba, Barcelona, Ed. 62, 1977. També de M. Jorba, *Les idees de Manuel Milla i Fontanals sobre teatre*, «Els Marges» n. 25, pp. 23-43.
55. J. Torren i Fàbrega, *Jacint Verdaguier. Resum biogràfic*, Barcelona, Col·lecció popular Barcino, 1952, p. 55.
56. *Idem.*, p. 16.
57. *Sembrant Arreu*, pp. 155-156.
58. M. Ramisa, *Els orígens del catalanisme conservador...*, p. 83.
59. *Idem.*, p. 83.
60. *Idem.*, p. 83.
61. «El nostre punt de vista és clar: a Catalunya hi hagué una força dirigent que sabia perfectament el camí que seguia i els fins que buscava. Aquests nuclis conxecien perfectament el que Verdaguier significava per als principis que preconitzaven. I, a més, tenien consciència d'haver contribuït a la seva formació, influència i tromb, J. Bonet i Ballà, *L'Església catalana...*, p. 449.
62. *Floridja*, p. 2.
63. *Sembrant Arreu*, p. 22.
64. J. Verdaguier, *Parria*, p. 189 (*O. C.*, p. 455).
66. J. Collell, *La Revolució i les antiguitats*, Barcelona, Biblioteca Popular, 1872, p. 41.
67. J. Verdaguier, *Discursos-Articles-Pròlegs*, Barcelona, Il·lustració Catalana, s. d., p. 245.
68. J. Collell, *Del meu fadrinatge*, pp. 62-63. Discrepo de la versió que dona del fet Giuseppe Grilli a *Indagacions sobre la modernitat de la literatura catalana*, Barcelona, Ed. 62, p. 103. Records autobiogràfics del propi poeta a *Discursos-Articles-Pròlegs*, p. 43.
69. «De puig en puig pel Coll de Finesrelles s'enfilen de Puigmal a l'alta cima tota la terra que el meu cor estima; des d'aquí es veu en serres onejar: Olot i Vic, Empúries i Girona, i allà en lo cor de l'espanyola Marca, lo Montserrat, de quatre pals com barca que d'Orient la Perla ens ve a portar» *O. C.*, p. 342.
70. J. Verdaguier, *Articles-Discursos-Pròlegs*, p. 132.
71. Aquesta darrera composició és la següent: «Mira-la bé, mira-la bé a la reina del nostre cor, l'aimada Catalunya; d'una àliga que arrenca la volada sembla tenir l'altivola figura. Té sobre el front l'olímpica serena, sola sos peus les ones i l'escuma, a ses espalles un gran riu, i d'aigües

- i neu una aureola la circumda.
Lo Cap de Creus forma son bec enorme,
Tortosa amb sos Alifacs sa timensa cua:
són los camins de ferro de Barcino
i els murs del port ses dues mans robustes;
estesa l'una està sobre la terra,
l'altra sobre la mar: on d'una a una
de naus lleugeres lo rosari esgrana
millor que en altre temps Roger de Lluna,
des del mar de Ponent on naix lo dia
fins al mar de Ponent on se sepulta.
Lo Montserrat és lo seu cor d'on raja
l'ardenta sang espiritosa i pura
que s'esbadia a rams per ses artèries
com riu de foc llançant claror i espumes.
Son lleonenc coratge d'alif brolla,
allí heu amb la fe sa força hercúlea.
Una àliga és que estén ses dues ales
d'esplèndida i gegant envergadura,
una per cada banda del Pirene,
i bat los aires coratjosos, lluita
amb los núvols, lo vent i la tempesta,
de dret al sol que de claror inunda
l'escut seu de les barres enrogides
de la sang de sos comtes amb la purpura.
- El poema acaba amb una *Endreça* a «l'aguiló de nostra Catalunya», que el poeta veu volar «des d'Aragó a Col·liures» o collir les rondalles poètiques entre les palmes d'Elx i de Mallorca / o entre les neus puríssimes de Núria». J. Verdaguier, *O. C.*, p. 445. Totes aquestes composicions són de *Parria*, citat a la nota 52.
72. Aquesta visió integrada després per Prat de la Ribera en la seva teorització, ha estat subratllada en diverses ocasions per Enric Ucelay Da Cal.
73. *Sembrant Arreu*, pp. 71-72.
74. Sobre aquest tema continua essent indispensable la consulta del llibre de J. L. Marfany, *Asperes del modernisme*, Barcelona, Curial, 1975. E. Valentí i Fiol, *El primer modernisme literari català i sus fundaments ideològics*, Barcelona, Ariel, 1973. També algunes de les consideracions inicials d'A. Yates, *Una generació sense novel·la*, Barcelona, Ed. 62, 1975. A. Carmona, *Dues Catalanes. Jacint Verdaguer i xarros*, Barcelona Ariel, 1967. J. Castellanos, *Raimon Casellas i el modernisme*, 2 vols. Curial, Barcelona, 1983.
75. J. Verdaguier, *O. C.*, p. 1217. El plantejament Collell-Morgades de la restauració ha estat exposat a *L'Església catalana...*, p. 603.
76. E. J. Hobson i Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, 1983.
77. *Idem.*, p. 1.
78. No em sembla gens casual que J. Massot i Muntaner titules un llibre seu sobre Montserrat: *Els creadors del Montserrat modern*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1979, per bé que amb un plantejament de fons diferent del que hem fet en aquestes pàgines.
79. Sobre el tema del millenari de Montserrat, vegeu J. Bonet i Ballà, *L'Església catalana...*, J. Massot Muntaner, *op. cit.*; i *Aproximació a la història religiosa de la Catalunya Contemporània*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1973. *El canonge Jaume Collell*, pp. 27-28.
80. *Floridja*, pp. 36-40. Resulten interessants les derivacions posteriors d'aquest plantejament, com, per exemple, aquesta definició de «patrina» de Jaume Reventós en les seves *Proves de hom seny*, vol. II, *Religioses. Quarzenals, Politiques, casos i contes*, Barcelona, Foment de la Pietat Catalana, 1915, p. 279: «Qui se'n pot estar d'anar a Barcelona un parell de vegades a l'any, d'anar a veure el germa o el parent a algun poblet no molt lluny, on la gent canta les mateixes cançons, parla la mateixa parla, don estant s'ovria també el Montserrat i el Montseny, i la neu del Pirineu i també les serres que amaguen nostre poble»

81. *Els creadors del Montserrat modern*, p. 35.
82. Maur M. Boix, *Montserrat 1880. La Joya del Milenar*, «Serra d'Or» oct., 1981, pp. 23-29; *El virolai de Verdagué*, «Serra d'Or», desembre de 1981, pp. 39-44; *Música per al Virolai*, «Serra d'Or», febrer, 1982, pp. 23-25; J. Massot i Muntaner, *Els poemes de les Illes i Montserrat*, «Randa», n. 6, 1977, pp. 152-173.
83. *L'Església catalana*, p. 141.
84. Només cal veure les mostres d'activitat literària d'ambdós, a *Semblant Arreu de Collell*, o a *Discursos: Aricles-Proletrh*, de Verdagué, que recullen algunes peces significatives, però no ens donen la dimensió quantitativa del fenomen.
85. *El canonge Jaume Collell*, p. 23; vegeu aquí mateix Mates Ramisa, *Els orígens del catalanisme conservador*,... p. 74.
86. Ni Borja de Riquer, a *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)*, Barcelona, Ed. 62, 1977, ni Lluís Molas, *Lliga Catalana. Un estudi d'estatologia*, Barcelona, Ed. 62, 1972, no parlen d'aquesta gestació de l'òrgan del catalanisme conservador.
87. M. Ramisa, *Els orígens del catalanisme conservador*,... pp. 76-77.
88. E. U. Da Cal, *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política a l'etapa republicana (1931-1939)*, Barcelona, La Magrana, 1982, pp. 25-26.
89. Cosa perfectament observable a les planes dedicades a la setembreina i al sexenni a *Del meu fadrinatge*, de Collell, pp. 189 i ss.
90. *La Revolució i les antiguitats*, p. 10.
91. *Idem*, p. 15.
92. Borja de Riquer ha mostrat perfectament que la necessitat de facilitar aquesta integració era sentida pels conservadors catalans en la primera fase de la Restauració, a fi de fugir de la doble pressió del carlisme muntanyenc i de les masses urbanes, obreres i menestrals, *El conservadorisme català*,... pp. 60-62.
93. Sobre aquest tema, que desbordaria l'àmbit d'aquest treball, es pot veure, de José Andrés Gallego, *La política religiosa en España*, Madrid, Ed. Nacional, 1975; del mateix autor, *La II República francesa, la Restauración española y la Iglesia: notas para una historia comparada, al catolicismo peninsular e Iberoamericano en el pontificado de Pío X*, «Boletín de la Real Academia de la Historia», tom CLXIX, Cuaderno III, Sept.-dic. 1972, pp. 547-581; *La legislación eclesíastica del Sexennio Revolucionario (1868-1874)*; Rafael M. Sanz de Riego, «*Revista de Estudios Políticos*» n. 200-1, 1975, pp. 195-223; del mateix autor, *La actitud de Roma ante el artículo II de la Constitución de 1876*, «Hispania Sacra» XXVIII, n. 55-56, 1975, pp. 167-196; Vicente Cárce! Ori, *Los obispos españoles ante la Revolución de 1868 y la primera república española*, «Hispania Sacra», XVIII, n. 55-56, 1975, pp. 339-422; Montserrat Moli i Frigola i Pedro Olea Alvarez, *Pío IX y España. Índices del Archivo particular de Pío IX en sus relaciones con España*, «Cuadernos de Investigación Histórica» n. 6, 1982, pp. 73-100; referències comparatives d'interès a *The Road of Charity Leads to the picket lines: the neo-Thomistic revival and the Italian Catholic Labor movement*, «International Review of Social History» vol. XVIII, n. 1, 1973, pp. 28-50.
94. *Diktis amicitia*, pp. 105-107.
95. *Els orígens del catalanisme conservador*,... p. 77. Sobre Benet Vilamitjana, arquebisbe de Tarragona, cal veure la intensíssima resposta que donà a l'enquesta del nunci Rampolla el 1883, sobre el tema de la divisió dels catòlics, reproduïda per Vicente Cárce! Ori a *Los obispos españoles y la división de los católicos. La encuesta del nuncio Rampolla*, «Analecía Sacra Tarraconensia», vol. 55-56, 1982-1983, pp. 108-207.
96. *Diktis amicitia*, pp. 107-108. Vegeu també la carta XLVIII, del 23 d'agost del 1878, en la qual transcendeixen també aquestes diferències; Vegeu Mates Ramisa, *Els orígens del catalanisme conservador*,... pàg. 98.
97. *L'Església catalana*,... p. 195.

ELS ORÍGENS DEL CATALANISME CONSERVADOR I «LA VEU DEL MONTSERRAT» 1878-1900

86. Els dos trossos que ens presenten el lligam de l'amistat són: «Aqueix judici tan ple de sinceritat li feu tan bon efecte que aleshores comença la nostra amistat i em digué que de sa ploma no en rajarien més versos d'aquells que sols servien per fer-hi rialles grasses» (de la versió 2., p. 83). «Aqueixa meua franca opinió li feu tan bon efecte que prompte ens donarem la primera forta encaixada d'amistat» (de la versió 1., p. XII).

87. Aquest qualificatiu de «Mestre», el trobem també en el record de Martí Gironès, *L'Esbarri de Vic*, «Butlletí del Centre Excursionista de Vic», Volum II, (1915-1916-1917), pp. 166 i 170.

88. A. BUSQUETS I PUNSET escriu que «era aleshores el gall de les aules del Seminari» (*L'Estudiant de Can Tona*, «loventut», 29 de maig de 1902, p. 9).

89. J. COLLELL, *Del meu ladrinatge*, o.c., p. 88.

90. Veg. J.M. de CASACUBERTA, *Sobre la gènesi de «L'Atlàntida»*, o.c., pp. 25, 46 i 48-50.

91. Veg., per exemple, la n. 16 de l. 120, o el que sobre això diu Collell en l'*Epistola Biogràfica*.

92. Veg. J. BONET I BALTA, o.c., pp. 496-498.

93. *Carteig històric*, o.c., p. 153. Les notes de l'*Epistolari* expliquen que enlloc no s'han trobat els títols corresponents, però roman de testimoni una carta de Torras i Bages (*Dulcis amicitia*, o.c., p. 148. Veg. la n. 8 de IV, 35). Tres anys més tard en fou fet un altre català, N. Masvidal i Puig (Veg. «Diario de Barcelona», 5 de enero de 1886, p. 883).

94. Els textos d'on s'han tret aquestes manifestacions i encara d'altres són:

1- «La Veu», 5 d'abril de 1879, nota al poema de Verdaguier «L'arbre de la vida».

2- Del pròleg a J. VERDAGUER, *Cançons de Montserrat*, Vic 1880, p. V.

3- «La Veu», 1 d'abril de 1882.

4- «La Veu», 23 de juny de 1883.

5- «La Veu», 29 de novembre de 1884.

6- «La Veu», 18 d'octubre de 1885.

7- «La Veu», 5 de desembre de 1885.

8- «La Veu», 20 de març de 1886.

9- De l'*Epistola Biogràfica*, o.c.

10- De *In illo tempore...*, o.c.

11- *Del meu ladrinatge*, o.c., pp. 62, 76, 78, 90, 137.

12- «Gazeta de Vich», 26 d'abril de 1923.

13- «Gazeta de Vich», 17 de novembre de 1927.

14- *Carteig històric*, o.c., pp. 12, 14, 15, 243.

95. J. COLLELL, *Pròleg a J. VERDAGUER, Patria*, Barcelona, Fidel Giró, 1888, pp. V-XIII.

96. J. COLLELL, *La jota del Milener*, «La Veu», 8 de maig de 1880.

97. «La Veu de Catalunya», 26 de juliol de 1891.

98. «La Gazeta Muntanyesa», 8 de maig de 1908 i Arxiu Episcopal de Vic.

99. *Epistolari Lorente*, I, o.c., pp. 165-166.

100. J. COLLELL, *Roma*, Barcelona: Estampa de Subirana Germans, 1892, pp. 195-196.

101. «Analecta Monserratiensia», Vol. II, 1918, p. 395.

102. Aquest elogi es troba al pròleg del *Carteig històric*, o.c., p. 15. El vers de Dante correspon a *Infern.* IV, 80.

ENTRE LA MUNTANYA I BABILÒNIA: NOTA SOBRE EL SUBSTRAT IDEOLÒGIC DEL PRIMER VERDAGUER

Josep M. FRADERA

La radical novetat que representà en la literatura catalana l'èxit de Verdaguier en els Jocs Florals del 1865 sorprenqué els contemporanis i encara avui ens continua impressionant. Davant la innegable realitat d'una inspiració molt escassament acadèmica, la posició literària del jove poeta en aquests primers anys ha estat pensada des de dues òptiques no necessàriament antagoniques. Per als uns, Verdaguier seria una espècie de mèdium del llenguatge i de la poesia popular. Per a d'altres, sense negar aquest punt de partida, caldria posar èmfasi en el tenaç esforç fet pel poeta per a assimilar-se models literaris cultes, fossin els clàssics, Tasso o d'altres. La correspondència del poeta mostra que, un cop establí contacte directe amb Milà, Aguiló i altres literats de la capital, es reforçà aquest procés d'aprenentatge, que incidí clarament en el plantejament del seu primer poema èpic *Colom*.¹ Sense pretendre entrar en aquesta disjuntiva, que és competència de la filologia, voldria només objectar que ambdues possibles interpretacions pressuposen quelcom que no em sembla tan evident: la innocència ideològica del substrat de «cultura pagesa» que formava el patrimoni cultural de Verdaguier abans d'iniciar la seva carrera literària. És lògic que els prohoms de la Renaixença fessin una lectura esbiaixadament roussoniana de l'aportació del jove literat d'origen rural, imbuïts com estaven d'un romanticisme conservador que els feia cercar en la literatura popular i de transmissió oral les restes degradades de la personalitat nacional.² Avui, més de cent anys després, i publicats molts dels materials de joventut, no cal pas continuar pensant en el tema sota aquest prisma tan reduït.

A la inversa, una lectura atenta i sense prejudicis dels primers escrits en prosa del poeta, com se sap en bona mesura autobiogràfica, permet de constatar-hi les manifestacions d'una vigorosa «cultura muntanyesa». I entenc amb aquest concepte un conjunt de referències morals i estètiques que constitueixen els rudiments d'una visió del món. Precisar aquests valors és important, tant per a entendre el sentit i l'evolució de la poesia de Verdaguier, com per a copsar el valor representatiu de la seva obra, testimoni històric de l'evolució cultural d'una part de Catalunya en un moment precís.

Estudi Verdaguierian. Anuari Verdaguier 1986.
 Vic, Centre C.S. - Ajuntament de Rubià, 1987.

Per a definir el patrimoni ideològic i cultural del jove Verdager segurament que el menys important és arrencar d'una definició precisa i acabada del que entenem per *cultura muntanyesa*. Més val intentar definir-la sobre els textos. La primera característica que destaca és el sentit d'oposició dicotòmica entre la Muntanya i el món exterior, en particular amb Barcelona, o Babilònia. La vella imatge bíblica, però, s'adapta en aquests textos a una realitat molt més precisa que a la de l'oposició tradicional camp/ciutat. En una conjuntura de canvi rapidísim en els vells equilibris interns de la societat catalana, la *Muntanya* s'identifica amb precisió amb un conjunt de valors tradicionals, mentre que Babilònia/Barcelona exemplifica els nous valors que el capitalisme industrial estava imposant. En aquest sentit no hi pot haver confusions, ja que a l'única altra ciutat que se li aplica aquesta denominació, en els escrits juvenils, és precisament Londres, qualificada de «la Babilònia del Occident»³. Per oposició, el propi territori, la *Muntanya*, juga un paper clar de pol positiu enfront d'una realitat exterior dominada per la «Babilònia vora al mar», és a dir, Barcelona.⁴ La personalitat del poeta deriva i depen —com n'és també limitada— pel seu origen i entorn muntanyós, que en condicionen els trets més profunds, definidors i conformadors. Dins d'aquesta visió dicotòmica, la *Muntanya* serà objecte d'una evident sublimació i mitificació, els termes de les quals són fàcils de constatar. En voldria citar un fragment, molt característic de la projecció mitològica del propi medi:

«Si hagués de pintar tal com afguro en mos juvenils insomnins, pintaria una vall encantada, d'una cleda de turons y singleras enrotllada, que, com guayita acimats de nit i jorn, la rotllasen amagant sos caps entre les bromas, y sas vestas, arrossegat de bayeta verda, en la espesor de revechits roures y olivardas... És a dir la vall d'Ausona, en que plague a Deu ferme naixer y ahon, si li pleya, clouria mos ulls per darrera volta.»⁵

Però, ¿què definia aquella Muntanya mítica? ¿Quins eren els seus trets distintius, que fora d'ella s'havien perdut d'una manera irremediable? No costa massa d'endevinar: la continuïtat d'unes activitats tradicionals i, en lògica correspondència, d'unes actituds tradicionals.

«Oh tribu felis, la gent del camp! Que per mes que la tempesta haja arrossegat la collita, per mes que la miseria y la desgracia devoren los seus llars, y per mes que la rella del temps haja ja passat per sos frons collrats, y fava tintinar sos devils membres la avara mort com per millor assegurar lo cop que a de posar fi a sos dias, may lo nubol de la tristesa s'assenta en sos frons y s'ix de sos llavis eixa falaguera somnisa, eixa rialleta de mel que sempre hi punteja, tendra espresió de sa ignocencia y de son verginal candor.»⁶

És precisament d'aquest entorn poc modificat, en la imatge que ens transmet Verdager, d'on neix la seva inspiració com a poeta i la seva personalitat moral com a escriptor, en una relació sentida com a insalvable

i decisiva. Algunes de les imatges més característiques usades per a definir el nexa entre el seu medi originari i la seva obra, neixen justament de la reivindicació muntanyesa:

«Dolsos recorts de l'infantesa, cadena d'or que lliga mon esperit a la terra; pera repassar tos anells y plorar sobre cada un les llagrimas de la primera despedida, vinch a assure m sobre l poble dels meus pares.»⁷

O aquella altra, que utilitzà tota la vida, fins i tot en els moments més dolorosos, la del *romanyol*, ocell que canta només en llibertat, enmig del boscatge, i que, per aquest motiu, serveix de perfecte *alter ego* del poeta:

«Com tu nasquí entre muntanyes, cresquí en los boscos y clotadas, y ara canto en ellas a l hora solitaria del demati o capvespre. Vull imitar ton can, que no se aprendre.»⁸

En els dos discursos de la Font del Desmai la reivindicació muntanyesa, conformadora de la pròpia personalitat, hi és explícitament reivindicada. És més, n'és el fil conductor, ja que l'al·locució es dirigeix precisament a un grup de vigatans —muntanyesos de ciutat, per tant— amb qui el contrast és manifest. En el primer parlament, l'inaugural en realitat de l'esbart, els dirà amb rotunditat que no es considera igual que ells —«Jo em veig estrany entre vosaltres...»—, que els seus vestits de gent de ciutat «son diferents dels seus y de més valua, però no tan escayguits, y la barretina del color de la flor de la rosella no corona vostras rosas testas.»⁹ I aquesta diferència no és solament una constatació incidental, sinó que té implicacions en la tasca literària, ja que pels seus orígens ell forma part del medi muntanyès, disposa d'una condició imprescindible per a connectar la seva poesia amb la de tradició oral, el model més a mà, perquè la poesia popular és l'expressió precisa d'aquell medi geogràfic i dels seus habitants.

A aquest medi muntanyès corresponia, com hem dit, una cultura muntanyesa, de transmissió essencialment oral. S'expressava en els jocs, en les cançons, en els costums i, fins i tot, en la manera de fer dels habitants. Les pàgines autobiogràfiques de joventut consignen acuradament moltes de les seves manifestacions, ja que el poeta considerava que el seu propi tarannà havia estat marcat per les seves pautes. La primera transmissora n'ha estat la pròpia família, que impregnà la seva formació més bàsica. La mare fou l'instrument essencial de transmissió oral de les dites, les cançons, les rondalles tradicionals, ja que aquesta era una de les seves funcions bàsiques en la societat rural tradicional. En ocasió de la seva mort, el poeta recordà precisament aquella responsabilitat materna i lamentà de no poder-la tornar a sentir: «no m contarà ja mes rondalles de reis y comptes, ni m parlarà de cansons y divins —que era l'genre de poesia popular que mes estimava...»¹⁰ A l'altre pol, a la figura del pare, li corresponia d'ensenyar l'abnegació en el treball i la duresa de la tasca d'un pagès pobre, a qui el poeta tractava d'ajudar de nen, malgrat que li manquessin les forces i que la realitat de la vida camperola li proporcionés massa estímuls per a distreure's. Ara bé, convé de tenir en compte que aquests elements, transmesos en bona

mesura per via familiar, no eren privatisius de la seva família estricta. Eren el patrimoni d'una cultura compartida, d'una cultura que fora del clos familiar s'expressava igualment en el lleure i en el treball. En aquestes proses de joventut, moltes de les facetes de la cultura muntanyesa hi són consignades: el costum de *tornejaments*, la vella llegenda del *Farell de la m.*, que se'n duia els pins sencers a Barcelona i que per això «no paga dret lo carbo de rabassa», etc.¹¹ O, en un altre ordre, el costum dels segadors de resar plegats abans de menjar, costum encara vigent, com fa constar Verdaguer. Tot plegat sempre acompanyat de manifestacions col·lectives de folklore tradicional. El propi poeta hi participa directament sovint, i no dissimula la seva atenció envers aquest tipus de demostracions populars, que després recollirà i recopilarà amb propòsits més definits.

«Cansons antigas de ma terra —dirà—, ¿qui us ha donat aqueixa dolzor o aspresa que sen porta l cor de qui haja tingut la ditxa d adormirse al so de vostres ayres y tonadas, y de vatre d amor o de coratge, sino aqueixas serras y afracas escalabrosas pero bellas en las boscurias de que sou sospirs y enciseras melodias? Si, prou fa de bon coneixe que vostra melancolica dolzor... y afins vostra agradosa aspresa que manté sota la blanca cabellera de nostres avis y pels racons de les mes solitarias llars la memoria y lo foch de cent batallas que ls llibres no s recordan, y ls donan eterna vida trametet-sels de pares a fills; y, tan com per altre cosa, per vostra escayguda ignocencia que fa, tal volta, que donant Deu la benedicció a la feyna de qui las canta, s adone menos del afadich que'l pren cavant la terra o despullantla de sos rossos blats, y del suor que baixa, de gota en gota, de son front 7 regarla.»¹²

II

Penso que aquests testimonis són suficients per a afirmar la idea d'una «cultura muntanyesa» compartida pel poeta amb els qui l'envoltaven. Una cultura nascuda en un medi físic precís, lligada a la vida agrària i pagesa, i expressada en uns costums i unes manifestacions festives i folkòriques determinades. Com és lògic, les fronteres d'aquesta cultura se'ns presenten desdibuixades i imprecises, però la seva potència en la conformació de la personalitat dels catalans muntanyesos —entre d'altres del propi Verdaguer—, no deixa dubtes.

El problema, però, no s'acaba aquí, sinó que convé entendre els nexes d'aquesta cultura de sentit tradicional amb les realitats més àmplies que l'envoltaven, ja que el món del qual Verdaguer es podia sentir hereu era un univers encercelat tentacularment per la força expansiva d'allò que representava Babilònia. És més, tota la trajectòria literària de Verdaguer és incomprensible si no partim de les tensions entre el seu punt de partida

muntanyès i l'atracció del món exterior. En efecte, si recordem la biografia del poeta durant els anys de les primeres temptatives literàries a l'entorn de 1865, ens adonarem que ha estat sotmès a diverses disciplines i àmbits de relació que en bona mesura constituïen punts de referència contradictoris. Sense entrar en detalls, podríem dir que les disciplines externes al seu món han estat quatre, agrupables de dues en dues per raons d'afinitat.

D'una banda, hi trobarem el Seminari de Vic i el carlisme, les referències més properes al seu propi món muntanyès. De l'altra, hi trobem els Jocs Florals i la cultura urbana de Babilònia/Barcelona. Totes quatre, per motius diferents, implicaven tensions amb el substrat de cultura muntanyesa característic de la primera educació de Verdaguer. Cronològicament el primer element de tensió ha estat tot allò que representava el Seminari diocesà, manifestat en l'abandonament de la poesia popular en sentit estricte i en la voluntat d'assimilar una cultura clàssica que li proporcionés uns motlles més elaborats de creació literària. El Seminari era un punt de pas obligat per a un muntanyès desitjós d'accedir als recursos d'una cultura tradicional; ara bé, malgrat que era un món proper al de la cultura muntanyesa, n'estava alhora distanciat per l'allunyament del treball i de la vida familiar autèntica. L'interferència, però, constantment amb el propòsit de manipular políticament la consciència religiosa de la pagesia de la comarca.¹³ L'Església només podia acceptar l'expressió genuïna de la cultura pagesa quan sintonitzava amb els motius del seu propi missatge. En el cas concret de Verdaguer, aquesta contradicció s'accentuà quan el professorat del Seminari es negà a acceptar el seu primer triomf en els Jocs Florals del 1865. En una carta a Joan Segura, escrita des de Can Tona poc després, li deia que abandonaria Vic i la Plana, si no fos que representaria un allunyament de les fonts d'inspiració de la seva poesia.¹⁴ Simptomàticament la poesia de Verdaguer trobarà millor recepció i acollida entre els cercles intel·lectuals i literaris de la capital, interessats per la rica i complexa espontaneïtat del jove poeta muntanyès, que no pas entre el clergat vigatà, incapaç d'apreciar allò que no fos un disciplinat aprenentatge de la cultura religiosa que transmetien.

A partir del 1865, l'escisió entre el Verdaguer muntanyès i el seminarista, sotmès a una educació castrant, adquirirà una nova complexitat en vincular-se a l'empresa renaixentista. Camí inevitable de promoció per a un poeta en llengua catalana, la incorporació als rengles de la poesia floresca no deixarà de comportar-li noves contradiccions. La més visible, òbviament, la que s'establia entre la ingenuïtat i simplicitat, sentides com a virtuts muntanyeses, i la sofisticació del nou àmbit cultural al qual intentava d'accedir. En aquest sentit, és perfectament observable com cada pas endavant en la carrera literària, cada eixamplament de les relacions amb escriptors i intel·lectuals de la capital, accentuarà la mitificació del món de la infantesa, de la innocència perduda i del caràcter imperatiu d'una vocació literària al servei dels orígens. Aquesta tensió entre el món originari i les ganes de marxar-ne, de transcendir-lo, s'expressen molt sovint en els primers escrits en prosa i d'una manera sistemàtica en la correspondència.¹⁵ Però potser una

de les formulacions més contundents la trobem en el fragment preliminar de Colom:

«... quant en los dias del amor s ornaren mos llavis de finissim ros, deixava l aymada terra de mos pares per anarmen, atret per dolcos remors y musicas de triunfos que s hi sentian, a veurer las grans vilas y ciutats dels heroes que admirí; ahont, coronantse de rams de llorer y glorias, somiava trobar sa descendencia valerosa. Mes una farrenya veu, com si fos de la patria que sortis d antigas tombas, que entre la fressa y renou s hi ohia, me detura y m diu: —Gira ta via, o cantor montanyes; no vingas, pus veurias als fills dels heroes debater, matarse y tragarse ls uns als altres. Vetaqui una arpa, tornaten a tas boscurias; y si l recort d'alguna de mas grandesas ha arribat a tas orellas, cantala ab veu serena avans que se l engoli la tomba del olvit.»¹⁶

Aquestes contradiccions del primer Verdguer s'accentuaran encara més durant el Sexenni, quan els conflictes entre carlins i liberals o entre el liberalisme més conservador i els corrents més radicalitzats d'aquest, forjaran de nou velles solidaritats de grup i de tendència. És en aquest context, força confús, que ens trobem davant del suposat «carlisme» de Verdguer, és a dir, de la seva adhesió a la disciplina política majoritària dins de la Catalunya muntanyesa. Ara, una cosa era el que hem denominat «cultura muntanyesa» i una cosa molt diferent el carlisme pròpiament dit. Així com és fàcil d'establir un comportament polític condicionat per aquell substrat ideològic fonamental, no resulta gens senzill de fonamentar l'adscripció del poeta a la causa del pretendent. L'any 1868, per exemple, Verdguer i un mosso de la casa on s'estava, armats amb carrabines, protegiren per ordre de l'amo de Can Tona el convent de Sant Tomàs de Riudeperes, a fi d'evitar que fos cremat pels revolucionaris.¹⁷ Ell mateix qualificà aquelles nits passades en el solitari convent com d'«impressions fortes». El rebuig de l'anticlericalisme revolucionari l'expressà amb gran contundència en el famós poema «Qui com Déu», llegit en una de les sessions de l'Esbart.¹⁸ Però, aquestes eren manifestacions congruents amb un sentit religiós perfectament adaptat a la visió del món tradicional, que podia ser compartit tant pels carlistes com pel conservadorisme més estricte. De totes maneres sembla clar que Verdguer en aquelles circumstàncies va manifestar simpaties pel bàndol carlí, cosa d'altra banda gens sorprenent. Així semblen evidenciar-ho la composició d'un himne carlí o les al·lusions una mica críptiques als lleons i als guerrers de les muntanyes de la Catalunya Vella.¹⁹ La defensa de la religió i de l'ordre tradicional era, però, més important en si mateixa que la més restrictiva obediència a la disciplina del carlisme. Potser per això, en els anys que Verdguer passà com a vicari a Vinyoles d'Oriús, en plena guerra, no donà indicis d'apropament efectiu als rengles dels revoltats anti-liberals, quan li hauria resultat fàcil, tenint en compte la participació del rector de la parròquia, Antoni Galceran i Tarrés, al cantó dels sublevats.

No costa massa d'adonar-se que la guerra ha situat Verdguer en una

posició molt incòmoda. Per la seva cultura muntanyesa i la seva condició d'eclésiàstic tot semblava inclinar-lo vers les files de la contrarrevolució, però la seva ja considerable carrera literària i les seves relacions barcelonines l'inclinaven en una direcció més moderada. L'aïllament de Verdguer, migpartit entre ambdós mons, és perceptible en aquests anys:

«Ara si que no s pot anar en lloch —li deia des de Vinyoles a Collell, el febrer-març del 1873—, encara que m convinga, perque ningú coneix poetas ni poetastrés, com si'l mon literari s en anes a fons.»²⁰

Per tot plegat, podríem constatar l'existència d'un Verdguer carlí i la d'un Verdguer indiferent als esforços carlins. Tant se val. L'important és entendre que el substrat de cultura muntanyesa que sentia com a propi, era quelcom molt més proteic i substancial que el carlisme com a opció política concreta. Quan esclatà la guerra, Verdguer ja no era un muntanyès genuí, ni un capella prototípic sortit del Seminari de Vic; era un muntanyès compromès en una aventura literària que passava per la capital, és a dir, per unes relacions personals i literàries del tot alienes al carlisme, que a la capital era menyspreat. Quan per raons de salut el poeta deixà la rectoria i marxà a Barcelona, l'allunyament físic afavorí, ben segur, l'allunyament intel·lectual i moral dels conflictes en curs, en llur concreció muntanyesa.

III

Finalment podem preguntar-nos: ¿per quin camí es resolgueren aquestes contradiccions, tant en l'obra com en la pròpia biografia del poeta? De resolució en sentit absolut no n'hi hagué, ja que, com és ben conegut, la tensió entre la desitjable simplicitat horaciana de la vida muntanyesa i el tràfic d'una carrera literària a la capital trashalsà sovint la seva aguda sensibilitat. Però la tensió entre la cultura muntanyesa d'origen i les realitats externes semblen haver estat la clau d'una part de la seva evolució personal i de la col·lectiva del grup vigatà en què participava. Cap al 1865 el contacte amb els companys del Seminari i de Vic, com Collell o els germans Masferrer, el va empenyer a abandonar la poesia muntanyesa i a orientar-se cap a temàtiques més complexes.

La transició vers altres formes poètiques va ser lenta i laboriosa, i la sortida en va ser el cicle de poesia èpica de tema colombi o atlàntic, en què treballà durant uns quants anys. Mentre redactava *Colom*, donà forma simultàniament al conjunt de proses que hem citat, que tenien com a argument central la recreació del món muntanyès de la infantesa. El to elegíac d'aquests textos mostra els dubtes interns del poeta sobre la conveniència de la seva obertura vers el món exterior, en particular en relació amb els al·licients que li oferia la projecció literària adquirida des del seu primer triomf als Jocs. Aquesta escisió interna, així com el desenvolupament dels conflictes religiosos després de 1868, semblen haver conduït el poeta vers una accentuació del vessant místic de la seva obra. Cap als anys 1870-1871 els temes religiosos dominen

àmpliament dins de la seva obra.²¹ Aquest estat d'esperit, influït alhora pel seu mal estat de salut, domina en la seva estada a Vinyoles i en l'any que passà a Barcelona.

Només acabada la guerra i restablertes les seves relacions, tot el grup vigatanià, no només Verdaguer, iniciarà un desplegament vers noves posicions polítiques i ideològiques. Allunyament del carlisme, vinculació amb el conservadorisme polític i literari de la capital, i elaboració d'un missatge muntanyès capaç de ser incorporat en una literatura que es voldrà globalment catalana. El sentit dels orígens de Verdaguer, la seva capacitat de plasmar en valors literaris l'experiència vital muntanyesa, faran de la seva obra i de la seva personalitat una peça indiscutible d'aquesta construcció més àmplia. Una part, doncs, dels valors muntanyesos que impregnaven la seva poesia es convertiran, en aquesta conjuntura, en un dels fonaments d'una poètica i una moral projectades sobre tot Catalunya.

Notes

1. *Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. I, (1865-1877), ed. de J.M. de Casacuberta, Barcelona, 1959, ps. 59-60.
2. J. Molas, *La cultura catalana durant el segle XIX. Història de Catalunya*, vol. V, Barcelona, 1979, ps. 178-179.
3. *Escrits inèdits de Jacint Verdaguer*, vol. I, ed. a cura de J.M. de Casacuberta.
4. *Epistolari*,... I, p. 82.
5. *Escrits inèdits*,... I, ps. 173-175.
6. *Id.*, p. 225.
7. *Id.*, p. 103.
8. *Id.*, p. 256.
9. *Id.*, p. 244.
10. *Epistolari*,... I, p. 100.
11. *Escrits inèdits*,... I, ps. 108 i 109-110.
12. *Id.*, ps. 119-120.
13. I. TERRADAS, *El món històric de les muntanyes. Conjectures generals i casos particulars*, Barcelona, 1984.
14. *Epistolari*,... I, p. 24.
15. *Id.*, p. 45.
16. *Escrits inèdits de Jacint Verdaguer. II (Colom)*, a cura de J.M. de Casacuberta, Barcelona, 1978, ps. 43-45.
17. *Escrits inèdits*,... I, p. 269.
18. JACINT VERDAGUER, *Idil·lis i cançons muntanyesques*, Barcelona, s.d., p. 76.
19. *Escrits inèdits*,... I, ps. 293-294.
20. *Epistolari de Jacint Verdaguer*,... I, p. 136.
21. *Id.*, ps. 87, 114 i 115. J.M. de CASACUBERTA, *La poesia religiosa en els escriptors juvenils de Verdaguer*, «La Gleva», núm. 4, 1951.

LA RECEPCIÓ DE VERDAGUER PER CARLES RIBA

Joan TRIADÚ

Si ens situem als primers anys de la postguerra, abans d'acomplir-se el centenari de Verdaguer, el prestigi del gran poeta era, entre els nousvinguts, més aviat fluctuant. D'altres corrents poètics, molt allunyats de l'estètica verdagueriana, atreïen, semblava, amb una força considerable. Hi havia, entre aquests corrents, tota la poesia que aspirava a la perfecció i a l'inefable, segons els postulats i les pràctiques de Mallarmé i que des d'ell, pel pensament i per la filosofia, anava fins a Valéry, que era actual. Així mateix, des d'un altre vessant, s'imposava la idea de la poesia aliada, en la seva elaboració, a les forces màgiques de tota mena, en les línies grosserament mesclades, d'un Blake i d'un Rimbaud, d'un Lautreamont i dels surrealistes. Els ecos ressonants de la poesia francesa de la resistència i de la lírica anglesa militant portaven, d'altra banda, el concepte de poesia com a punta de llança d'ideals i de lluites i com a valor de profecia per als homes del seu temps.

¡Que llunyà era, en principi, doncs, Verdaguer! I tanmateix, gairebé no calgué remoure els esperits per preparar-ne el centenari. Verdaguer ja havia estat el primer autor autoritzat de la postguerra i les seves *Obres Completes*, les primeres, posades a l'edat pre-fabriana, com calia, per tal que tot tornés a començar. Dintre els actes del centenari parlaren, entre d'altres, Riba i Sagarra. Els cenacles —car res més no hi havia, de moment— entengueren més el segon, que ja era vist com un continuador de Verdaguer, posat al dia en tots sentits. Riba interessà més, però, als que hi veïen el contrast i no sabien què calia esperar-ne. Hi veïen en principi el contradictori.

Riba parlà de Verdaguer a la festa anual de l'Institut d'Estudis Catalans, el 23 d'abril de 1945. El seu parlament havia creat una expectació, en part pel motiu indicat, que no fou defraudada. Es tracta d'una de les peces oratòries més completes de tota la seva vida. Es pot dir que no hi ha res en aquestes pàgines, titulades, senzillament, *Centenari de Jacint Verdaguer*, que no sigui essencial i directe, tant en referència al poeta com al sacerdot i a l'home. El poeta i la poesia se n'emporten, però, la part major, en profunditat i en extensió. A més, la importància o, més ben dit, la transcendència de la commemoració hi és subratllada de cap a cap, pel to i per les al·lusions.

Riba, en efecte, comença recordant els centenaris d'Arribau i de Rubió i Ors, és a dir, de les obres respectives, i n'assenyala la diversitat de circumstàncies. Ara, el centenari és del poeta, de tot ell i no d'una obra, i aquest centenari, per a Riba, ens crida més imperiosament. En repàs, Riba evoca l'«anonimat» que caracteritza Homer, Shakespeare i el Dant, per a

Herencia étnica y nacionalismo: el caso catalán.

Josep M. Fradera
Universitat Autònoma de Barcelona
The Institute for Advanced Study, Princeton.

No quisiera aburrir al auditorio con una disquisición detallada de problemas relativos a una pequeña comunidad. Me parece, sin embargo, que la discusión de casos tiene interés, a condición que se proporcionen las claves necesarias para relacionarlos con los problemas generales en un campo específico. En esta oportunidad, quisiera referirme a lo que, sucintamente enunciado, podría definirse como el proceso de transformación de una comunidad étnica de signo tradicional en otra cohesionada en clave de nacionalismo de tipo moderno. Un tema bien establecido en la reciente bibliografía sobre el nacionalismo, pero resuelto a menudo de un modo muy discutible.

Los primeros grandes estudios del nacionalismo, de Hayes (1926 y 1931), Carr (1939), y Kohn (1944), se preocuparon esencialmente del establecimiento de una tipología básica del fenómeno. (1) Frente a la capacidad disruptiva de los nacionalismos emergentes en la Europa de entreguerras, estas caracterizaciones pretendían explicar la esencia de los antagonismos en curso. Para tratar de establecer una explicación adecuada, y a la vez tipologías científicamente plausibles, los autores citados se preocuparon de un modo primordial por aislar sus componentes intelectuales más significativos. Bajo la influencia de este enfoque, el estudio del nacionalismo se convirtió en un asunto de historia intelectual y de relaciones internacionales, tal como las profundas transformaciones del mapa político europeo desde 1918 parecían exigir. Solo en fase más reciente, el desarrollo de los nacionalismos en las vastas áreas descolonizadas, y la emergencia de nacionalismos más o menos constituidos en el marco de los viejos estados europeos, ha impuesto la necesidad de modificar los esquemas interpretativos del pasado, insuficientes para aprehender las nuevas realidades posteriores a 1945.

Esta revisión historiográfica amplió el espectro de casos estudiados, antes abusivamente restringidos a los de los grandes estados europeos, más en ocasiones a Irlanda y los pueblos eslavos. También influyó en una apreciación menos idealista de la construcción del Estado-nacional. Se aceptó que el proceso de formación de la nación moderna no puede concebirse como el resultado de la estricta aplicación de determinadas concepciones filosóficas o políticas, sino que responde en sus aspectos más profundos a una completa transformación del sentido de comunidad, cambio que sólo puede ser establecido con el auxilio de la historia social y política, en marcos temporales muy amplios.

Precisamente, para explicar estas complejidades de la formación de las solidaridades nacionales, se gestaron las más importantes revisiones de la caracterización tradicional del nacionalismo. En los años cincuenta, por ejem-

Wodley y otros

plo, aparecen y se desarrollan las teorías sociológicas del "nation-building" (Deutsch, 1953) y del conflicto social (Coser, 1956), que se proponían explicar el caso norteamericano, es decir, un caso de absorción de grupos étnicos distintos en un marco nacional previamente establecido. (2) Entre los años sesenta y el presente, aparecerán también revisiones significativas dentro de la historiografía marxista, de la mano de los trabajos de E.J. Hobsbawm, M. Hetherington, T. Nairn y B. Anderson. De gran influencia, también, han sido algunas monografías de casos particulares, como en el caso de los primeros trabajos de Ranger para el mundo colonial, del libro de P. Vilar sobre Cataluña, o del de E. Weber sobre la Francia de la Tercera República. (4)

En este replanteamiento, la transformación de la comunidad étnica en nacionalismo ha adquirido una importancia manifiesta, como señaló Geoff Eley acertadamente. (5) Sin embargo, no disponemos de un tratamiento detallado de casos, y la más copiosa de las bibliografías al respecto, la generada por las teorías sociológicas antes citadas, no es de gran ayuda en términos de análisis histórico. Para este propósito, son por lo común mucho más útiles los estudios de casos particulares. Con todo, dos libros relativamente recientes han tratado de proporcionar una explicación global a este problema histórico. Me refiero a los de John A. Armstrong, Nations before Nationalism, (1982), y Anthony D. Smith, The Ethnic Origins of the Nations, (1986). (6) El primero se ocupa en una minuciosa descripción del substrato étnico de diversas sociedades anteriores a la nación moderna. Se propone establecer, en sus propias palabras, "an extended temporal perspective... as a means of perceiving modern nationalism as part of a cycle of ethnic consciousness." (7) Como parte de este importante esfuerzo se nos introduce en un vasto marco geográfico y cronológico, que incluye la consideración del contraste entre pueblos nómadas y sedentarios, entre Islam y Cristiandad, entre polis y patria. Valora, después, la emergencia de los grandes imperios y la transformación de las funciones del estado en el mundo moderno, así como el tema clave del desarrollo de los sistemas de comunicación y el uso social de las lenguas. Así, disponemos de una vasta información acerca del sustrato étnico de las sociedades anteriores al siglo XVIII, pero no se nos explica de donde procede el germen de la transformación de este stock étnico. En otras palabras, que factores sociales o políticos transformaron aquel mundo de diferenciaciones y similitudes en el de la nación moderna.

Un enfoque distinto hubiera permitido al autor considerar a las grandes religiones reveladas, al árabe o al latín, no como parte, quizás, de un fondo común y sustrato de la nación, sino como casi lo contrario, como estructuras culturales que se opusieron eficazmente a la emergencia de la nación moderna. La cuestión clave habría sido preguntarse por las fuerzas que, a partir del setecientos, destruyeron el mundo descrito por Anderson, en el que la comunidad étnica y la organización política no se reclamaban mutuamente.

El libro de Smith es mucho más consciente de la necesidad de explicar este proceso histórico de transformación de la comunidad étnica en nación. Es comprensible si tenemos en cuenta que el peso de su argumentación se dirige contra los denominados "modernistas" de la teoría del nacionalismo. Estos entienden el nacionalismo como el resultado inmediato de ciertas necesidades específicas de la sociedad moderna, esencialmente como respuesta cultural

a unos imperativos de homogenización cultural en sociedades de sofisticada tecnología y división del trabajo. En esta perspectiva la cuestión de la herencia étnica y su transformación tiene escaso sentido. Ejemplos recientes de esta posición se pueden encontrar en dos libros bien conocidos, el último y más completo estudio del nacionalismo de Ernest Gellner, Nations and Nationalism, (1983), de corte funcionalista, y The Imagined Communities (1983) de Benedict Anderson, dentro de la tradición marxista. (8) Smith ha criticado lo que considera una minusvaloración del peso de la etnicidad en la configuración de la nación moderna, así como su ubicuidad y resistencia en el mundo contemporáneo. Dicho en sus propios términos: "What my analysis hopes to reveal is the wide range and durability of historical ethnic in pre-modern areas, at least in Europe and Asia (but probably also in Africa), ... and secondly, the impact of this phenomenon on the shape and content of modern nation and nationalism, and one that sets its elite attempts to mobilize populations in their strategies of national construction... there are "ethnic roots" which determine, to a considerable degree, the nature and limits of modern nationalism and nations, and which elites must respect if they are to achieve their short-term objectives." (9) La componente étnica debe, por lo tanto, ser valorada y medida por su contribución a la formación del nacionalismo moderno, apreciando fenómenos como el de la politización de viejas comunidades étnicas en el seno de los grandes estados-nación constituidos en el pasado.

Las cuestiones planteadas por Smith son particularmente pertinentes, además de constituir un adecuado contrapunto a los aspectos más abusivos de las argumentaciones en la línea de Gellner y Benedict Anderson. Implican una consideración más detallada, y genuinamente histórica, de la transformación de las viejas identificaciones comunitarias en los nacionalismos modernos, que eliminaron, seleccionaron y reforzaron aspectos de aquel fondo de características previas. Entre el "esencialismo" tradicional, que entiende la nación como algo natural, cuyo origen se pierde en la noche de los tiempos, y el énfasis actual en el carácter "imaginario" o "inventado" de la misma, hay un espacio que debe ser ocupado por el análisis histórico. (10)

Aceptando, entonces, como válida y útil la preocupación central de Smith, otras cuestiones que deberían ser planteadas en pie. Se nos dice poco sobre los factores específicos que impulsan a los grupos humanos a convertir las características étnicas en fundamento de una nueva construcción política, lo que a veces ha venido a denominarse como "politización de la etnicidad". (11) En segundo lugar, no se nos proporciona un criterio claro para comprender por qué este proceso se ha producido en unos casos, mientras que en otros las características diferenciales se han disuelto en construcciones más amplias, a veces sin dejar rastro y para siempre. Pero responder a estas preguntas en una u otra dirección implica, seguramente, una determinada idea de la naturaleza y función del nacionalismo en el mundo contemporáneo.

Josep M. Fradera
Universitat Autònoma de Barcelona

El nacionalismo catalán del siglo XIX y XX se presenta al historiador como una paradoja histórica, a poco que se le contemple como parte de un desarrollo histórico más amplio. Efectivamente, su origen y primeros pasos se producen solo cuando la integración política y económica del conjunto peninsular estaba avanzando rápidamente, como resultado del proceso paralelo de formación de las instituciones del Estado liberal y de la configuración de la economía española como un único mercado. Sin embargo, siguiendo la tónica de la Europa del siglo pasado, el nacionalismo cultural que emerge a mediados de siglo en Cataluña se presentó a sí mismo como la proyección de la particularidad étnica del grupo, herencia de siglos que entonces despertaba. En este sentido, se puede afirmar que la primera interpretación del nacionalismo catalán nace directamente de la pluma de los literatos e historiadores de la denominada Renaixença ochocentista. El resurgimiento lingüístico y cultural lo entendieron como un proceso de ruptura con la cultura nacional española impulsada por el Estado liberal. Emparentada esta interpretación con con el esencialismo herderiano y el romanticismo historicista, esta corriente trató de romper la subordinación cultural catalana restableciendo dos nexos perdidos durante la etapa de subordinación política que se inicia a fines del siglo XV. Estos eran el nexo histórico y el lingüístico. Restableciendo el primero se proponían asentar la idea de un desarrollo histórico independiente, que conectara el presente con las glorias del pasado medieval. Restableciendo la lengua perseguían reha- cer el nuevo sentido de comunidad sobre su símbolo más visible, en competencia con la lengua del Estado, y en concordancia con el ideal romántico de antigüedad y sinceridad en el arte. Estas generaciones han interpretado el conjunto de este reencuentro como un proceso de liberación étnica, que afectaba tanto al grupo como un todo, como a los individuos en su vida moral. Reencuentro en el que los intelectuales gozaban de un extraordinario papel como intermediarios.

La construcción de una cultura nacional frente a la del Estado, por otra parte, tenía implicaciones políticas obvias, aunque éstas escaparan a las primeras generaciones de la Renaixença, aún leales a un difuso patriotismo general español. Pero si se lee con detalle el catecismo por excelencia del nacionalismo catalán del siglo XX, La Nacionalitat Catalana de Prat de la Riba, no es difícil captar los hilos que le unen a las formulaciones ideológicas subyacentes a la tradición renacentista. Lo mismo sucede con la Historia de Catalunya, de Ferran Soldevila, culminación de la historiografía romántica iniciada casi cien años antes. (12)

La hegemonía casi incontestada de este modelo de interpretación solo se quiebra en un período relativamente reciente, pues las variantes más positivas no se enfrentaron jamás al canon romántico. La ruptura real y efectiva se produce con la publicación de dos libros extraordinarios, aunque muy distintos en sus características. Me refiero a Industrials i polítics del segle XIX, de Jaume Vicens Vives, y La Catalogne dans l'Espagne Moderne, del historiador francés Pierre Vilar. (13) Ambos representan una decidida ruptura con la ortodoxia de la escuela romántica. También coinciden en un punto clave: entender el desarrollo del nacionalismo catalán contemporáneo como la expresión del particular desarrollo económico catalán del siglo XIX en el contexto peninsular, no como el resultado inevitable de unas diferencias étnicas seculares. La Renaixença cultural, el regionalismo y el nacionalismo explícitos posteriores, son interpretados en lo esencial como proyecciones de un desarrollo burgués enfrentado al Estado y a las clases dirigentes españolas, como la expresión de una diferencia y de una superioridad económica que se produce en un marco de subordinación política muy aguda. Pero, ciertamente, ambos autores han sido muy conscientes que la conflictividad se acentuaba al actuar sobre comunidades muy diferenciadas. El conflicto de intereses ha sido, con todo, considerado como el motor histórico fundamental, el

factor que operando sobre diferencias étnicas le ha dado su carácter político. "Faut-il donc réduire l'existence d'une nation -ha dicho Pierre Vilar - à une affaire de politique économique et de conjoncture? Non pas. Car le cadre e la communauté depend du passe. Et la conjoncture n'agit que par l'intermédiaire de classes sociales qui la ressentent. Mais les classes, de leur côté, mesurent les solidarités historiques à l'aune de leurs mécontentements, de leurs satisfactions, de leurs possibilités d'action." (14)

Un punto de vista teórico distinto, implica casi necesariamente una valoración distinta del tema de la transformación de la etnicidad. Para la historiografía tradicional de molde romántico, el proceso de recuperación cultural y lingüístico constituye una parte esencial del redescubrimiento natural de una personalidad forjada en un pasado remotísimo, y que se piensa como esencialmente invariable. Como tal no precisa de ninguna justificación especial, aunque debemos reconocer que existen versiones más matizadas, que han tratado de considerar los factores históricos y culturales que facilitaron la percepción del sentido de comunidad diferenciada. Para el revisionismo de Vicens i Vilar, sin embargo, la recuperación de la etnicidad debe entenderse primordialmente como una proyección de los intereses del grupo industrial catalán, como una manifestación de su conflicto con el Estado y la clase dirigente española. La Cataluña que nos describe Vicens es, en sus aspectos más creativos, el resultado casi exclusivo del despliegamiento burgués, más precisamente del poder y del orgullo de varias generaciones de industriales. El renacimiento cultural es concebido, en consecuencia, como un epifenómeno del poder de esta clase, y el nacionalismo a final de siglo como el resultado inevitable de los resentimientos acumulados. La interpretación de Vilar es menos eufóricamente industrial y burguesa, puesto que ha sido construida al hilo de las prosaicas disputas arancelarias entre los industriales y el Estado. De su descripción emerge en ocasiones un sentido de precariedad y aislamiento de esta clase, la única genuinamente industrial en toda la Monarquía.

Pero, si analizamos con detalle el proceso ideológico que ha conducido a la recuperación de la identidad étnica, percibimos otros factores, inéditos en las interpretaciones comentadas. En Cataluña, la intensificación del interés por los restos de su stock étnico, así como la noción de convertirlos en el fundamento de una cultura moderna, tiene una cronología precisa que es preciso explorar. El momento de inflexión clave debe situarse en la década de los cuarenta, en el punto de salida de la Revolución liberal. Va a ser en estos años cuando se inicie el distanciamiento de los cánones de la cultura española, a pesar de que las clases dirigentes catalanas y el grueso de sus intelectuales se mantuvieran sinceramente leales al ideal de una España como Estado-nación. Debe observarse que este era un momento clave, cuando tanto en Barcelona como en Madrid se están seleccionando los materiales que compondrán el fundamento de la nueva cultura burguesa.

Esta desviación hacia el particularismo y las fuentes de la propia tradición ha sido la consecuencia de un proceso de mayor profundidad en la "estructura de los sentimientos" de un sector clave de los intelectuales y artistas catalanes, que no puede ser entendido más que como parte del decisivo viraje conservador que conmovió al conjunto de la clase dirigente catalana. (15) Para captar su sentido debe recordarse, aunque sea por encima, la intensidad de los conflictos sociales en la región durante los años treinta y cuarenta. La especificidad del caso catalán a escala española ha consisti-

do en la superposición de una extensa defección entre el campesinado frente al liberalismo, que ha hecho de la región uno de los baluartes del carlismo, con la dureza de los enfrentamientos en las ciudades entre las distintas facciones del liberalismo, alentada por la radicalidad de las clases bajas urbanas profundamente afectadas por la rapidez del ritmo industrializador.

La "regionalización" de la cultura que se produce en este convulso período refleja las inseguridades de un mundo burgués en construcción, pero también la distancia de su respuesta en relación a la cultura oficial del Estado liberal. La toma de conciencia particularista (toda cultura nacional lo es, casi por definición) se ha producido tanto en el terreno cultural como en el político, aunque resulte muy difícil distinguir la frontera que los separaba. En el mundo literario y artístico catalán ya en los años cuarenta se aprecia una fuerte tendencia hacia el historicismo y a incorporar la reivindicación del pasado catalán como un elemento central. Llama la atención que esta ruptura con el primer romanticismo, instrumento anárquico de la revolución, se produce justo en el período más convulso de la Barcelona del ochocientos, entre los años 1840 y 1844, en unos momentos que la burguesía se ha visto repetidamente al borde de la catástrofe. (16) Esta situación límite puede ejemplificarse, quizás, con el bombardeo de la ciudad por el Regente Espartero en 1842, en una tentativa desesperada para restablecer el control sobre ella. También es notable que importantes manifestaciones en favor de un nuevo romanticismo y espíritu en el arte se publicaran, a menudo, en las páginas de la misma prensa moderada que se desgañitaba pidiendo el aplastamiento militar de los sectores radicales que se habían hecho fuertes en la ciudad.

El entrelazamiento de política y cultura es innegable en la trayectoria de tres personajes claves en la modificación de la sensibilidad y percepción de la realidad de la burguesía catalana. Dos de ellos, Manuel Milá i Fontanals y Pau Piferrer han sido los más influyentes críticos de literatura y arte, el eclesiástico Jaume Balmes puede ser considerado como el escritor político más relevante en estos años. Sus mismas vidas están entrelazadas, incluyendo el trágico destino de Balmes y Piferrer, que morirán ambos muy jóvenes de tuberculosis en 1848. Milá y Piferrer ejemplifican muy bien la transformación que se ha producido en la cultura burguesa de entonces. Muy jóvenes aún participaron, o se identificaron, con los acontecimientos revolucionarios de 1835, el momento álgido de la revolución contra la Monarquía absoluta. Sin embargo, pocos años después se han deslizado política, religiosa y artísticamente del lado del conservadurismo moderado, que se afirma frente a los desajustes del proceso revolucionario, frente a los grupos que pretenden culminarlo en una dirección más radical. Ya en 1842, por ejemplo, Balmes consideraba a Manuel Milá ganado para la causa de la religión y el orden. Piferrer ha seguido un proceso muy similar. Muy joven aún participó en las jornadas revolucionarias de agosto de 1835 y luchó en la milicia burguesa voluntaria contra el campesinado insurrecto. Pero ya al final de los años treinta se muestra alejado de sus juveniles entusiasmos revolucionarios en su interesantísima correspondencia.

Pero lo significativo es como de esta crisis de confianza en los fundamentos del nuevo orden levantado por la revolución emergerá una nueva sensibilidad, que se afirma impregnando todas las manifestaciones de la literatura y el arte. Milá será el gran teórico del medievalismo en poesía y el

primer estudioso moderno de la poesía popular medieval catalana y castellana.(17) También será el autor de un influyente tratado de estética, que debe mucho a los planteamientos de los Schlegel y del romanticismo historicista alemán. Apasionado por la pureza y la belleza del catalán medieval, en parte preservada en la contemporánea poesía popular, de la que será un gran coleccionista, solo después de grandes dudas se convencerá de la posibilidad del restablecimiento de la propia tradición literaria en Cataluña. Pero en el momento decisivo de la restauración de los juegos florales, como plataforma clave del renacimiento cultural, será él quien imponga el uso exclusivo de la lengua vernácula.(18)

Piferrer es más transparente en sus motivaciones ideológicas. Su correspondencia nos comunica nitidamente sus estados de ánimo, trasfondo de su evolución intelectual en este periodo. Nos comunica, por ejemplo, que su primer interés por el arte medieval catalán despertó durante las noches de campaña con la Milicia Nacional por el interior. Su interés medievalizante impregna tanto su poesía, como su gran obra Recuerdos y bellezas de España.(19) Una de sus poesías se refiere, conectando pasado y presente, a un grupo de marinos que descienden por uno de los ríos catalanes cerca de la montaña de Montserrat, el gran centro de devoción religiosa tradicional. Piferrer se lamenta elegiacamente que los marineros se descubrieran antes al pasar frente al santuario, mientras que en sus días siguen cantando indiferentes. No resulta difícil conectar esta desazón frente al mundo, con sus reiteradas referencias en la correspondencia a la bondad y pureza del mundo campesino, que él ha conocido en sus investigaciones sobre el arte medieval. Es precisamente este mundo campesino, que apenas habla otra lengua que el catalán, el escenario donde estaban situados los restos arqueológicos románicos y góticos que Piferrer trató de inventariar en sus Recuerdos y bellezas. Este hermoso libro, cuyos volúmenes referidos a Cataluña y Mallorca son obra de Piferrer, concluye con un apasionado canto al pasado catalán, con una enfática declaración de orgullo patrio despertado por la contemplación de las ruinas de su glorioso pasado. Admiración e interés por el pasado medieval, reconocimiento de su parcial preservación en el mundo campesino, y angustia frente al abismo de clases abierto por la Revolución liberal y la industria moderna, conforman los distintos ángulos sobre los que se ha edificado lo que llamamos "estructura de sentimientos" de esta generación burguesa, la que subyace a la reivindicación particularista que toma fuerza en estos años.

Coincide con la primera y más ambiciosa tentativa de teorización de la peculiaridad política catalana que se afirma como consecuencia de su desarrollo único a escala peninsular, en el conjunto de artículos que Jaime Balmes publicó en 1842 y 1843. Este partió de evidencias muy similares a las de los escritores antes citados, aunque como hombre de la Iglesia jamás había identificado a la obra de la Revolución.(21) Aceptó la inevitabilidad del cambio histórico, y trató de contenerlo conciliando los intereses del catolicismo con los de la burguesía industrial emergente. A esta alianza la vieja institución le aportaría su tradicional control del campesinado, integrándole en el mundo burgués, mientras que la nueva clase dirigente debería abandonar los aspectos más nocivos para la Iglesia. Esta vasta confluencia de intereses aislaría de manera definitiva, en su concepción, los peligros de radicalización revolucionaria, sostenidos principalmente por las clases bajas urbanas, e inevitable consecuencia de los efectos de

la industrialización, como Balmes ha visto con claridad. Es significativo que Balmes no aceptara el hecho del pasado diferencial como justificación de la inestabilidad política en Cataluña, y que centrara su diagnóstico en las peculiaridades del desarrollo regional, de los conflictos de intereses y de culturas políticas. No sorprende que Balmes tuviera un papel tan decisivo en el viraje de un sector de jóvenes intelectuales hacia el conservadurismo, ni que Milá reconociera en él al que enseñara a su generación a compaginar la religión y el pasado con el mundo moderno. Tampoco parece casual que Balmes no encontrara el eco esperado en Madrid para sus propuestas, cuando después de la toma del poder por los moderados se trasladó a la capital para predicar el mensaje concebido en Cataluña.

Política y cultura deben relacionarse para entender el sentido de la "regionalización" cultural que se produce en Cataluña a mediados de siglo. Aceptando el riesgo de esquematismo, estos nexos ~~podrían~~ ^{deberían} plantearse del modo siguiente. Una forma de empezar podría ser, entre otras, considerar las razones del fracaso de una tentativa política como la de Balmes, la única construida sobre el doble propósito de responder a los deseos de la clase dirigente de establecer una estabilidad y dominio durable sobre la comunidad, y de adaptarse a las peculiaridades del desarrollo catalán. La clase dirigente catalana, hegemónica por la burguesía industrial, ha preferido la integración en la órbita del Estado liberal, unitaria y unificadora a escala española. Pero ya en los años cincuenta, superado el riesgo de una inminente conmoción revolucionaria, sus políticos y publicistas iniciarán una larga tradición de forcejeo y protesta por el rígido centralismo de la política y la administración en modelo de estado que imponen los moderados. Se han impuesto las crudas razones de la economía política (acceder lo más favorablemente posible al mercado peninsular), y de la política de la economía, es decir beneficiarse del contundente orden público garantizado por el Estado liberal.

Pero esta opción no podía aliviar, sino que ~~generaba~~ por su propia lógica, las tensiones derivadas de una estructura social inédita en el conjunto de la Monarquía. Estas peculiaridades nos explicaron el viraje hacia el particularismo cultural en la crisis romántica, y seguirán alimentando la tendencia al alejamiento de la cultura oficial española en las décadas posteriores. En los años cuarenta esta asimetría alimentó el descubrimiento burgués del stock étnico de su comunidad, en la década siguiente impondrá la paulatina institucionalización de este "regionalismo" cultural y lingüístico. El cambio se había producido primero, en el nivel más íntimo de lo que llamamos "estructura de sentimientos" de la primera gran generación de intelectuales burgueses, después esta intimidad se transformará en una escenificación para el conjunto de la clase y para sectores cada vez más amplios de la comunidad.

La paradoja de este doble proceso de subordinación política y creación de los fundamentos de una "cultura nacional" separada ilustra muy bien la naturaleza profunda del nacionalismo. Este se configura inicialmente como una proyección antropológica del hombre-ciudadano frente al orden estamental

6

en su crepúsculo, pero se desenvuelve después como fuerza política organizadora sobre la base del contraste y respuesta del mundo burgués con otras tradiciones político-culturales a las que se opone en la vida social. En este sentido, una "cultura nacional" se construye por lo general con materiales procedentes de una particular visión del mundo, la que emerge con la nueva clase dirigente, y con préstamos procedentes del sustrato comunitario de las culturas populares tradicionales a las que se pretende subordinar. Desde este punto de vista, la confrontación de la clase dirigente catalana con el Estado liberal español, acertadamente señalada por Vicens i Vilar como un factor decisivo en el desarrollo de su nacionalismo, debe ser pensada en el contexto de una interpretación más amplia, que contemple igualmente las necesidades de estructuración interna del propio grupo.

La tendencia a la formación de una "cultura nacional" no se ha producido en todas partes. Si es notable en el caso catalán, se debe a la profundidad de la crisis social abierta por la Revolución liberal y el proceso de rápida industrialización. El énfasis en el pasado, en la tradición y lengua propia, expresa, seguramente, más las dificultades de instalación de la nueva clase dirigente que su poder. Con la creación de un universo cultural propio se proponía envolver a los otros grupos sociales en referencias culturales comunes, que implicaban a la vez aspectos de dominio y transacción. Pero, en definitiva, si la burguesía catalana ha sentido la necesidad de una construcción de este estilo, en oposición o al margen del Estado liberal, se explica por las enormes presiones de la sociedad de la que ha emergido, no porque ésta poseyera una secular diferenciación étnica, que en otros momentos aquella había considerado casi como un estorbo para gozar de las rentas de la integración en la Monarquía.

Nada de esto amenazó a medio plazo la convivencia con la función unificadora del Estado y del nacionalismo general español. Los catalanes fueron al servicio militar como los demás españoles, recibieron como ellos una educación basada en el ideal de una España-nación, fueron constraídos ideológicamente dentro de los mismos moldes de patriotismo que el resto de los súbditos de la Monarquía. Por razones obvias, la clase dirigente catalana jamás intentó subvertir esta disciplina. Sin embargo trató de asegurarse una segunda fuente de legitimidad, casi desde el alba del liberalismo. Como no podía manipular los resortes compulsivos de un nacionalismo de base estatal, ensayó granjearse el consenso de su comunidad apelando a referencias más cercanas y sentidas como propias. No es difícil darse cuenta de que un nacionalismo es tanto más esencialista cuanto menos capacidad tiene de organizar la educación y cohesión del grupo desde el estado.

De lo dicho hasta aquí apunta un conclusión: el nacionalismo no es una proyección lineal de la etnicidad. Para que esta pueda servir de fundamento a una construcción nacionalista de tipo moderno se precisa de unos intermedarios sociales. Es más, en el nacimiento de la Europa burguesa, los protagonistas de su construcción, los intelectuales y los políticos a la busca de una nueva legitimidad para el Estado liberal,

no se consideraban siquiera a sí mismos como los auténticos portadores de las peculiaridades étnicas. De ahí la paradoja histórica de que las culturas nacionales fueran construídas de un modo muy similar en todos los países, por hombres que compartían idénticas formulaciones ideológicas, pero que apelaron a la diferencia para contruir un sistema unificador de valores. Lo que conocemos como conciencia nacional, en su sentido más extenso. Puesto que, en definitiva, el nacionalismo como fuerza histórica no fue el producto de la lectura de Herder o Rousseau, sino el resultado de una experiencia de grupo en un contexto preciso. Volviendo al caso catalán, podríamos hacer una especie de balance de su trayectoria siglo y medio después de su punto de partida efectivo. Éste debería constatar el contraste que representa lo parco de sus resultados políticos con la fuerza sostenida del sustrato cultural sobre el que se ha asentado. Quizás entonces uno debería preguntarse si una buena parte de esta contradictoriedad no ha estado gravemente influída por sus presupuestos de partida.

NOTAS

- 1) Hayes, Carlton, Nationalism. A Religion, New York, MacMillan, 1960. Carr, E. H., (ed.), Nationalism. A Report by a Group of Members of the Royal Institute of International Affairs, London, Oxford University Press, 1939, id., Nationalism and after, Londres, MacMillan, 1968. Kohn, H., The Idea of Nationalism, Nueva York, MacMillan, 1944.
- 2) Deutsch, K.W., Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundations of Nationality, Cambridge, Ma, The M.I.T. Press, 1966(2), Id., and Foltz, W.J. (eds.), Nation-Building, New York, Atherton Press, 1966. Coser, L., The Functions of Social Conflict, London, Routledge and Kegan Paul, 1956. Un útil resumen de estas interpretaciones se puede encontrar en, Smith, A. D., Nationalism and Classical social theory, The British Journal of Sociology, vol. 34, N.1, March 1983, pp. 19-38. Tentativa: bastante fallida: de síntesis entre ambas corrientes sociológicas, por ejemplo: Chong-do Hah y Martin, J., Toward a Synthesis of Conflict and Integration Theories of Nationalism, World Politics, vol. XXVII, n. 3, April 1975, pp. 361-386. Más interesante, la crítica de Walter Connor, Nation-Building or Nation Destroying?, World Politics, vol. XXIV, n. 3, april 1972, pp. 319-355.
- 3) Hobsbawm, E.J., Some Reflections on "The Break-up of Britain", New Left Review, n. 105, Sept-oct., 1977, pp. 3-23, id. y Ranger, T. (eds.), The Invention of Tradition, Cambridge, Cambridge University Press, 1984. De Hetcher, M., Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966, Berkeley, University of California Press, 1975; id., Principles of Group Solidarity, Berkeley, University of California Press, 1987. De Nairn, T., The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism, London, NLB and Verso ed., 1977. De Benedict Anderson, Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, London, NLB and Verso ed., 1983.
- 4) Para el caso de los nacionalismos en el llamado Tercer Mundo, lo mejor es consultar la completa bibliografía incluida en el libro de A.D. Smith, State and Nation in the Third World. The Western State and African Nationalism, New York, St. Martin Press, 1983. Referencias más específicas a los nacionalismo asiáticos en, Partha Chatterjee, Nationalist Thought and the Colonial World. A derivative Discourse?, Delhi, Oxford University Press, 1986. P. Vilar, La Catalogne dans l'Espagne Moderne. Recherches sur les fondements économiques des structures nationales, Paris. Sevpen, 1962. Weber, M., Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870-1914, Stanford, Ca, Stanford University Press, 1976. Un útil complemento de este ultimo libro en , Singer, B., Village Notables in Nineteenth-Century France. Priests, Mayors, Schoolmasters, Albany, N.Y., , State University of New York, 1983.
- 5) Eley, G., Nationalism and Social History. Review Essay., Social History, vol. 6, n. I, January 1981, p. 92.

- 6) Amstrong, J.A., Nations before Nationalism, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1982. Smith, A.D., The Ethnic Origins of Nations, Oxford, Basil Blackwell, 1986.
- 7) Amstrong, J.A., op.cit., p.4.
- 8) E. Gellner, Nations and Nationalism, Oxford, Basil Blackwell, 1983. Trabajos anteriores del mismo autor, por ejemplo: cap. VII: Nationalism, en Thought and Change, Chicago, The University of Chicago Press, 1973; cap. II, Scale and nation, en Contemporary thought and politics, London & Boston, Routledge and Kegan Paul, 1974.
- 9) Smith, A.D., The Ethnic Origins.., p.18.
- 10) En este sentido, la respuesta a muchas de las preguntas teóricas claves es más fácil reconstruirla a partir de análisis de caso, que no en algunas de estas disquisiciones muy generales sobre el fenómeno.
- 11) Grillo, R.D., "Nation" and "State" in Europe. Anthropological Perspectives, London, Academic Press, 1980, p.7.
- 12) Soldevila, F., Historia de Catalunya, 3 vols., Barcelona, Ed. Alpha, 19 .
- 13) Vicens Vives, J., Industrials i politics al segle XIX, Barcelona, Vicens Vives, 1961 (2). P. Vilar, op.cit.
- 14) Vilar, P., La Catalogne dans l' Espagne Moderne.., vol. I., p.160.
- 15) Una tentativa de aproximación a este momento, en Fradera, J.M., La selecció de materials culturals en la formació de la consciència de classe de la burgesia catalana a mitjan segle XIX, a Terradas, I, (ed.), Orígens del món català contemporani, Barcelona, Fundació Caixa de Pensions, 1986.
- 16) Esta denominación referida al primer romanticismo ha sido tomada del ensayo de Maluquer de Motes, J. y Ramspott, Romanticisme i saint-simonisme a Catalunya en temps de revolució (1835-1837), Recerques, n17, 1976, pp.65-91.
- 17) Sobre Milà i Fontanals, el magnífico libro de Jorba, M., Milà i Fontanals i la seva època, Barcelona, Ed. Curial, 1984.
- 18) Kauffman, L.A., Politicizing Identity: The Jocs Florals of Barcelona and the Creation of Catalan Nationalism, 1859-1902, Senior thesis, Princeton, 1987, p.18.
- 19) Sobré Piferrer puede consultarse la biografía de Carnicer, R., Vida y obra de Pablo Piferrer, Madrid, CSIC, 1963.
- 20) Correspondencia editada por Par, A., Contribució a l' epistolari de Pau Piferrer i Fabregas, Butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, v.XVI, 1933-1936.

21) Balmes dispone de una buena biografía, que fue preparada por el jesuita Ignasi Casanovas: Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres, 3 vols., Barcelona, Biblioteca Balmesiana, 1932.

Quatre etapes en la trajectòria
política de Jaume Balmes: aproximació
a l'evolució del seu pensament

Col·lecció Parlaments

12

Quatre etapes en la trajectòria
política de Jaume Balmes: aproximació
a l'evolució del seu pensament

Josep M. Fradera

9 de juliol de 1987

Conferència commemorativa de la mort de Jaume Balmes

AJUNTAMENT DE VIC

Disseny: Eumo Gràfic

Primera edició: novembre 1988
Servei de Publicacions de l'Ajuntament de Vic
Carrer de la Ciutat, n. 1 / Tel. (93) 886 21 00
Impress a impremta daví-vic, rbla. dels montcada, 10
Dipòsit Legal: B-43.528-1988

QUATRE ETAPES EN LA TRAJECTÒRIA
POLÍTICA DE JAUME BALMES: APROXIMACIÓ
A L'EVOLUCIÓ DEL SEU PENSAMENT

El coneixement que podem aconseguir avui de la vida i l'obra de Jaume Balmes, la manera com en podem establir la significació tant per als seus contemporanis com per a les generacions posteriors, reposa sobre tres menes de materials bibliogràfics ben diferents: primer, l'enorme paperassa manipulàtoria que el personatge ha acumulat sobre seu des del moment de la seva mort, amb apropiacions poc respectuoses per l'herència intel·lectual balmesiana i sense la més petita preocupació per la filologia; segon, la immensa tasca de biògraf i de compilador del jesuïta Ignasi Casanovas, que dedicà molts anys de la seva vida a la tasca de reconstruir la vida del filòsof; i tercer, plantejaments suggestius, però sovint poc desenvolupats, de Batllori, Estapé, Valentí Fiol o Ernest Lluch. Es diria que la figura complexa i polifacètica de Balmes ha permès les manipulacions que esmentàvem, però ha tendit també a desanimar el treball seriós i sistemàtic de crítica, filologia i reconstrucció acurada de la vida i de l'obra. En aquest panorama, el treball de Casanovas emergeix com un iceberg evidentíssim. En poques paraules, es pot assegurar que la biografia de Balmes que edità el 1932 no té equivalents per a cap altra figura important de la política o la cultura catalana del segle XIX. Després de la Setmana Tràgica, Casanovas trobà en Balmes l'únic interlocutor vàlid per a tractar d'entendre la patologia d'una societat industrial com la catalana, l'origen i el sentit dels conflictes de classe, encara que l'un i l'altre s'interroguessin pels mateixos fenòmens en fases històriques diferents. El propi Casanovas assenyalà que Balmes havia estat per a ell *com l'estrella evangèlica que, brillant en el cel altíssim, ha guiat els nostres passos pels complicats i perdedors camins de la terra que porten a l'oculta veritat*. Com ha estat destacat sovint, però, la proximitat espiritual de Casanovas va tenir un impacte negatiu, fàcilment perceptible, en la seva monumental biografia i en el conjunt de la seva tasca d'estudis de Balmes. El va tenir en la mesura que cada una de les facetes de la vida literària i política del filòsof són justificades, més que no pas explicades, amb apassionament i convicció.

Però, ara, no voldria seguir aquest argument, sinó destacar un aspecte que em sembla particularment greu de la seva interpretació

i que no ha trobat cap correcció substancial en aportacions posteriors. Em refereixo a la manca de tractament de l'evolució del pensament del filòsof en els deu anys escassos de vida literària i projecció pública, o, dit d'una altra manera, de com s'ha anat canviant i modificant la posició en relació als temes claus de la seva època, des dels anys formatius de Vic i Cervera fins a la seva mort el 9 de juliol de 1848. Ni la biografia ni les obres completes no faciliten gens la tasca de veure el filòsof en moviment, per raons ben senzilles d'entendre. La biografia ens dóna detalls utilíssims sobre la vida de Balmes, des seu ambient familiar i de la seva etapa d'estudiant, fins als anys d'intensa projecció pública a Barcelona o a Madrid. Però, en la visió que ens en transmet Casanovas, el Balmes de 1840 és ja un home plenament format (tot i que tenia llavors a penes trenta anys), amb un sistema mental i una visió dels problemes de la societat i de l'Església ja del tot constituïts. L'organització mateixa de la biografia ho acaba de complicar —i l'elecció del model literari no pot ser considerada casual. Al primer volum descriu en detall la infantesa, la joventut, les seves primeres passes com a professor de matemàtiques a Vic. En el segon, s'hi exposen els dos grans cicles —en terminologia de Casanovas— de la vida pública de Balmes: l'apologètic i social, el polític i filosòfic. En lloc de mostrar-nos hegelianament el desplegament d'un pensament únic en relació a una conjuntura històrica canviant, se'ns hi descriu una estructura mental ja constituïda des del principi, que després es canalitza en diverses direccions. Però ja hem dit que l'elecció estilística no és casual, i si passem de la biografia a les Obres Completes comprovarem que l'opció té més implicacions del que pot semblar a primera vista. En efecte, l'organització dels diversos volums per motius temàtics trenca les implicacions cronològiques dels textos, la motivació específica a partir d'una conjuntura determinada. També fa molt difícil la lectura complementària de textos d'indole diversa però escrits en els mateixos moments, és a dir, si sabem que Balmes ha esta simultàniament escriptor polític i d'apologètica catòlica es fa difícil pensar-lo en la seva unitat si no prescindim de les separacions temàtiques establertes en les Obres Completes. En definitiva, tant l'estructura de la biografia com de l'edició de les Obres Completes no faciliten gens la tasca de pensar Balmes integralment, ni la

de pensar-lo en evolució, canviant en l'acció i en el pensament, per implicació en les circumstàncies que li tocava de viure.

Entendre com ha evolucionat Balmes exigeix sobretot situar-lo dins de la seva època, perquè en darrera instància ha de ser considerat sobretot com un escriptor polític, fins i tot quan fa apologetica. Entendre la unitat de les diverses facetes de la seva actuació, com a filòsof, com a apologeta, com a escriptor polític, exigeix l'esforç previ d'entendre la seva trajectòria política en moviment, en funció de les lluites de l'època, en les quals participà tan intensament. A parer meu, la carrera política de Balmes ha passat per quatre etapes força visibles, que es podrien sintetitzar de la forma següent: una primera d'apologeta catòlic, de 1839 a 1842, és a dir, d'escriptor al servei de l'Església en la lluita contra la cultura liberal. La segona, de 1842 a 1844, quan Balmes es converteix en un genuí intel·lectual orgànic al servei de la burgesia barcelonina. La tercera, de 1844 a 1846, com a propagandista i principal teòric d'una opció conservadora a escala espanyola, al costat d'un grup d'aristòcrates que formaven l'ala més dretana del partit moderat. Finalment, de 1846 fins a la seva mort, el 1848, d'escriptor catòlic de projecció europea, al servei d'una Església que cercava desesperadament els ponts d'apropament a la societat burgesa. Si aconseguim d'establir el sentit de cada una d'aquestes etapes descrites i podem establir els nexes que les uneixen haurem avançat molt en la comprensió dels elements motrius del pensament de Balmes. Tractaré de fer-ho, amb la concisió que m'imposen les circumstàncies.

Balmes inicià la carrera d'escriptor a les acaballes dels anys trenta, després d'haver estudiat al Seminari de Vic i a la Universitat de Cervera, i d'haver exercit com a professor de matemàtiques a la seva ciutat nadiua. Per sortir de l'engabiament vigatà, segons les seves pròpies paraules, inicià una estratègia ben comprensible d'escriptor catòlic, en la típica modalitat defensiva que consistia a acumular arguments enfront de l'ofensiva política i cultural del liberalisme i la societat burgesa. Les seves tres grans obres del primer període il·lustren molt bé aquesta orientació: el 1840, *Observaciones sociales, políticas y económicas sobre los bienes del clero*, les *Consideraciones políticas sobre la situación de España*, i *El protestantismo comparado con el catolicismo en sus relaciones con la civilización*

europaea. *El protestantismo* havia sortit a la llum els anys 1842-1844, però es redactà a finals dels anys trenta. Aquestes primeres publicacions li van donar de seguida un gran prestigi dins dels medis catòlics del seu temps, però li van permetre sobretot de connectar amb els cercles apologetics de Barcelona i de Madrid. L'associaren amb els responsables de la més coneguda de les publicacions barcelonines de reivindicació religiosa, «La Religión», en particular amb Joaquim Roca i Cornet, que n'era el fundador i el responsable màxim des de 1837. Es negà, però, a col·laborar en la revista, per raons que segurament rauen en motivacions tant d'ordre personal com ideològic.

El *Balmes* anterior a 1841 encaixa, no pas sense contradiccions, en els esquemes literaris del corrent apologetic de l'època, almenys en alguns dels seus trets essencials, trets que repassant les planes de «La Religión» copsem immediatament. D'una banda, en el plantejament essencialment defensiu, en el terreny cultural, ideològic i polític, que registraven l'Església desorientada i els catòlics anti-liberals, obsedits l'una i els altres per la idea d'una inevitable catàstrofe si no es restaurava l'ordre trencat per la Revolució Francesa i no se n'abolien les conseqüències. Les planes de la revista citada, per exemple, van plenes de refutacions de les diverses facetes de la cultura liberal, des del punt de vista dels interessos de l'Església, del catolicisme i de la religió en general. La inspiració brolla generalment d'una doble font bastant clara: d'una banda, del cos d'informacions i notícies generades per l'Església institucional, és a dir, la vaticana i la vaticanista; de l'altra, de l'arsenal d'idees i de sentiments posats en circulació pel tradicionalisme catòlic francès d'arrel romàntica, des de Chateaubriand i el primer Lammenais fins als ultrareaccionaris de Maistre i de Bonald. En conjunt, es tracta d'un tipus de discussió i polèmica anti-liberal de to essencialment cosmopolita i vaticanista, força inconcreta i poc atenta a la formalització accelerada dels nacionalismes com a cultura política dominant després de les revolucions liberals. Com indicàvem, *Balmes* s'afegirà al corrent apologetic, que el rebrà amb entusiasme, però sense captar l'evident contradicció que contenen en germen les seves primeres obres. Contrast sobretot entre l'estil i els temes escollits, i l'argumentació de fons que els dóna sentit i unitat. No és ara el moment

de veure-ho en detall, però si observem, només que sigui per sobre, l'argument central dels tres llibres citats, els redactats entre el 1839 i el 1841, hi constatarem dos plantejaments del tot originals en els rengles de l'apologètica catòlica coetània. El primer, central en les *Consideraciones políticas sobre la situación de España*, és la idea molt clara que el carlisme ha estat derrotat de manera definitiva, i que, per tant, la vella societat havia estat definitivament enterrada. La conclusió queia, doncs, pel seu propi pes: l'Església, si volia preservar la seva posició preeminent en la conducció espiritual i cultural de les masses, havia d'establir necessàriament relacions amb les forces socials emergents, aquelles que s'estaven convertint, mercès al procés revolucionari, en la classe dominant de la nova societat en construcció. Però, en aquests anys, Balmes entén encara aquest diàleg dins dels motllos de la tradició eclesiàstica com una discussió en el terreny ideal; l'únic espai —fora del carlisme— en què un eclesiàstic podia concebre la defensa política de l'Església. Les idees de Balmes, però, es diferencien d'una forma prou sensible de les dels seus col·legues, dels publicistes de l'Església o dels catòlics arreglats en les files de l'apologètica, com Roca i Cornet. La cosa més paradoxal de la primera producció apologètica de Balmes ha estat la manera com ell estableix la defensa del catolicisme i de l'Església: la realitza amb arguments i motius que ens revelen una profunda assimilació de la cultura burgesa de l'època, incorporant-ne la idea de progrés, la idea de desenvolupament social empès pel creixement econòmic, en definitiva, la idea burgesa de la història. Una assimilació, però, excloent en un punt decisiu: rebutja la cultura política liberal que genera una política decidivament favorable a l'hegemonia de la burgesia com a classe dirigent, ja que això comportava una subordinació evident de l'Església a la societat civil en aspectes claus i una amenaça a la religió com a fonament del sistema de valors dominant. Així, en *El Protestantismo* la reivindicació del catolicisme no és feta en nom de veritats indiscutibles i dogmàtiques, sinó en termes molt similars als utilitzats per Guizot, adduint les aportacions del catolicisme en el terreny social, presentant el catolicisme com a instrument de conformació de les societats del passat. Coherentment, en les *Observaciones* sobre la propietat eclesiàstica rebutja la desamortització per raons de conveniència social

més que no pas per raons de tipus doctrinal o històric. Balmes, en conclusió, s'ha integrat en els rengles de l'apologètica catòlica, tot acceptant les modalitats literàries que li eren pròpies, i tot proporcionant materials nous a la tasca de resistència a la cultura liberal. Però ho ha fet amb punts de vista ideològics força diferents dels que feien servir els seus companys de viatge: s'ha apartat dels esquemes característics del tradicionalisme catòlic per elaborar una complexa síntesi entre disciplina eclesial, anti-liberalisme, i acceptació dels fonaments essencials de la societat burgesa en desenvolupament.

És aquesta particularitat de l'enfocament balmesià que explica la superació de l'esquema apologètic i el pas a una construcció ideològica més àmplia, tant en termes polítics com culturals. Durant la segona de les etapes esmentades, els anys 1841-1844, Balmes es convertirà en un intel·lectual orgànic al servei de la burgesia barcelonina, subministrant-li una bona part dels fonaments ideològics indispensables per a la restauració contrarevolucionària i moderada de 1844. Ningú com ell no s'ha proposat amb tanta radicalitat, en el terreny de les idees, la plasmació de les aspiracions de la classe dirigent catalana, en els anys de les bullangues, amb l'intent, en primer lloc, de reconciliar la religió amb l'univers cultural que l'envolta. Però, per a imposar-se en aquesta funció li ha calgut modificar la posició d'escriptor apologètic en aspectes clau, tant en els continguts com en la mateixa presentació del missatge. El canvi s'ha produït en dues fases ben marcades. La primera, imposant a Roca i Cornet el projecte d'una nova revista a mig camí entre l'apologètica i la política, denominada significativament «La Civilización» i editada per ell mateix, en Roca i Cornet i en Ferrer i Subirana. Si el canvi de nom ja és significatiu, el del temari de la revista encara ho és més, ja que al costat dels articles de reivindicació religiosa i catòlica hi trobem tota una altra mena de referències més directament polítiques que denoten una voluntat expressa de fer ciència social al servei d'una idea política. I si «La Civilización» tenia clarament un sentit de transició entre l'apologètica i la política, la ruptura de l'associació amb els seus socis per a fundar «La Sociedad» representà l'emancipació definitiva. L'emancipació dels cànons de l'apologètica catòlica no s'ha fet, però, abandonant el propòsit central, la salvació de l'Església, ni deixant de parlar de temes de religió. Ben al

contrari, en totes dues revistes tractà precisament de proporcionar els materials culturals necessaris per a una estratègia contrarevolucionària que, en el context del joc de forces existent, preservés un lloc rellevant al catolicisme i a l'Església. Desenvolupant les seves intuïcions anteriors, hi tractà de mostrar com l'ensorrament dels fonaments de l'antic règim i l'emergència de la indústria moderna a Catalunya eren una font de permanent inestabilitat política i de constant conflictivitat social; i com enfront d'aquesta situació —cal recordar que el missatge es transmet en el ple de la contraposició entre progressistes o moderats, i del perill d'un desbordament revolucionari protagonitzat per les classes baixes urbanes— l'aliança entre la burgesia emergent i l'Església era la sortida més racional, en la mesura que permetria la inclusió de les masses rurals del carlisme en l'òrbita de la societat burgesa i el desplegament dels mecanismes de control social de l'Església sobre les masses urbanes. L'entrada de l'Església en l'òrbita del món burgès, en conseqüència, és presentada pel filòsof com la via que portarà els elements d'estabilitat i d'ordre que la nova societat necessita. Com és obvi, una opció d'aquest estil no portava a la restauració de l'antic règim, però sí a la inhibició relativa dels elements de la cultura i de l'organització liberal més nocius per al futur de l'Església i del catolicisme. «La Sociedad» ha estat el reflex intel·lectual més directe d'aquesta pretensió de bastir un programa contrarevolucionari en termes culturals tot mantenint les funcions de l'Església a l'interior de la nova societat.

Una simple enumeració dels temes tractats en «La Sociedad» dóna la mesura de la novetat i de la radicalitat del Balmes pensador al servei de la burgesia barcelonina, de la seva pretensió de fer ciència social com a fonament d'una política conservadora. Però la transformació de Balmes com a intel·lectual ha estat paral·lela a la modificació de la naturalesa de la seva reflexió. El punt d'inflexió fonamental de la qual ha estat la seva «regionalització». Si com a apologeta catòlic ha discutit el futur de l'Església com a organització universal i cosmopolita, ara s'ocuparà de manera primordial a definir els fonaments d'una política en un medi determinat i subjecte, per tant, a uns condicionaments específics. I emergirà amb força l'anàlisi de les conseqüències de la revolució liberal, de la naturalesa

profunda de les commocions populars dels anys 1830-1840, dels efectes disruptius de la indústria moderna, de la complexitat de les relacions entre Catalunya i Espanya, entre Catalunya i l'Estat. Ja no assistim en exclusiva a la confrontació universal entre la religió i la revolució, entre l'antic ordre i la societat burgesa (Balmes no dubtà mai del desenllaç), sinó també a les implicacions regionals de la confrontació, que calia individualitzar amb cura per raó de la seva originalitat en el conjunt espanyol. Els escrits titulats *Cataluña* a «La Sociedad» són no solament el millor anàlisi de la transformació de Catalunya en societat industrial, sinó que demostren una lúcida percepció de les implicacions polítiques de la seva posició única a escala espanyola. Al final de la seva reflexió n'emergeix una proposta sobre la manera d'organitzar una societat fortament diferenciada a escala espanyola, com dirigir-la culturalment, en el moment d'una ràpida transformació en societat industrial, en la qual les funcions de control i de conducció de l'aparell eclesial i de la religió n'haurien de ser peces claus. El destinatari de la seva producció literària ha canviat; ja no són tan sols els bons catòlics esglaiats per les fissures obertes per la revolució liberal, sinó una classe social a la recerca desesperada d'uns fonaments d'estabilitat social en les convulses circumstàncies dels primers anys quaranta. Balmes, però, no ha estat mai un genuí intel·lectual de la classe a la qual s'adreçava; més aviat ha tractat ambiciosament de substituir-los o, en tot cas, d'encarrilar-los en una determinada direcció. Ha estat sempre un eclesiàstic compromès amb el futur de l'Església i, per tant, no ens ha d'estranyar que els mateixos anys que escrivia els seus brillants anàlisis sobre les bullangues barcelonines escrivís les *Cartas a un escéptico en materia de religión*. O que, refugiat al Prat de Dalt per fugir del radicalisme de les classes baixes barcelonines, aprofités l'obligat aïllament per a escriure *El Criterio*. Són, com hem vist, dues facetes perfectament integrades d'una complexa personalitat intel·lectual i política.

La caiguda d'Espartero i l'ascens dels moderats al poder a principis de 1844 obrí unes expectatives polítiques noves, que es traduïren en un altre tombant fonamental en la trajectòria de Jaume Balmes. El gener de 1844 es publicà el prospecte de la nova revista que dirigirà durant quasi dos anys, «El Pensamiento de la Nación», en

nom d'un grup d'aristòcrates del partit moderat encapçalat per Manuel de la Pezuela, Marquès de Viluma. La iniciativa programàtica del grup constituí una de les diverses propostes que coexistiran dins del partit moderat en la segona meitat dels anys quaranta, al costat del «puritans» de Pacheco o de la línia hegemònica representada per Narváez i Bravo Murillo. S'ha especulat molt sobre l'orientació del grup de Viluma, que ja llavors va ser acusat de filo-carlisme, especialment a propòsit de la proposta de matrimoni entre Isabel II i el pretendent carlí, un cop hagué abdicat Don Carlos. El propi Balmes, ja a les acaballes de la seva estada a Madrid, es veié obligat a respondre a les acusacions d'aquest estil que li formulà «El Español», periòdic també moderat. De fet, Balmes havia passat a Madrid acceptant la invitació de Viluma i dels seus amics, amb tot el prestigi de polemista catòlic d'especial vocació política. També, cal suposar, però, perquè un dels leit-motiv de la seva publicística era la seva insistència en la necessitat de cercar una sortida política al carlisme, a fi que el carlisme entrés en l'òrbita de l'Estat liberal. Els propòsits generals de Balmes ja els hem explicat, però és important de destacar que ara, per primera vegada, se li ofería la possibilitat d'extrapol·lar els seus plantejaments a escala espanyola, a tota la Monarquia. I demostrant un cop més la seva versatilitat política, es disposà a recrear les seves concepcions per a un context distint, i a fer-ho sense desviar-se de la medulla del seu pensament, madurat a Catalunya i durant les seves estades a l'estranger. A la capital de l'estat, el seu plantejament general es manté, però es concreta a través d'uns altres temes. Ara posarà l'èmfasi essencial en la inevitable feblesa interna i externa d'un Estat construït sobre l'exclusió d'una bona part del país, derrotada en els camps de batalla, però que encara mantenia part de la seva adhesió a la causa del pretendent. Per a superar la situació, la coneguda recepta del matrimoni reial ha semblat a Balmes i al grup de Viluma la solució idònia per a acabar amb el plet dinàstic, i, reconciliant tots dos bàndols, produir una construcció política més estable, que aïllaria definitivament les temptatives de radicalització promogudes pels progressistes i els demòcrates. El plantejament culminaria en una proposta molt autoritària d'organització de l'Estat, en la qual les atribucions de les Corts i les funcions d'índole representativa haurien quedat del tot

inhibides. Dit molt esquemàticament, es tractava de bastir un pacte entre les diverses famílies de les classes dominants, la vella i la nova aristocràcia junt amb la burgesia espantada per la revolució, resolt en un sistema polític que descansaria en la Monarquia i en l'Església, definitivament reconciliada amb el nou ordre. L'enorme base rural del carlisme i la força de conducció dels instruments tradicionals de l'Església donarien prou solidesa a aquesta construcció, i permetrien abandonar el recurs a la violència repressiva o al predomini dels caps militars (Narváez o Espartero), car només així quedaria superada la tradicional debilitat del partit moderat, representatiu d'una opció d'ordre dins del liberalisme però incapaç d'imposar-la amb procediments pacífics per manca d'una base de masses suficient.

Com és ben sabut, l'operació auspiciada per Viluma i Balmes fracassà. El moderantisme hegemònic imposà no solament el matrimoni de la jove reina amb el seu cosí Francisco de Asís, duc de Cadis, el candidat de la diplomàcia francesa, sinó que el desplegament polític seguí una orientació ben diferent, d'afirmació continuada de la victòria militar sobre el carlisme, amb tot el que això representava. El que ens interessa ara, però, és entendre el paper que jugà Balmes en aquest episodi. Ell mateix, quan contestà a les acusacions de «El Español», indicà que la seva política a Madrid era la lògica continuació de la seva orientació anterior, el desenvolupament d'opinions ja contingudes en les *Consideraciones políticas* de 1840, especialment en la consideració que es referia a la necessitat d'integració del carlisme. Amb les seves pròpies paraules, contenia *toda la sustancia de lo que después he desenvuelto en el «Pensamiento de la Nación» ... asegurando ya entonces lo que sostengo ahora, que no era posible consolidar un sistema político hasta que se hiciese entrar á ese gran partido como un elemento de gobierno*. En funció d'aquest objectiu, la possibilitat de matrimoni entre Isabel II i el Comte de Montemolín se'ls ofería com una possibilitat d'or per aconseguir-ho. Per a Balmes, potser també per a Viluma, era un mitjà molt clar per arribar a uns objectius exposats ben abans i de manera reiterada, no un fi en ell mateix. És impressionant com Balmes adaptà els seus arguments a una situació nova, modificant el seu paper com a escriptor polític. Si a Barcelona el tema central

de la seva reflexió havien estat les conseqüències socials de la industrialització, presentant a la burgesia barcelonina els elements que havien de constituir els fonaments d'una cultura de classe capaç d'assegurar la conducció de la seva comunitat, ara, a Madrid, la reflexió s'estén a escala espanyola, tractant de definir els elements d'un ordre conservador com a base de la Monarquia. La reflexió s'articularà, ara, sobretot, entorn de la significació dels grans partits, de l'organització de l'Estat i de les implicacions de política exterior. No parlà gairebé de la indústria, ni dels conflictes socials que hi anaven associats, no s'ocupà més del socialisme; en canvi, dedicà molt d'espai a discutir la significació del carlisme i del conflicte dinàstic. Ara bé, així com a Catalunya la seva aportació havia tingut una fonda repercussió en termes culturals, afavorint la concreció d'una sèrie de línies de força en l'univers mental de la burgesia i els seus intel·lectuals (la reconciliació entre la religió i la cultura liberal; la necessitat de conciliar l'herència del passat amb el nou ordre creat per la revolució liberal; la idea que una estructura de classes com la catalana necessitava alguna cosa més que l'ús de la força per a assegurar una estabilitat durable), a la capital, per contra, un cop fracassada la proposta matrimonial d'Isabel II amb el Comte de Montemolín, l'aportació en termes polítics o culturals no sembla haver estat ni duradora ni substantiva. A Barcelona, en una situació política molt convulsa, s'ha convertit en el pensador per excel·lència d'una classe social a la recerca d'un principi d'estabilitat, proporcionant-li els elements fonamentals de la seva cultura de classe. A Madrid, Balmes ha estat, menys el pensador que el publicista, al servei d'una opció política que no li ha calgut convertir o justificar en una cultura política. I el resultat objectiu ha estat que, si ha fracassat políticament tant a Barcelona com a Madrid, a Catalunya la seva herència intel·lectual ha estat decisiva, mentre que a Madrid ha estat marginal, llevat com a escriptor catòlic, treball mai abandonat. Mentre conspirava amb Viluma va publicar *El criterio* i les *Cartas a un escéptico en materia de religión*, redactades anteriorment, i va escriure les dues filosofies. Segurament les urgències de la campanya matrimonial justifiquen una part de la diferència d'actitud que va tenir a Barcelona i a Madrid, però el fons de l'assumpte no rau en motivacions conjunturals. Balmes arribava a Madrid amb

una posició política sòlidament construïda i basada en una construcció cultural més àmplia, aixecada sobre el doble diàleg de la controvèrsia religiosa i política. A Madrid, hi va exportar l'opció política; els seus fonaments culturals i analítics, en canvi, no els hi exposà mai com havia fet a Barcelona de 1842 a 1844.

Penso que l'explicació de fons de la diferència de comportament es desprèn del que he dit fins aquí: Balmes ha recollit en la seva teorització una visió dels complicats nexes que a Catalunya unien unes classes amb les altres, com a conseqüència d'un tipus d'evolució distinta de la que es produïa coetàniament a escala espanyola. En especial dels nexes que relacionaven l'extensió de la indústria i les seves conseqüències en termes d'estructura de classes amb la subsistència d'una muntanya amb una pagesia fortament imbuïda de valors anti-liberals i, potser, anti-industrials. La seva construcció teòrica, tan complexa, reposava en una percepció molt clara de quin era la classe social que dominaria aquest món en el futur, però captà alhora les resistències que la transformació generava en destruir antigues solidaritats de grup i molts dels equilibris interns dins de la societat catalana. Mentre que moltes de les percepcions balme-sianes han estat recollides, de manera més o menys mediatitzada, pels intel·lectuals burgesos catalans amb més sensibilitat o més sentit de la realitat, la traducció a escala espanyola era quasi impossible. Per això, un cop derrotat políticament, Balmes no tenia res a fer a la capital i retornà a Barcelona. Ell mateix en carta des de Barcelona a Benito García de los Santos, el seu secretari a la capital, del 17 de setembre de 1846, li deia francament: *Dice usted que me esperan en Madrid: ¿qué hago yo en Madrid?* I pocs dies després, precisava l'afirmació anterior al Marquès de Viluma, dient-li: *Dudo mucho que pueda hacer bien escribiendo de política. Las circunstancias han variado completamente: falta la base; no sé como se puede levantar el edificio. Incica usted que si ceso de escribir, dirán que mi único objeto era un sistema cuya clave era el casamiento; si dicen esto dirán la verdad.*

Quan Balmes tancà «El Pensamiento de la Nación», li quedava un any i mig de vida. Perduda tota possibilitat d'intervenció política, reemprengué les tasques literàries en diverses direccions. Preparà l'edició dels articles polítics, que edità a Madrid el 1847, treballà

en una obra de matemàtiques, s'entestà en la traducció al llatí de la *Filosofia elemental*, i començà d'aprendre l'hebreu. Però el fruit principal d'aquesta darrera etapa en què hem dividit la trajectòria balmesiana en són un conjunt de treballs dedicats a discutir la situació general europea, en els quals se'ns mostra altra cop abocat a la discussió de les realitats més àmplies de l'organització de la societat i de la posició del catolicisme, com en el primers anys d'escriptor. Em refereixo al resum de política internacional que inserí en els seus escrits polítics junt amb un de més breu de política interior. Estava signat a Madrid l'11 de febrer de 1848, una data significativa. El famós opuscle *Pio IX*, dedicat a defensar el canvi d'orientació impulsat en la política romana pel successor de Gregori XVI. Finalment, unes notes fragmentàries sobre els esdeveniments que s'estaven descabdellant a París, primer, i a diverses capitals europees el 1848, que ja malalt seguí amb passió a través de la premsa d'uns quants països, foren editades en els *Escritos póstumos* de 1850. L'allunyament de la política immediata —no pas de l'interès per ella— i les sol·licitacions de les circumstàncies internacionals citades han conduït Balmes a una espècie de tancament del cercle evolutiu com a pensador. Ha tornat a ser l'escriptor catòlic i projectat cap a qüestions d'interès general europeu. Ara bé, si llegim amb atenció els darrers treballs, en particular el controvertit *Pio IX*, hi copsarem concepcions noves, accents inconcebibles en la seva primera etapa d'associat al grup apologètic de Barcelona. En el *Pio IX* Balmes s'apropa, per primera vegada, interessadament, al liberalisme com a cultura política, iniciant una discussió sobre les seves relacions amb el catolicisme. Sens dubte que en aquest canvi d'actitud hi influí la breu etapa liberalitzadora del nou Papa, que serà tallada abruptament per l'onada revolucionària que neix a París el febrer de 1848. Però Balmes redactà aquest polèmic fulletó després d'una llarga meditació, amb molta «premeditació», com ell mateix digué a Antoni Brusi, el seu editor barceloní. Balmes provocà amb aquest text tan breu la consternació i la indignació de molts catòlics, però ell considerà que havia de sortir en defensa de les reformes polítiques empreses pel Vaticà. La tesi central del *Pius IX* és la lògica culminació de la seva trajectòria política extrapolada ara a l'escenari internacional. Contra el que de vegades s'ha dit, no és cap defensa

del liberalisme com a tal, una defensa que podia ser característica d'alguns homes del denominat «catolicisme liberal», sinó una prudent avaluació de les relacions entre el catolicisme i el liberalisme, en la qual per primera vegada s'accepta amb convicció la possibilitat d'un inseriment de l'Església en l'òrbita dels estats liberals i dels sistemes representatius. És a dir, Balmes sembla entendre per primer cop que la consolidació de la societat burgesa havia d'implicar necessàriament el desplegament de la cultura liberal. Si fins llavors el seu missatge fonamental havia estat la insistència en la necessitat d'establir ponts de comunicació entre l'Església i la burgesia emergent per a impedir el desenvolupament del liberalisme com a cultura política, ara tractarà d'explicar als catòlics que dins d'aquesta cultura política hi ha una possibilitat efectiva de discussió i defensa del patrimoni heretat. Mai no havia fet aquest pas tan important, però ara l'ha fet amb una claredat meridiana. *En las formas políticas no hay nada que sea esencial a la religión: todas le ofrecen sus inconvenientes y sus ventajas. La protección de los reyes absolutos le producen un bien, cual es ampararla contra los perturbadores violentos; pero esa misma protección degenera en usurpaciones escandalosas: testigo el abuso que se ha hecho de las regalías. La tolerancia de las formas libres la daña con la licencia, que extravía las ideas y corrompe las costumbres; pero, en cambio la deja más expédita en el ejercicio de sus funciones augustas: testigo la Bélgica, la Inglaterra y los Estados Unidos; testigo esa misma Francia, donde se halla sólo en las formas libres la esperanza, ya que no la realidad, de derribar un día el monopolio universitario. Es preciso, pues, no ligar con demasiada intimidad unas cosas con otras, no apocarse el espíritu con ideas pusilánimes, y no lanzar un ¡ay! de espanto a cada paredón que se desploma en los antiguos edificios del mundo político.* Entre el Balmes de 1840 i el de 1847 hi ha una progressiva maduració, que el porta en aprofundiments successius a entendre, de primer, la irreversible derrota del carlisme; en segon lloc, la necessitat de fer entrar l'Església en l'òrbita de la societat burgesa, cosa que l'aconduí a una acurada investigació de les relacions entre economia, estructura classista i política; finalment, s'adonà que el liberalisme era substancial a una estructura social determinada, i que, per tant, en una perspectiva general àmplia, res no podria estalviar a l'Església

de confrontar-s'hi. Però entre les posicions inicials i el *Pio IX* hi ha una densa trajectòria com a escriptor i com a polític, que no ha d'haver estat aliena a la transformació del seu pensament en qüestions tan capitals.

Arribats en aquest punt, convé recapitular en poques paraules el sentit general de l'evolució ideològica i política de Balmes. Eclesiàstic muntanyès, arrencà el vol movent-se en l'estreta franja de dos corrents de reivindicació catòlica, la dels eclesiàstics que participaven en les publicacions de defensa de la institució, d'una banda, i la dels escriptors catòlics vinculats al tradicionalisme romàntic, de l'altra. La seva identificació amb els uns i els altres va ser sempre molt relativa. En relació als primers, el distingia la claredat amb què acceptà la derrota del carlisme i els resultats de la revolució liberal; davant dels segons, la seva voluntat de situar l'Església dins la nova societat li va fer trobar mitjans de justificar funcions específiques per a l'Església que li donessin de nou un lloc preminent, obrint una mena de pacte amb la burgesia emergent. Un pacte que entenia en el terreny polític i en el de la realitat dels fets, mai en el terreny de les concessions ideològiques. Ha estat aquesta comprensió del context històric en què calia actuar allò que l'ha portat a convertir les seves intuïcions inicials en una política adreçada de manera expressa a la burgesia barcelonina. Una política que havia de fondre la reivindicació de la religió i de l'Església dins d'una construcció política i cultural al servei de les aspiracions de domini, estabilitat i hegemonia d'una classe que es desenvolupava en un medi tan conflictiu. El defensor de l'Església es convertirà en el principal teòric de la conservació en la convulsa Catalunya dels primers anys quaranta. Ha estat l'etapa més creativa de Balmes com a pensador, l'època en què elaborà algunes de les més lúcides anàlisis del procés de canvi iniciat a la mort de Ferran VII. Després, quan passà a Madrid, extrapolà de fet la seva política com a fonament d'una política a escala de tota la Monarquia, que calia resoldre en la cúspide de l'Estat. Fracassà en els seus propòsits, perquè la força de les coses empenyia en una altra direcció. L'abandonament de la política activa i del periodisme polític, però, li permetria encarar-se de nou amb els grans temes de la política europea, que havia tocat sobretot en els primers anys de carrera literària. Ho farà amb una

nova, major i ben perceptible sensibilitat per les manifestacions polítiques i culturals de l'ordre burgès, que abans havia limitat a la percepció dels seus fonaments estructurals, és a dir, econòmics i classistes. En conclusió, el procés de maduració de Balmes com a pensador ens indica una paulatina, lenta i treballosa comprensió de la nova societat que s'estava imposant com a totalitat, quelcom que el separà del gruix de l'Església del seu temps, sobretot de l'espanyola. Però la real importància de Balmes no rau, a parer meu, tant en la seva posició en sí, sinó en la forma com hi arribà. De catòlics, d'intel·lectuals catòlics, n'hi ha en totes les posicions, fins i tot en les més radicalitzades socialment. El mateix 1848, Marx i Engels ironitzarien en el *Manifest Comunista* sobre el denominat «socialisme catòlic». L'important de Balmes no són només les conclusions a què arribà, sinó el complex camí a través del qual ho féu, la coherència de l'intel·lectual amb el polític, del pensador amb l'home compromès en l'acció.

És aquí on volia finalment anar a parar. ¿Quin interès pot tenir Balmes per a nosaltres? ¿La seva figura mereix un interès reduït a l'àmbit del patriotisme local, o té un valor més ampli? La resposta òbviament depèn dels interessos de qui es fa la pregunta. Penso, però, que més enllà de l'afany manipulador de què ha estat víctima hi ha dos motius que poden justificar l'interès actual per la figura de Balmes. El primer, que els seus escrits ens ajuden a pensar, a entendre, els aspectes més profunds de la transformació de la societat catalana i espanyola de l'antic règim al capitalisme, que no fou un procés de mera substitució d'unes formes d'organització econòmica per unes altres, sinó un procés de canvi global, en el qual cada peça del vell ordre sucumbí o s'adaptà a una lògica enterament distinta. En la seva complexa teorització, Balmes s'apropà a l'aspecte central del canvi històric: com calia organitzar una societat nova quan els sistemes tradicionals de control social s'havien enfonsat. Com que ho féu des d'una institució especialitzada en l'organització del control social i el consens de massa, s'obligà a repensar totes les peces que conformaven els mecanismes de dominació. Alhora, com que era extraordinàriament conscient que la funció dels eclesiàstics s'havia de justificar per la producció precisament de control social, va ser capaç de teoritzar el canvi històric en termes de cultures de

classe, és a dir, de com un grup social registra el seu propi desplegament en funció del domini sobre la comunitat sencera. Balmes pensà moltes de les peces del trencaclosques, i nosaltres tractant d'entendre'l dins del seu temps ens veiem forçats a repensar-les novament.

Balmes és també important perquè reivindicà la necessitat de pensar racionalment la política. Ho féu quan ja havia estat derrotat, cosa que té encara més mèrit. Cap al final de la seva vida escriví incitant a la política: *Si los políticos fuesen una academia de aficionados que solamente se solazaran discutiendo, bien podríamos olvidarlos; pero ocupan alternativamente las sillas del mando, disponen de la fuerza pública, resuelven altas cuestiones que afectan a lo actual y a lo venidero, imponen tributos y, lo que es más, los recaudan; no es dable prescindir de lo que hacen y dicen, porque a todos nos tocan sus obras y palabras.* Els problemes de la nostra època potser no són els mateixos, però per aquells que no creiem panglossianament que vivim en el millor dels móns possibles, el cas de Balmes, quasi cent quaranta anys després de la seva mort, pot seguir interessant-nos.

Josep M. Fradera
Universitat Autònoma de Barcelona

LA SELECCIÓ DE MATERIALS CULTURALS EN LA FORMACIÓ DE LA CONSCIÈNCIA DE CLASSE DE LA BURGESIA CATALANA A MITJAN SEGLE XIX

JOSEP M. FRADERA *

En una definició famosa, l'historiador anglès E. P. Thompson explicà el que era una classe social com «un fenomen històric, unificador d'un cert nombre d'esdeveniments diversos i aparentment desconectats, tant de les condicions materials d'experiència com de consciència». Així, una classe apareix quan «alguns homes, com a resultat d'experiències comunes (heretades o compartides) senten i articulen la identitat dels seus interessos entre ells i contra altres homes, que tenen interessos diferents dels seus (i normalment oposats a ells)». ¹ És a dir, una classe social s'ha d'entendre com una creació històrica i no com una categoria estàtica, com una creació històrica gestada fonamentalment a través de les relacions amb els altres grups socials que conformen un societat determinada. Voldria, precisament, partir d'aquesta consideració i aplicar-ho al desenvolupament i la formació de la burgesia catalana del segle XIX, oferint una imatge força diferent de la més habitualment emprada. En efecte, estem acostumats a pensar en la burgesia catalana del vuit-cents com un grup industrialista i capdavanter en un tipus de transformació de les estructures productives a escala espanyola, però alhora com un grup obert igualment a les fórmules més avançades de la cultura burgesa de la seva època. I això no ha estat així, en el segon cas. Per més esforços que es facin per acostar el grup burgès català al prototipus de burgès europeu transformador que encunyaren l'utilitarisme, el saint-simonisme o el positivisme, etc., en res no s'assembla al seu comportament real. És un bon exemple, ben al contrari, de com els principis d'un in-

* Professor d'Història de la Universitat Autònoma de Barcelona.

1. E. P. THOMPSON, *The Making of the English Working Class*, Penguin Book, 1972, ps. 9-10.

dustrialisme a ultrança podien ser defensats en el marc d'una visió del món extremament conservadora. Si en lloc d'assimilar el grup burges català, com dèiem abans, a un prototipus forani (força idealitzat i autolegitimador en qualsevol cas), repensem les condicions en què s'ha afirmat la burgesia catalana com a classe i entenem les condicions històriques en les quals ha esdevingut la columna vertebral de la seva col·lectivitat, l'aparent antinòmia del seu comportament pot ser substituïda en benefici d'una visió més històricament convincent, menys arquetípica, però més ajustada a la realitat dels fets.

Però entrem ja en matèria i acostem-nos al tema que ens ha d'ocupar. Ens caldrà situar-nos en el complex període que va des dels anys de la Revolució liberal fins a mitjan dels anys quaranta, moment en què s'ha tancat, en la meua opinió, el procés de selecció dels materials culturals i ideològics que conformaran la visió del món de la burgesia catalana decimonònica. En la primera fase d'aquest període, els problemes cabdals, aquells que distingien les diverses opcions polítiques, han estat sobretot els relatius a la conducció del procés revolucionari, des de les modalitats i els ritmes que havia de tenir la desamortització, o de com conduir la guerra contra el carlisme. A partir dels anys 1836-1837 i fins el 1843, les pugnes dins el propi camp liberal, entre les diverses opcions burgeses, han esdevingut un factor polític de primer ordre. El perill de radicalització revolucionària, el risc de la revolta de les masses urbanes, ha esdevingut un tema clau i determinant, tant per definir les diverses opcions polítiques com les formulacions intel·lectuals del moment. Ha estat en aquest context on s'han anat perfilant els que havien de ser els fonaments de l'univers ideològic burgès del vuit-cents.

A la petita Barcelona d'amb prou feines 180.000 habitants dels de llavors, aquestes pugnes ideològiques tenien, com és lògic, noms i cognoms, a través dels quals és possible distingir com operà aquella selecció dels materials que constituïrien una visió del món i una forma de percepció de la realitat. Ho veiem sota un doble procés que apunta en la mateixa direcció: l'aïllament i l'arraconament d'un cert tipus d'opcions político-ideològiques, d'una banda, i la paral·lela afirmació d'unes altres, de l'altra. En el cas que ens ocupa, l'ascens del moderantisme polític anà acompanyat de les seves traduccions corresponents en l'àmbit ideològic, en les dues direccions indicades. El millor exemple d'arraconament d'opcions burgeses menys conservadores en aquests anys anteriors al 1844 ha estat la diàspora i la pèrdua d'espai social del grup d'intel·lectuals lligats al progressisme en els anys de les «bullangues», el cas de Pere Mata, de Josep Llausàs, d'Antoni Ribot, i del polifacètic Covert-Spring, és a dir de Pere Felip Mon-

lau. El cas d'aquest darrer, acuradament descrit per Jordi Maluquer de Motes, és molt il·lustrador.² La seva introducció del saint-simonisme des de les planes d'«El Vapor» i el «Nuevo Vapor» significà una curiosa temptativa de dotar la burgesia industrial d'un programa alhora industrialista i d'homogeneïtzació social. A Monlau, a més, ningú no li podia atribuir connivències de cap mena amb l'agitació ultraliberal barcelonina, fins al punt d'arribar a ser acusat d'incitació a l'assassinat legal de Ramon Xauradó.³ Els seus propòsits xocaren amb la indiferència més absoluta dels seus teòrics destinataris, i tant ell com els seus col·laboradors es quedaren pràcticament aïllats en la convulsa situació de Barcelona en els anys anteriors a la presa del poder pels moderats. El 1843 Pere Mata passà ja definitivament a Madrid, per fer-se càrrec d'una càtedra de Medicina, l'any següent ho féu el propi Monlau, destituït per les seves idees polítiques de la Universitat de Barcelona. Ribot seguí en aquests anys el mateix camí, si bé continuà en la política activa, retornant en diverses ocasions a Barcelona. Figuerola, d'una altra generació, refé deu anys després aquesta trajectòria, amb punts de contacte amb els casos anteriors.⁴ És el cas, també, de Pi i Margall.

Aquest procés d'esgotament del vell nucli intel·lectual filo-progresista, ha estat ben segur menys significatiu i important que un altre fenomen complementari. Em refereixo al decantament d'un grup de joves intel·lectuals, cridats a jugar un paper decisiu en diverses disciplines, del seu primer i juvenil radicalisme cap a posicions d'un conservadorisme indiscutible. Els casos de Manuel Milà i Fontanals i de Pau Piferrer són paradigmàtics d'aquest esllavissament vers posicions moderades a començaments dels anys quaranta, encara que tots dos ho hagin pensat sovint com una emancipació de la política activa. En un cas i l'altre, aquesta inflexió conservadora ha implicat alhora una revisió del tipus de romanticisme que havien practicat i un redescobrimient de la religió i de l'ordre com a valors socialment indispensables. El 1842, en una significativa nota encapçalant un article titulat *Bellas Artes* de Manuel Milà a «La Civilización», Balmes el considerà guanyat a la causa catòlica.⁵ Com ha assenyalat Manuel Jorba,

2. J. MALUQUER DE MOTES, *El socialismo en España, 1833-1868*, Barcelona, 1977, ps. 97 i ss. Una ampliació d'aquesta part del llibre per tal d'establir la real personalitat de Covert-Spring, a *Romanticisme i saint-simonisme a Catalunya en temps de revolució (1835-1837)*, d'Anna RAMSPOTT i el mateix Jordi MALUQUER DE MOTES, «Recerques», núm. 6, 1976, ps. 65-91.

3. *IBID.*, p. 120.

4. Sobre Figuerola es pot consultar l'article d'Anton COSTAS, *El viraje del pensamiento político-económico español a mediados del siglo XIX*, «Moneda y Crédito», núm. 167, 1983.

5. M. JORBA, *Milà i Fontanals en la seva època*, Barcelona, 1984, p. 53.

en els anys 1842-1844 Milà col·laborava ja en la premsa moderada de Barcelona, molt lluny ja dels entusiasmes primerencs del «Fasque Ne-fasque». El cas de Piferrer és molt similar i perfectament resseguible a través de la seva pròpia correspondència. En les primeres fases del procés revolucionari, encara molt jove, la seva identificació amb el procés de canvi històric, que capta perfectament, és total. Aquest fragment d'una carta del 31 d'agost del 1835 n'és una mostra: *«He aquí pasado el Agosto (...) con la misma rapidez con que pasan los días de mi vida. He aquí pasado el Agosto, sin que haya ojeado siquiera la Metaphisica. No obstante, mi corazón está lleno, y no echa de menos el estudio diario. Las convulsiones políticas ocupan de lleno mi imaginación: paso horas enteras en figurarme que es imposible que entren los Franceses a destruir aquello mismo que ellos defienden (...). Por otra parte la lectura de los periódicos, las preguntas de mis compañeros de si me hago voluntario, la próxima derrota de los facciosos venidos de Navarra i consecutivamente de los del País; son objetos que bullen en mi pensamiento, sin que me distraiga otra cosa.»*⁶ Dos anys després, el 2 de desembre de 1837, deia al mateix corresponent, Ignasi Petit de Sant Feliu de Codines: *«(...) acabo de repasar nuestra correspondencia durante los veranos de 1834 y 1835. Aún me duran las ganas de reír: ciertamente si me preguntasen cual de los dos era más loco o más simple, me vería embarazado en la contestación. Sin embargo, éramos tan felices!»*.⁷ Deu anys més tard, consolidada de temps la seva transició vers posicions moderades, en política, religió i estètica, en la presentació de la revista «La Discusión», que ell mateix havia creat, féu explícit el profund desengany polític en aquests termes: *«Apartados ya de la política, nuestro primer pensamiento se cifra en excluir de esta Revista cuanto pertenezca a la actualidad de los negocios públicos: pensamiento que escribimos sin temor de que ninguno nos tilde de un culpable indiferentismo a la vista de los vaivenes que nuestra desgraciada nación está sufriendo. En primer lugar no creemos que hayan de restituir sus fuerzas a ese semi-cadáver los que a tanta postración lo trajeron, ni que las mismas causas del mal deban conservarse y aplicarse como remedios. ¿No es harto notoria la significación que al hombre de Estado han venido a dar las pasiones de nuestros hombres públicos, hasta erigir en Estado los intereses de su criminal codicia, los cálculos de su ambición desapoderada, los piques de su despreciable vanidad? Sabemos muy como y que*

6. Carta de P. Piferrer a Ignasi Petit (Sant Feliu de Codines), 31 d'agost de 1835, a *Contribució a l'epistolari de Pau Piferrer i Fàbregas*, per Alfons PAR, «Butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona», volum setzè, 1933-1936, p. 162.

7. *Ibid.*, p. 175.

se trafica en ese mercado: queremos sacar las manos limpias al menos de esto, aun con el dolor y la indignación nos despedacen el alma.»⁸

Aquesta transició d'una certa *intelligentsia* liberal catalana cap a posicions conservadores ha tingut, a més d'una difusa i opaca traducció política, una molt més nítida coherència intel·lectual. La doble ruptura amb el romanticisme com a «instrument anàrquic de la revolució» i el liberalisme radicalitzat dels primers anys, ha obert la porta a un altre tipus de construccions intel·lectuals més d'acord amb els principis d'estabilitat social que la burgesia desitjava un cop la ruptura amb l'Antic Règim es mostrà inexorable.⁹ Permeté, en primer lloc, la creació d'una cultura burgesa amb materials de procedència de vegades dubtosa des del punt de vista de l'ortodòxia liberal dels primers anys, com els que li proporcionaria la complicada construcció política de Jaume Balmes o la denominada «escola apologètica catalana», introductora del tradicionalisme romàntic ultracatòlic a Espanya en aquests mateixos anys.¹⁰ Afavorí, en segon lloc, l'aproximació de molts d'aquests joves estudiants i intel·lectuals a les idees i el magisteri del vell professorat moderat, com Martí d'Eixalà, Ignasi Santpons o Muns i Serinyà, que tanta influència haurien de tenir en la formació del pensament filosòfic i jurídic de les generacions posteriors.¹¹ Facilità, finalment, i ara no hi entrarem, la penetració de doctrines i corrents ideològics gestats en els anys de restauració napoleònica. A partir d'aquí, podem entendre com s'ha anat configurant una intel·lectualitat estretament lligada als interessos de la classe dominant, en un procés que arrenca de la crisi i del desengany del primer liberalisme, i que es tancà els anys 1846-1847 als 1852-1853, quan alguns dels més conspicus d'aquells intel·lectuals orgànics accediran a la càtedra universitària. En molt pocs anys, aproximadament els esmentats, un nucli compacte i amb estretes connexions entre ells, s'ha fet amb el control d'una bona part de l'ensenyament superior i mitjà, de les institucions científiques, de l'alta publicística, i han adquirit una influèn-

8. *Estudios de Critica. Colección de artículos escogidos de D. Pablo Piferrer*, Barcelona, Imp. Diario de Barcelona, 1859, p. 12.

9. Aquesta expressió la prenc dels textos de Jordi Maluquer ja citats.

10. Una recent, però desafortunada, interpretació i contribució a l'estudi del corrent tradicionalista catòlic dels Roca i Cornet, Ferrer i Subirana, a *El Tradicionalismo filosófico en España. Su génesis en la generación romántica catalana*, de José M. ALSINA Roca, Barcelona, 1985.

11. Sobre alguns d'aquests personatges es pot consultar, per exemple, de Cosme PAPPAL, *Antecedentes de la Escuela Filosófica catalana del siglo XIX*, Barcelona, 1914; de Jaume ROURA, *Ramon Martí d'Eixalà i la filosofia catalana del segle XIX*, Barcelona, 1980. Del mateix Ramon MUNS I SERINYÀ, *Memoria histórico-biográfica de D. Ignacio Santpons*, Barcelona, 1846.

cia efectiva i en alça en la premsa i publicacions periòdiques. El primer cas ha estat el dels Milà i Fontanals, Coll i Vehí, Llorens i Barba, i, més tard, Duran i Bas i Reinals i Rabassa. El tercer, és el de Mañé i Flaquer, que a començaments dels anys cinquanta accedí a la pràctica direcció del vell «Brusi». També, convé no oblidar-ho, a finals dels anys quaranta alguns d'aquests homes, després d'una efímera aventura periodística amb «El Locomotor», començaran una estreta col·laboració amb les organitzacions patronals, en especial a través de la seva relació amb Illas i Vidal, que alternava el conreu de la literatura de tall romàntic amb el seu càrrec de cap de redacció d'«El Bien Público», òrgan del poderós Instituto Industrial de Catalunya.

Aquestes relacions podrien ser resseguides tan exactament com es vulgui, però aquest no és el camí fonamental, ja que abans cal explicar el sentit i la lògica de l'edifici intel·lectual que han contribuït a bastir i de la seva possible coherència amb les necessitats i els sentiments de la classe de la qual formaven part. Fixem-nos en primer lloc, per exemple, amb els principis que orientaran la tasca filològica de l'extraordinàriament influent Manuel Milà. Ja el 1837, abans de fer el camí de Damasc cap el moderantisme, insinuà la seva posició espiritualista, que després radicalitzaria dins la més estricta ortodòxia catòlica.¹² Inicià després una revisió que el conduí a un tipus de recerca que feia compatible el positivisme crudit amb uns principis de romanticisme historicista conservador.¹³ Però, anys enllà, absorbit ja de ple en la seva tasca professional, elaborà una concepció de la naturalesa de les literatures romàniques castellana i catalana que tenia fortes concommitàncies amb les argumentacions historicistes dels juristes catalans contemporanis, i que també les tenia, com veurem més endavant, amb les teories polítiques del conservadorisme polític. Argumentà, per exemple, en l'obertura del curs universitari a Barcelona l'any 1865-1866, referint-se al caràcter de la literatura nacional castellana que els seus trets més específics eren l'adhesió al principi monàrquic i a la inspiració religiosa.¹⁴ Afirmant a continuació que «*nada hay en la substancia ni en el temple de estas narraciones que se pueda afirmar de procedencia estrangera, y muy poco que en este concepto de pié a la menor incertidumbre*».¹⁵ A finals de segle, Felip Bertran d'Amat reconstruí l'aportació dels germans Milà a la crítica i a la vida artis-

12. M. MILÀ I FONTANALS, *Algunos estudios literarios*, Barcelona, Imp. Verdaguier, 1838. Veieu, per exemple, la seva típica contraposició entre el romanticisme germànic i el racionalisme francès, p. 19.

13. M. JORBA, *op. cit.*, p. 67.

14. M. MILÀ I FONTANALS, *Apertura del curso Académico de 1865 a 1866 en la Universidad de Barcelona*, Barcelona, Imp. Gorchs, p. 10.

15. *IBID*, p. 17.

tica catalana, resumint així l'aportació de Manuel: «En 1834 ó 1835 D. Manuel Milà, apenas salido de la adolescencia mas poseedor ya de una vastísima y sólida ilustración clásica vino a formar parte empero de los que opinaban "que decir romántico era lo mismo que proclamar la emancipación de todo yugo" (...) lejos está de mi ánimo negar con lo que dejó consignado sólo en demostración de la preponderancia del neo-romanticismo francés entre nosotros, en el período a que me refiero, que Milà se opusiera desde el primer momento a sus exageraciones, ampliamente aceptadas por Ribot a sus amigos, consignaré por lo contrario, que abjuró muy pronto de sus errores, y aliándose con Piferrer y secundándole otros, encauzó aquel movimiento y logró aventajarlo y conducirlo á mejor terreno así en lo ético como en lo literario.»¹⁶ L'any 1856, Josep Coll i Vehí, professor de retòrica i poètica a Madrid des del 1849, però molt connectat al grup conservador català, publicà uns *Elementos de Literatura*, que gaudiren d'una extensa circulació, en els quals descrivia el viratge que comentem amb els següents termes: «Después de vagar sin norte alguno por extraviadas sendas, la razón humana volvió a sentar su planta en el terreno firme de lo pasado. En política, en jurisprudencia, en literatura, al frente de las escuelas novadoras y filosóficas, aparecieron las escuelas históricas; al lado de los proyectos y vaticinios, las penosas investigaciones arqueológicas, y el afán de reconstruir lo que el tiempo había sepultado en ruinas.»¹⁷

En els mateixos anys que Milà ensenyava literatura a la Universitat de Barcelona, el seu conciutadà i íntim amic Xavier Llorens i Barba n'era catedràtic de filosofia, com a successor de Martí d'Eixalà que havia passat a ensenyar dret mercantil.¹⁸ Com és ben conegut, Llorens recollí del seu mestre la ponderada posició davant les escoles filosòfiques del seu temps, però s'inclinà inequívocament per la filosofia escocesa del sentit comú de Hamilton i Dugald Stewart.¹⁹ I, malgrat que no publicà mai res d'entitat, exercí una àmplia i socràtica

16. BERTRAN D'AMAT, *Del origen y doctrinas de la escuela romántica y de la participación que tuvieron en el adelantamiento de las Bellas Artes de esta Capital los señores D. Manuel y Don Pablo Milà i Fontanals y D. Claudio Lorenzale*, Barcelona, Imp. Barcelonesa, 1891, p. 38.

17. J. COLL I VEHI, *Elementos de literatura*, Madrid, Imp. Rivadeneira, 1856, ps. 405-406.

18. J. ROURA, *op. cit.*, ps. 113 i ss. M. DURAN I BAS, *Martí d'Eixalà y sus lecciones sobre los sentimientos morales. Memoria leída en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona el día 6 de diciembre de 1902*, Barcelona, Imp. Casa de la Caridad, 1905, ps. 498-499 i nota 1.

19. Una síntesi recent, a *Filosofia Contemporània de Catalunya*, de Norbert BILBENY, Barcelona, 1985, ps. 177-202; de Tomàs CARRERAS I ARTAU, *Introducció a la història del pensament filosòfic a Catalunya i cinc assaigs sobre l'actitud filosòfica*, Barcelona, 1931, ps. 229-250.

influència sobre deixebles i col·laboradors. Ara bé, sense entrar en una valoració de les seves *Lecciones de Filosofía*, per a la qual no estic preparat, i que foren publicades el 1920 sobre la base d'uns apunts taquigrafiats de Balari i Jovany, hi ha quelcom que es pot percebre sense dificultats, i que ja ha estat destacat en diverses ocasions: la lliçó filosòfica fonamental de Llorens consistí a renunciar obertament a la formulació d'una ontologia, per concentrar-se en la teoria del coneixement. Com a conseqüència d'aquesta opció, Llorens desenvolupà una estricta vocació filosòfica i un ampli magisteri sense necessitat d'encallar-se en dilemes enutjosos sobre la fonamentació final dels sistemes filosòfics i de la mateixa existència humana.²⁰ En paraules del propi Llorens (d'uns apunts traduïts al català el 1933): «Els diversos i encara oposats resultats que ha obtingut l'home en les temptatives que ha fet per a atènyer directament els objectes que comprèn l'ideal de la Ciència, han vingut a demostrar que abans de construir sistemes que expliquin l'ésser i la natura de les coses, o sigui abans d'ocupar-nos del problema de l'existència, cal fer un estudi profund del subjecte que les coneix, o sigui, cal resoldre el problema del coneixement. Per això el *nosce te ipsum* és el precepte fonamental de tota filosofia, així com els fets de l'esperit humà són el punt de partida immediat de tota especulació filosòfica.»²¹ Amb independència del seu valor intrínsec, una filosofia plantejada així tenia l'avantatge de ser congruent alhora amb els ideals religiosos socialment acceptats, de ser molt propera a l'experiència quotidiana de la classe dirigent catalana i, sobretot, de treballar en la mateixa direcció d'altres disciplines. Duran i Bas es referí, anys enllà, a la correspondència de propòsits entre la filosofia del sentit comú tal com la practicà Llorens i les orientacions de l'escola jurídica catalana: «*El método experimental que la primera recomienda guarda feliz concordancia con el método inductivo que emplea en sus investigaciones la segunda, y los resultados positivos que aquella recoge corresponden al sentido práctico de las doctrinas jurídicas romanas...*»²²

Si alguna disciplina ens mostra, però, la naturalesa política d'uns plantejaments doctrinals, ha estat el dret, tal com el practicà i l'entengué la denominada «escola jurídica catalana». Manuel Duran i Bas, el seu cap de fila amb Reinald i Rabassa, exposà amb tanta claredat

20. *Lecciones de Filosofía. Explicadas en la Universidad literaria de Barcelona durante los cursos de 1864-1865 y 1867-1868*, Barcelona, Imp. Elzeviriana, 1920.

21. X. LLORENS I BARBA, *Iniciació a la filosofia*, ed. a cura de J. CARRERAS ARTAU, Barcelona, 1933, p. 18.

22. Citat per J. J. GIL CREMADES, *El reformismo español. Krausismo, escuela histórica, neotomismo*, Barcelona, 1969, p. 132.

els seus fonaments ideològics, que ens estalvia l'esforç de deduir-los. El 1852 explicà, en una diàfana intervenció, que quan han estat eliminats els elements d'estabilitat social de l'Antic Règim, l'única força que podia substituir-los, després de la idea de Divinitat, era el dret. Només l'organització i la coerció jurídica podia, en nom de «*principios absolutos y eternos*», controlar la força dissolvent de l'individualisme, ja que «*si la fuerza de este sentimiento es peligrosa, su acción moderada es legítima; si la preponderancia de esta fuerza compromete el orden social, la abyección de esta fuerza sumiría ahora a los pueblos en el marasmo; si este sentimiento en sí mismo es la insurrección contra el derecho...*»²³ El dret havia de ser, doncs, un principi d'ordenació de les societats en sentit conservador, ja que era una creació històrica perfectible, però sempre dins els límits de l'herència rebuda. A més, el dret havia de protegir els elements orgànics que definien les comunitats humanes, la família o la nació, ja que l'individu, en no tenir una existència separada d'aquests no podia ser tampoc creador del dret. «*En esa unidad reside, pues, el derecho de gobernarse; mas adviértase primero, que en ella reside porque esta unidad es una personalidad, y toda personalidad tiene este derecho, segundo que esta unidad llamada sociedad, nación o pueblo, tiene un fin moral que cumplir, no como suma de fines individuales, sino como fin propio, aunque enlazado con el del individuo; y tercero, que la sociedad deriva el derecho a gobernarse en sí misma; no de la agregación de derechos individuales, sino del que corresponde a toda entidad con vida necesaria y propia.*»²⁴

Pensant globalment el sentit d'aquestes diverses facetes de la cultura burgesa de mitjan segle XIX, que es podrien fer extensives a la historiografia, la literatura i altres disciplines literàries o artístiques, compremem millor la projecció política que se'n derivava. Expressat d'una manera resumida podríem dir que, davant els perills d'un canvi revolucionari i en el context de la seva confrontació amb altres grups socials, els intel·lectuals de la burgesia catalana bastiren una visió del món dominada pels valors de conservació i de continuïtat amb el passat, en una síntesi organicista i historicista alhora, que cercà els fonaments de la comunitat política i després de la «nacional» en el passat.²⁵

23. M. DURAN I BAS, *El Individualismo y el Derecho*, Barcelona, Imp. Gorchs, 1852, p. 16.

24. M. DURAN I BAS, *Estudios políticos y económicos*, Barcelona, Imp. Brusi 1856, p. 9.

25. Amb referència al tema de les relacions entre l'historicisme jurídic i l'esperit de la Renaixença, discrepo de la visió que dona Gil Cremades, en l'obra citada (p. 125). La introducció dels plantejaments de Savigny, amb la injecció de religiositat addicional, és anterior a l'eclosió significativa de la Renaixença i respon a una altra mena

Qualsevol possibilitat d'un canvi sobtat i contrari a aquests valors encunyats històricament i rebuts com una feixuga herència que calia guardar, perdia legitimitat. La funció dels intel·lectuals al servei del desenvolupament i l'autoperpetuació del grup quedava així perfectament definida, més enllà de la seva explícita ocupació o dedicació política estricta.

En una dècada la burgesia catalana es dotà, doncs, dels fonaments d'una nova legitimitat contrarevolucionària, coherent amb les premisses culturals que hem vist i en part elaborada pels mateixos homes. Dins aquest horitzó ideològic, el grup cercà uns principis immutables i indiscutibles sobre els quals edificar el seu domini de classe. I aïllada de l'estat, li semblà trobar-los en el principi religiós i la monarquia, a imatge de la Castella medieval evocada per Milà. Principis sobre els que Balmes havia pensat construir la seva alternativa conservadora, en una coincidència que no podem considerar casual. La recerca d'aquests principis d'estabilitat constituí el *leit motiv* d'una de les més lúcides iniciatives d'alguns d'aquells intel·lectuals, quan iniciaren, des de les planes d'«El Locomotor», un lent però inexorable distanciament del moderantisme oficial. En una sèrie d'articles publicats la segona meitat del 1849, dedicats al problema del socialisme i als fets del febrer-juny a París, exposarien les seves conviccions amb una claredat meridiana.²⁶ Partien de la consideració de la doble herència de la Revolució Francesa, punt d'inflexió entre la vella societat i la nova: «*Si bien todo ciudadano y todo filósofo —argumentaven— debe iniciarse con un reconocimiento profundo ante los beneficios y las grandezas de la revolución francesa, es imposible desconocer al mismo tiempo que ha causado a la sociedad heridas terribles, cuya curación no puede ser obra de un día. Su misión ha sido echar abajo los despotismos. Ella ha derribado la monarquía, la nobleza, el clero, las órdenes religiosas, las corporaciones industriales, los gremios, los señoríos, en fin, todo lo que limitaba dentro cierto círculo la acción individual, todo lo que podía detener su vuelo. Pero, dando al mundo libertad bajo todas sus formas, la libertad de conciencia, libertad civil, ¿se le ha dado, preguntamos nosotros, todas las condiciones esenciales de su desarrollo normal? Ciertamente que no, porque si la libertad es la primera necesidad digna del hombre, es preciso conocer también que le son necesarias ciertas trabas y ciertas reglas, sin las que se*

d'incitacions, com hem vist. La Renaixença, més enllà de la pintoresca irrupció de Rubió, naixerà d'aquests fonaments ideològics més endavant.

26. «El Locomotor. Diario político-religioso, industrial, literario y de avisos», 1849, núms. 145, 148, 151, 153, 160, 166 i 175.

pierde y devora a sí misma. La sociedad antigua no era libre, es verdad, pero en cambio estaba organizada; la sociedad nueva ha conquistado la libertad a través de las ruinas revolucionarias, pero no ha hallado todavía su organización.» La ruptura amb les traves de l'Antic Règim havia demostrat la seva virtualitat des del punt de vista del creixement econòmic, però, a la inversa, havia desarmat la societat davant les contradiccions que la indústria moderna engendrava inevitablement. Acceptat aquest diagnòstic sobre els mals de les societats modernes, no acceptaven ni la visió optimista de l'escola anglesa, ni la desesperada abdicació del neocatolicisme francès.²⁷ El que calia, ben al contrari, era cercar uns principis ideològics d'organització social, i comprometre l'estat en una acció que no fos estrictament repressiva, tal com havia demanat Balmes en el moment de la definitiva presa del poder pels moderats.²⁸ Un any abans, precisament, Martí d'Eixalà, en l'oració inaugural del curs universitari, s'havia concentrat en una reflexió molt directament política, induïda pels fets que s'estaven produint en el país veí, i en la qual després de defensar com a argument central la necessària complementarietat entre la ciència i la religió, acabà amb unes reflexions molt properes a l'esperit d'«El Locomotor»: *Un poder cualquiera que sea, no basta para constituir un estado durable, si falta la unidad en los sentimientos o en las ideas fundamentales: esta es la primera ley en la esfera social.»*²⁹ Arribats en aquest punt, el cercle es tanca i podem entendre millor el comú denominador que unificà l'activitat disciplinària d'aquells homes amb la concepció política de la classe. La reivindicació insistent d'un principi superior, la necessitat tan vivament sentida d'establir un sòlid nexa amb el passat, l'acostament a l'ideal monàrquic, etc., eren les peces d'un sistema prou unitari. Duran i Bas ho explicità tan rotundament, que ens estalvia altres comentaris: *«La Monarquía y el Catolicismo son los dos grandes elementos de la sociedad española, fuera de estos dos elementos todos los afanes serian vanos para fijar nuestra unidad nacional (...). La Monarquía y el Catolicismo son la síntesis conciliadora del orden y la libertad. Así pues, estas dos grandes creencias nacionales no pueden ser puestas en tela de discusión siquiera cuando se reforman las leyes fundamentales de nuestra patria.»*³⁰

Fins aquí l'anàlisi d'uns textos que ens mostren les línies generals

27. *IBID.*, núm. 149, 10 d'agost de 1849.

28. J. BALMES, *Obres Completes*, BAC, vol. V, ps. 997-998.

29. R. MARTÍ D'EIXALÀ, *Oración inaugural que en la solemne apertura de estudios del año 1849 a 1850 dijo en la Universidad de Barcelona*, Barcelona, Imp. Gorchs, 1849, p. 18.

30. M. DURAN I BAS, *Escritos políticos y económicos*, ps. 55-56.

de formació d'un pensament conservador, que s'ha desenvolupat simultàniament al reforçament de l'industrialisme prohibicionista, i en estreta relació amb ell. El problema no és només, però, establir la coherència d'una visió del món, sinó entendre perquè s'ha constituït així. És en aquest punt on les interpretacions corrents del segle XIX català em semblen insuficients. El millor exemple, per la seva brillantor i el valor intrínsec i afegit, tenint en compte el moment i les condicions en què va ser escrit, el trobem a *Industrials i polítics* de Jaume Vicens Vives. Aquest llibre és una sòlida construcció, que ofereix una interpretació acabada del vuit-cents català, i constitueix el punt de partida d'aquella caracterització prototípica de la burgesia catalana a la qual ens referíem en començar. Ens ofereix una interpretació de la Catalunya del segle XIX que és una estricta creació burgesa, en la qual les respostes dels altres grups socials (d'obrers, artesans o pagesos) a la progressió de la societat capitalista i la indústria, tant en termes de lluita política com en termes culturals, se'ls nega legitimitat històrica. Com a resultat d'aquest plantejament, s'entén molt bé perquè el grup burgès català hi és definit més per la seva proximitat o allunyament del prototipus de burgès europeu «conquerant», que no pas en termes de relació amb els altres grups socials que l'envoltaven, i amb els quals s'ha enfrontat reiteradament.

Aquesta òptica pot ser substituïda per una altra, que parteix del fet que l'ascens d'un grup social a classe hegemònica ha de ser definit *històricament*, i que allò que explica les seves característiques són les condicions *històriques* en les quals ha definit la seva dominació. La seva aproximació a les imatges de legitimació autobiogràfica generades per les burgesies europees del segle passat o en aquest, és, des d'aquest punt de vista, una qüestió secundària. Per a dir-ho amb un exemple, el prototipus d'industrial com Mr. Gradgrind, que satiritza Dickens a *Hard Times*, o els «intel·lectuals a vapor» que deia Carlyle, només té sentit en el context britànic, on el joc entre el torisme, els industrials i la classe obrera reservà als primers la defensa de certes actituds paternalistes i obligà els segons a la coneguda simbiosi d'utilitarisme i metodisme tan característica dels districtes industrials del nord. A Catalunya, però, la cosa, no es plantejava pas d'aquesta manera.

A la diversitat de condicions d'implantació del capitalisme industrial, cal afegir-hi la diversitat d'experiències que conformarien les respectives classes dirigents. I allò que ha definit en *prima ratio* la personalitat d'una classe dirigent cren, valgui el pleonasme, les condicions del seu domini. En el cas que tractem, si alguna cosa ha marcat l'experiència de la burgesia catalana a mitjan segle passat, ha estat

l'extraordinària precarietat de la seva posició. És una cosa que podem comprendre fàcilment si recordem, ni que sigui pel damunt, el context històric que l'envoltà en aquells anys clau. En efecte, els anys trenta i quaranta han estat marcats per la simultaneïtat d'enfrontaments classistes d'una gran virulència, tant al camp com en la ciutat. Des de la fallida de la monarquia absoluta, el grup burgès català ha necessitat aprendre a navegar —«*acostumbrarse a las tormentas*», deia Balmes— enmig de la defecció de les masses rurals i de la insurgència obrera i menestral a ciutat. La coincidència en alguns moments de conflictes de naturalesa diversa, amenaçà en diverses ocasions a desbordar els marcs socials establerts i, per acabar-ho d'arrodonir, això succeïa en moments que la comunicació amb l'estat era prou difícil, fos per discrepàncies de concepció política o en relació amb la política econòmica. La suma dels diversos factors ens mostra que si alguna cosa ha definit les condicions de desenvolupament de la burgesia industrial catalana en les primeres dècades del liberalisme ha estat l'aïllament real o sentit com a tal, és el de menys. No es tracta, a més, de repetir el judici suprahistòric, que relativitzaria aquestes contradiccions, en el benentès que la societat burgesa i les estructures industrials acabarien per imposar-se i anul·lar o esmorteir aquelles resistències, sinó d'entendre que aquest *happy end* no té res a veure amb l'experiència directa i diària d'un conjunt d'homes que ha vist els carlins més d'un cop quasi a les portes de la capital catalana, o que s'han alarmat fins al paroxisme en constatar amb quina facilitat el «poble menut» barceloní i d'altres ciutats prenia la iniciativa en els carrers. És d'aquí, de com les condicions de domini podien ser pensades, d'on cal partir, per entendre la desesperada recerca d'uns principis d'estabilitat, tal com hem vist.

M'agradaria citar dos exemples de com s'elaborà aquesta experiència de classe, qüestió que necessitaria un tractament més acurat en el futur. El primer és el cas més conegut de Jaume Balmes, el millor analista de les «bullangues» barcelonines, i que, obligat a amagar-se l'octubre del 1843, redactà refugit en un mas de Sant Feliu de Codines *El criterio*, mentre Barcelona era bombardejada per Espartero. El fet desborda l'aparent significació anecdòtica i ens mostra com, a una ment tan analítica com la del vigatà, no se li escapava que la recerca de l'estabilitat social no es podia enfocar exclusivament com un problema d'ordre públic.³¹ El segon procedeix novament de l'epistolari de Pau Piferrer, un home que amb la seva extremada sensibilitat captà

31. Aquest episodi ha estat reconstruït amb detall en la biografia d'Ignasi CASANOVAS, *Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres*, Barcelona, 1932, vol. II, ps. 325-351.

perfectament els problemes a què ens estem referint. El juny del 1847, ja molt greu de tuberculosi, escrivia des del balneari de La Puda al seu amic Manuel de Bofarull demanant que el visités i li alleugerís la soledat. Com que aquesta sol·licitud es produïa quan la revolta dels Matiners no havia estat encara controlada, l'amic li contestà que preferia no arriscar-se a viatjar per la Catalunya rural. Piferrer li contestà humorísticament en termes molt significatius: «*Cobarde amigo: si al leer este apóstrofe no haces tu baul y te vienes, ningún pretexto para alejar este pánico que se ha apoderado de todos los barceloneses. No hay por aquí un matiné ni per remey.*» I afegí: «*El Montserrat puso una cara de vinagre al verme solo, y calándose un gorro de noche hasta las cejas, digo de nubes, me preguntó: Y Bofarull —Yo. Tiene el pánico...*»³² El més interessant és, però, que deu mesos després, poc abans de la seva mort, rectificà el seu judici, i sintetitzant des de Barcelona els sentiments dels homes de la seva classe, li descrivia a Benet de Llanza, llavors a Madrid, la tensa situació de Barcelona amb aquestes paraules, que cito literalment: «*Celebro que VV. vea con frescura cómo las cosas se van enturbiando. Si V. viviera en Barcelona, ya mudaría V. de tono: matinés en la montaña, ladrones en las afueras, bullanga en expectación por las calles y villas, y bombas en proyecto en el aire por si fueran mal dadas. Me cago en Barcelona.*»³³ Amb tan poques paraules no es podia definir millor el que hem denominat com a experiència de classe, del *pánico* que deia Piferrer, i més encara si tenim en compte que en la primera redacció de la carta Piferrer escriví Catalunya enlloc de Barcelona, tal com figura en la versió definitiva.

Partint d'aquest punt, de l'experiència de classe, podem entendre el sentit de les seves opcions polítiques i de les seves elaboracions culturals. A la inversa, els exercicis de filologia acostumen a tocar aviat sostre. Però refer aquesta complexa qüestió, més enllà de la forçada esquematització d'aquestes planes, ens exigiria com a condició *sine qua non* integrar l'anàlisi de la formació de la burgesia, amb la de les altres tradicions político-culturals amb les quals ha coexistit al llarg del segle amb condicions canviants. Fent-ho així potser aconseguiríem prendre en consideració l'advertència de Thompson, aparentment tan òbvia, en el sentit que les classes surten de les lluites de classe i no a la inversa.

32. P. PIFERRER, *Epistolario...*, ps. 200-201.

33. R. CARNICER, *Vida y obra de Pablo Piferrer*, Madrid, CSIC, 1963, p. 146.